

Dr. vitéz MÁLNÁSI ÖDÖN

A MAGYAR NEMZET
ŐSZINTE TÖRTÉNETE

C SERÉPFALVI

BUDAPEST - MÁRIA VALÉRIA-UTCA 5.

Copyright by Cserépfalvi 1937
Fedőlapot tervezte: Nemes György

TISZTELT OLVASÓ!
MAGYAR TESTVÉR!

Szent István halálának kilencszázadik évfordulója előtt nemzeti z á r s z á m a d á s r a van szükségünk, melyből megállapíthatjuk ezer év munkáját és mulasztásait, erényeit és bűneit, hogy annak alapján megigazulásra és életmegújulásra vezető elhatározásokhoz juthassunk. Amidőn a kiadó kívánságára ezen feladatot elvállaltam, a számításainak megfelelő terjedelemben készített összefoglalásban mást nem nyújthattam, mint ezeréves múltunk filmjét, tizenhat kifestésben. A csekély terjedelem folytán nem törekedhettem szigorúbb tudományos igények kielégítésére. A kiterjedt levéltárt kutatásaim alapján készített résztörténelmi munkáimban hitelesen megállapított történelmi tényeket néhány hét alatt azon célzattal foglaltam egységes képbe, hogy az olvasó a nemzet életvonalát maga előtt láthassa és könnyebben tájékozódhasson a jelen létkérdéseiben. A magyar lélek időfelettségének biztosítóka a közös múlt emlékkészletének az élet munkás hétköznapiiban való értékesítése.

Előadásomban teljes elfogulatlanságra törekedtem, de jól tudom, hogy ez meddő törekvés. Tőlünk távoli nemzetek történetét tárgyilagosan szemlélhetjük, de a magunkét csak hungarocentrikusan, mert nemzetünk iránti határtalan gyermeki szeretetünk a hűvös tárgyilagosságot háttérbe szorítja. Múltunk ritmikus változásai érzelmeinket is ritmizálják. Gyönyörözelmekkel fedezzük fel az emelkedési korszakokban érvényesült elveket és fájdalomérzelmek kísérik a hanyatlási korszakok nemzetpusztító elveinek felismerését. A nemzet elvézési, porbasújtottsági korszakában, az utolsó huszonnégy évnek a hazáért való vigyázásban, áldozatkész vérzésben és a nemzeti kultúráért éjjel nappá tevő szorgalmatosságban, verejtékezésben

töltése után az ember lelkében annyi nemzettudatos-
sági érzelem halmozódik fel, hogy meglátásaiban csak azok
osztózhatnak, akik az egyetemes nemzeti érdekek iránt
jogékonnyak, áldozatkészek, értük élő, lángoló magyar lelkek.

De nehéz hűvös tárgyilagossággal szemlélni a kilencszáz-
éves magyar kereszténység életritmusát is annak, aki hívő
lélekkel múltunk minden korszakában azt is vizsgálja, hogy a
gazdasági hatalmi tényezők mérkőzése közben az európai keresz-
tény életközösség forrásából, az evangéliumi társas-
dalmi normákból kik, mikor, hogyan, mennyit valósítot-
tak meg és a közéleti gyakorlatban mennyit sikkasztottak el?

A nemzettudatosság és a hit ereje a történetiszemléletben
a hűvös, közömbös tárgyilagosságot alárendelt tényezővé teszi,
de a történetírót egyben arra képesíti, hogy saját nemzetét
totalitásban vizsgálja; nem az osztály-, jelekezet- és
pártérdekek, hanem az egyetemes nemzeti érdekek emelő
rugóit értékeli. A mindenkori vezető rétegek tömjenezésével,
hibáiknak takargatásával és erényeiknek eltorzításával nem
tévélyeg a történetírói demagógia hatáskeltésre alkalmas, de
nem igazságos, nem tudományos, nem őszinte és ezért tanulság-
talan jertőjébe. Szívében az erkölcsi törvénnyel lelkiismerete
világos parancsát nem áldozza jel a tudományon kívül álló,
vagy áltudományos tekintélyek elveinek. Az ilyeneknek apostoli
szavakkal válaszol: „Ítéljétek meg, vájjon igazságos volna-e az
Isten színe előtt inkább tirátok hallgatni, mint az Istenre; mert
lehetetlen nekünk, hogy el ne beszéljük, amiket láttunk és hal-
lottunk: (Ap. csel. 4. 19—20.)

Tisztelt Olvasó! Magyar Testvér!

Szabadjon remélnem, hogy ezen kis mustármag a Te igaz-
ságot éhező és szomjúhozó magyar lelkedben kiterébélyesedik
és annak árnyékában enyhét találsz az egyre perzselőbbé
váló nagy időkben.

Szentkúton, az 1937-ik év nagypéntekén.

Üdvözet!
MÁLNÁSI ÖDÖN.

Elődök a Középduna medencében

Kezdetben vala a Középduna-medence helyén démoni erejű izzó tűztenger. Azután lett a kiégett, ékesség nélkül való sziklakéreg és setétség. Szüntelen zuhog az eső és születnek a vizek, hegyek, folyók, völgyek. És lett világosság. Felragyogott a Nap. Megindul az életfakadás. A Duna-Tisza vidékén évmilliókon keresztül jön-megy az építő, pusztító tenger szétágazó, sokasodó állatvilágával. Lesüllyed a vulkánkoszorúval szépülő Alföld. Köréje gyűrődnek a hatalmas Kárpátok. A paradús földfelszínen megsokasodnak az állandóan átalakuló növények és állatok milliárdjai. Itt találkozik Európa három nagy klimaterülete. És itt szögel össze a kontinens három nagy növényvidéke. Tehát Középeurópában vagyunk. Az Alföld erdős, ártéri styepjénósi tölgyerdők, nyires, füzes íépierdők; kakás, nedves, meleg rétek; nádas, sasos, susogó mocsártengerek. Délről és keletről állatseregek vándorolnak be. A középduna-medencei édenkertben álla egy terebélyes fa. Neveztetek a fa: egyetlenkedés fájának. Gyümölcsének evője halálnak halálával veszejtetik el. A négy főfolyóval öntözött édenkert leendő lakóinak rendeltetése: a Középduna-medence kertjének békés művelése és őrzése.

Végül megjelennek az első emberek a Bükk aljában, a Mussolini-barlangban. Valának pedig ők mindnyájan mezítelenek és dideregének a hidegben. Legalább 100.000 évvel ezelőtt vadászgató, jávamoustérieni ősember: *Homo primigenius*. A Kárpátokig lenyúlt jégtakaró visszavonulása-kor, a *táj* felmelegedések helyébe jön Előázsia felől, a lánchegységek vonalán nyugatra vándorló, alpin fajú, protosolutréeni ősember, aki művészi tökéletességű kőláncsa-hegyeit a bükki Szeleta-barlangban kultúrája maradványaként Európában először hagyja el. önáltásban szenvedő ivadékai *Homo sapiens*-nek nevezték.

Évezredekkel ezelőtt Afrikából jön a mezolitikultúrájú protocampignieni ősember és a miskolci Avason telepedik le. Nemsokára a Szudétákból közelébe jön a neolitikultúrájú ősember és a spirálmeanderes művészete egyéniségével bükkikultúrát teremt, melyet az Alföldön tiszai-kultúrává tökéletesít.

A Spanyolországból kiinduló népvándorlás eredményeként a mediterrán fajú jövevények a bodrogkeresztúri kultúrát a rézkor egyik első emlékévé avatják. Északról új népek áramlanak be és a bronzkor kultúráját honosítják meg. Szőregi lékelt koponyáik és tököli torzított koponyáik az első embertani különlegességek. A nagy fajkeveredést fokozza a keletről Erdélybe törő, vaskultúrájú kimér lovas-nép, amely először hoz magával styeppkultúrát; nyugatról pedig a purgstalli ősember a hallstadi műveltséget tisztán képviseli. A La-Téne vaskultúráját a Dunántúl végleges szállást találó kelták képviselik. Vaskardjaikkal még Rómának is sok gondot okoznak. Keleten a szkíták és agathyrszok honosodnak meg.

A Dunántúl népének meggazdagodása az illir—thrák terület elfoglalását tette kívánatossá Róma számára. Kr. e. 35—Kr. u. 106 között római légiók szállják meg Pannóniát és erődvonalakat építenek, mocsarakat csapoltatnak le, az iparral, kereskedelemmel, világforgalmi utakkal városiasítanak. Magyaróvár, Sopron, Szombathely, Győr, Esztergom,

Szentendre, Óbuda, Pécs városi életének elindítói. Földművesei találják fel a kerekes ekét és innen indul el a mérsékeltégyövi ekés művelés. És az Ige testté lőn Pannoniában is, mert az apostolok közvetlen tanítványai megkezdik a kétezereves hittérítést. A sztoikus rokonlélek, Marcus Aurelius császár nem Rómában, hanem a Garam partján talált enmagára és a rabszolgájában az isteni vonást baráti megérzéssel fedezte fel.

Keleten, Erdélyben Kr. e. 60 körül Burvista dák király birodalma határait rövid időre a Dnyesztortól a Lajtaig terjeszti ki. Azonban két nemzedékkel később a dinári fajú szarmaták és jazigok a Duna-Tisza közébe nyomulva, a hatalmas dák birodalom nyugati szárnyát a Tiszaig lemetszik. Az erdélyi só- és aranybányák kincse Trajanus római császárt Kr. u. 101—107 között Decebál dák király seregeinek legyőzésére és Dácia tartományosítására indítja. Kolozsvár, Torda, Gyulafehérvár, Orsova és környéke a római birodalom népfőlöslégének fajkeverő telepítési területe.

A Középduna-medence Kr. u. 377-től újból hadak útja. Középázsziából a mongoloid hunok törnek Pannóniába és végetvetnek a római uralomnak. Legnagyobb királyuk, Attila (433—453) éppen 1500 évvel ezelőtt a Duna-Tisza közéből kormányozza 26 országot magában egyesítő euráziai birodalmát. Szervező zsenije a kiélt Róma és Bizánc helyett mérsékeltégyövi világbirodalomban egyesíti a fiatal turáni, germán és szláv népeket. A keletrómai császárral adót fizettet, a világtörténelem első döntetlen marnei csatája után Itáliába Rómaig nyomul. A mongol lerohanási stratégiát, a nyugatra kitolt perzsa kultúrát európai hagyománynyá teszi. Türelmi egyházpolitikája folytán első minisztere, főtitkára és titkára keresztény. De halálával, viszálykodó fiai, euráziai politikai alkotását összetörik. A 77 éves hun uralom csak az Aldunánál és a Volga vidékén hagy eleven emléket.

Pannóniában a keleti gótok, gepidák és longobárdok nem tudnak meggyökerezni. Az egész Középduna-medencé-

ben a Volgától Elbáig terjeszkedő kazan-keletbalti fajú mongoloid avarok két századon át ellenállanak a fellépő szláv nyomásnak.

Híres khagánjuk, Baján idejében a kereszténység be-
szüremlik iráni-perzsa kultúrájukba. Bomladozó államszer-
vezetükben a VII. század közepén a Kubán-Kaukázus köz-
ről bevándorolt előmagyarok helyezkednek el, akik kultú-
rájukkal rokonságban vannak. Az avar uralom átalakító ha-
tását legnagyobb erődjük, Győr érzi meg.

Az avar-bajor katonai szövetséget szétbomlasztó Nagy
Károly frank király 800 körül Pannóniában az avar gyűrű-
ket elfoglalja, törzsfőnökeiket a kereszténység felvételére
bírija és frank hűbéri társadalmi rendet intézményesít. Az
avar rétegre rakodnak 836 után a Balaton környékén lete-
lepülő morvák, akik a későbbi magyar vármegye-szerveze-
tet megalapozzák. Egy nemzedék alatt Zalaváron és környé-
kén 32 szlovén egyházat létesítenek bajor papok segítsé-
vel. Északon, a Nyitra és Morva vidékén Szvatopluk feje-
delem a IX. század utolsó negyedében erős morva-szláv bi-
rodalmat alapít, amelyben Method érsek a pánszláv törek-
véseket a dunai szlávok egyesítésével érvényesíti. Azonban
Szvatopluk halála után a szláv nemzeti jog a fejedelmi
közjogot háttérbe szorítja és a trónörökösödési viszályban
az egymással küzdő pártok német és magyar beavatkozást
vesznek igénybe. A Tiszától keletre lévő avar nemzetségek
laza uralmát a szétesett bolgár birodalomból a Tisza-Maros
szögébe menekülő mongoloid bolgárok semmisítették meg.
A Duna-Száva vonalon dinári délszlávok nemzetségei élnek.

Ebben a tagoltságban egy már ismert nép, a magyar-
ság keres államalkotási érvényesülést. Kik voltak? Honnan
jöttek? Mi a hivatásuk?

II.

A magyar nemzetségek ősi élete

(Kr. e. 500—Kr. u. 997)

Régen, Krisztus születése előtt legalább 500 évvel a magyarság megismerhető elei az Ural hegység déli lejtőinek mindkét oldalán éltek. A nemzetgyermekkorban anyajogú vadász-halász-állattenyésztő nemzetségeket látunk, amelyek nemzetségfők alatt teljes gazdasági és politikai egyenlőségben élnek. Az egyenlőség, szabadság és testvériség nemzetgyermekkori élménye mélyen beágyazódik a nemzetközösségi lélekbe, annak törzsökét, ősi rétegét alkotja, amelyre évezredek alatt rárétegződött újabb elemek az alapréteget sohasem homályosították el.

A Kr. e. II. század körül a magyarság kiválik a finnugor nagy népcsaládból és Nyugat-Szibériában a rabszolgás-állattenyésztő-földművelő turkótatár törzsekhez csatlakozik. Itt ismerkednek meg a földműveléssel és a rabszolgás termelés hasznával, ezért a rabszolgaszerző katonai vállalkozásaiknak eredményessé tételére a nemzetségfők közjogi tanácsba tömörülnek, törzset alkotnak, törzsfőnököt választanak. A A nemzetségtagok politikai egyenjogúsága a rabszolgák magántulajdon-aránytalanságával megszűnik. Kr. sz. körül a türk-mogyeri birodalom hun uralom alá kerül és népei a hunokkal rokonságba jutnak. A VI. század közepén Belső-

Ázsia újabb népvándorlása, az avarok nyugatra áramlása a türk-mogyeri nemzetségeket, valamint a kultúrgur bolgárokat avar uralom alá szorítja.

A magyar nemzetségek néhány évtized megpróbáltatása után kétfelé válnak. Egyrészt a Középduna-medencébe, az avarok közé telepszik, nagyrészt pedig a Kubán folyó és a Kaukázus hegység között szerez új szállást. A Kaukázus felől jut szasszanida-perzsa kultúrhatás alá, amely népművészetében kitörölhetetlen nyomokat hagy. Ugyanitt bizánci közvetítéssel a kereskedelemmel és a kereszténységgel közvetlen kapcsolatba jut. A kubáni haza 830 körül alkalmatlannak bizonyul, mert a keleti szélén riázán-mongoloid fajú besenyők kiszorítják a kisebb számú magyarokat. A Dón-Dnyepr-közbe, Lebediába telepednek, ahol északra a normannokkal, délre pedig Bizánccal nagyszabású tranzitókereskedelmet bonyolítanak le, meggazdagodnak és újból magukra terelik a besenyők támadásait. A legkisebb ellenállás vonalán, az avarok közé szakadt testvéreik útját követve, újból nyugatra vándorolnak, hogy az Adriáig és Sziléziáig nyúló kereskedelmi összeköttetéseiket kibővíthesék. De szláv ellenállás folytán 889-ben kénytelenek az Etelközben (Besszarábia és Moldva) letelepülni. Az új hazában nyugati piacaik egyrészt elvesztik, piacszerzés közben nyugatra portyáznak és 894 körül megoszlanak. Egyrészt a korábbi hazába, a Kaukázus-vidékre megy vissza, egy töredékük az Etelközben marad (moldvai és bukovinai csángók alaprétege), míg a zömük a hozzájuk csatlakozó kabarokkal együtt nyolc törzset alkotva a Középduna-medence felé indul.

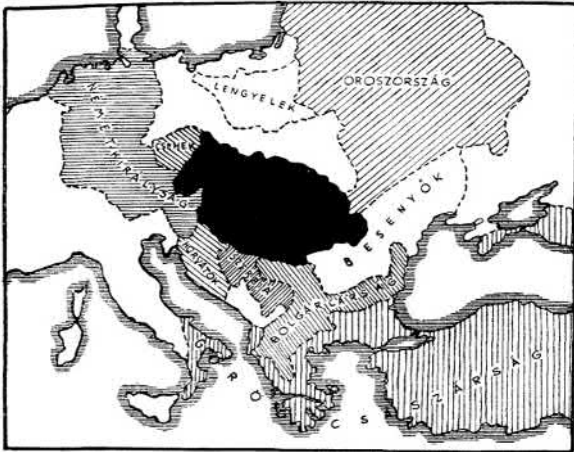
A nyugati külpolitikai vállalkozáshoz a már örökletes törzsfőnökök a legerősebb törzsnek főnökét, Árpádot, örökös vezérfejedelemnek választják meg és a katonai erő megszilárdítására vérszerződést kötnek. Árpádban először testesül meg a nemzeti egységből fakadó nemzet-vezér tetteje és a magyar nemzetségek megismerkednek a vezéri elv hasznáival. Árpád családja hun-hagyományai alapján történeti

küldetéstudattal igyekeznek a Középduna-medencébe, hogy nemzetét az avar maradványok között lakó magyar testvérekkel egyesítse és a Középdunánál található kontinentális kereskedelmi utakat birtokba vehesse. A német királlyal a morvák ellen, a görög császárral pedig a bolgárok ellen szövetségesek. Egy seregük már Morvaországban küzd, amikor a bolgárok szövetségesei, a besenyők az etelközi magyar szállásokat megrohanják és pusztítják. Árpád fia, Levente, hadseregével az Alduna felől a Temes-közbe vonul, a nemzet zöme pedig 895-ben a vereckei szoroson átkelve, a Felső Tisza vidékére nyomul. Alpár mezején vívják az első ütközetet a bolgár csapatokkal. Szentés környékén egyesülnek Levente seregével és elfoglalják a Bihar-vidéket. Egyr eszük a Szamos-völgyön át az erdélyi medencébe tör, más részük a Nyitra és Vág vidékéig hatol fel, egyik törzsük pedig Itáliában a Brentáig portyázik és visszatérése közben megszállja a Dunántúlt. Pannónia fölötti uralmuk biztosítására éveken keresztül portyáznak nyugatra. Legyőzik a morva fejedelem meghasonlott törzseit és a bajorokat. Harcaik közben a vág vidékén lakó marahán-szlávok egyrésze, valamint a dunántúli pannonszlávok egyrésze elvándorol.

Mivel a magyarság mintegy 500.000 főnyi népállománnyal és negyedannyi rabszolgával az egész Középduna-medencét kitölteni nem tudta, azért a germán nyelvterület felé, a Dunántúlra helyezte telepédési súlypontját. Árpád fejedelem Magyar nevű törzsével Székesfehérvár és Buda között telepedett le. A Kisalföld, a Dunántúl déli fele, a Duna-Száva köze, a Maros, a Kőrösök, a Szamos vidéke szolgálnak a magyar törzsek szállásterületéül, míg a kabarok a Felsőtisza vidékén helyezkednek el. A megszállott terület nagy kiterjedése folytán a törzsek nagy tájegységeket kapnak, amelyeken belül a nemzetségek veszik közös tulajdonba az új szállásokat. A föld az egyes nemzetségek közvagyon, csak az állat és rabszolga magántulajdon. Az apró szállások közössége (község, falu) a határt közösen bírja, a nemzetség-tagok évenként egyenlő értékű szántó és kaszáló

földtagokat osztanak föl maguk között sorshúzással, nyíl-húzással (nyilas). A nemzetségi szervezeten alapuló földközösség a faji tudatot állandóan erősíti és a nemzet hivatástudatába torkollik.

A nemzet adventje befejeződött; vezére küldetésének befejezése után meghalt.

907.

A magyarság letelepülésével és honalapításával megakadályozta az északi és déli szlávok egyesülését, másrészt ugyanezeknek germanizálását. Az itt talált őslakókat meghagyják egyéni szabadságukban, csak a földet veszik nemzetségi tulajdonba és a magukkal hozott, meg az újabb portyázásokon szaporított rabszolgákkal házicselédi munkakeretben műveltetik. Az új hadifogoly-rabszolgák és az itt talált őslakók keresztények, akik a betelepedett magyarokat sup specie veri őskeresztényi tisztaságú életszélélettel itatják át, a milost, malaszt örök értékalkotásával nevelik.

A fergetegként jött magyarság az új hazában rokontalan. Mint Európa valamennyi nemzete, úgy a magyarság fajképe sem mutat egyöntetűséget. Faji és ennek megfelelő lelki dualizmus érvényesül összetételében. Alapállománya keletbalti, ugoros-magyar; vezető rétege kaukázusi törökkel kereszteződött, könnyűvérű turáni magyar. A keletbalti ugoros-magyar tanulékony, örökösen szemlélődő, tépelődő, fontolgtató, problémakereső. Képzelete csodálatosan gazdag és változatos. Gyorsan barátkozik, de gyorsan elidegenedik, önzetlen és vendégszerető. Politikailag haladó, örök evolucionista. Nem szónoki természet. Tettrekész. Hamar lelkesedő és legnagyobb a megpróbáltatásokban. Szerény fellépésű. Testileg gyengébb, de szapora. Alig ismeri az egykét. Három évszázad alatt a magyar élet kitagadottja lett.

A törökös, könnyűvérű turáni-magyar problémamentes, született szónok, érvelő és jogász. Politikailag konzervatív. Nagyigényű. Passzív természetű. Nagy a tétlen ellenállásban. Testileg erősebb; méltóságos, hetyke fellépésű. Szaporulékonysága csekély, ezért napjainkig csak idegenfajú jövővényekkel megújítgatott hatalmi szövetségben tudta fenntartani uralmát az ugoros-magyar fölött.

A magyarság faji tulajdonságain kívül korábbi hazáiból számos értéket hozott a Középduna-medencébe. A XVIII. század második feléig tenyésztette szilaj, edzett, kitaró, sebes járású keleti lovát és szívós, szép, szálas, címeres, hosszúszarvú, podóliai marháját. Nyolc századon keresztül állandó élettársa volt ázsiai birkája és tibeti pulija. Nyugat-szibériából hozta magával a pirosfőcsőrű török kajszibarackot. Legkedveltebb gabonája a magával hozott köles és a törpebúza. Ázsiai eredetű a csoroszlyavasas faeke je, vasélű faásója és tehénszájú kapája. Ezekkel indul a második honfoglalásra: az ősi tájnak ezeréves verejtekezéssel kultúrtájjá alakítására. Az itt talált kultúrát hamar továbbfejleszti; a balatoni bazaltkúpokon a rómaiak ideje óta meghonosodott szőlőművelést már letelepülésekor újra felvirágoztatja.

A Középduna-medence hatalmas és termékeny területének megműveléséhez az itt talált népek és a behozott rabszolgák hamarosan kevésnek bizonyulnak. Ezért a munkáskezerekre szorult nemzetségek hadifoglyok, illetőleg rabszolgák szerzése céljából az egész Nyugateurópára és Déleurópára kiterjedő katonai vállalkozásokba fognak. Az Atlanti óceántól Bizáncig bekalandozzák az akkor már keresztény civilizációban, a magántulajdon termelési rendjében élő Európát. A keleti frank birodalom és Franciaország akkori szétesettsége, Itália lakóinak belső meghasonlottsága lehetővé tette 85 év alatt 43 rabszolgaszerző-hadjáratnak viselését, amelyek közül 35 volt eredményes. Ezen dinamikus, katonai korszakban a magyarság hatalmi akarata és faji tulajdonságából fakadó sajátos harcmodora kitűnően érvényesül. Nemzetéletelve folytán minden felnőtt férfitagja lovas-katona. Kiváló mozgékony, gyorsaság, meglepetés, vakmerőség, fölényes támadószellem jellemzi megrohanásait. Kisebb kötelékekben fergetegként vágatnak, nyilaznak az ellenségre, erejét megbontják, színlelt visszavonulás közben lóhátról nyilzáporozzák. Az ellenség erőinek szétbontása után zárt rendben hajtják végre a kíméletlen üldözést és bőséges hadifogoly-zsákmánnyal térnek haza. A Kemény, Büszke, Nagy, Füredi (füрге), Bars (párduc), Kaplon (tigris), Kartal (sas), Alap (hős) neveket viselő magyar vitézek hadifoglyaik között magukkal hozzák a faji kiválasztással szerzett alpin, északi és mediterrán fajú legszebb nőket, a Gyönyörű, Gyöngy, Szép, Aranka, Szombatka, Jólián (jó-lány) neveket kapott telivér hölgyeket.

A magyarság nyugati vállalkozásaival Európát ráneveli a kengyel és a szablya használatára. Keletről hozott képzetvilága Európa népegyvelegében új szint jelent. Az uraltáji kultúrkörből vett hozománya: minden más nép zenéjétől eltérő, félhang nélküli, öthangú, gazdag díszítésű népzeneje és elsőszemélyű hősidala, népballadája.

Ósvallása is nemes hozomány. A dicső ősök halhatatlan szellemét rajongással tiszteli és oltalmuk alatt hajtja

vége a csillagos égről leolvasott Hadak útján katonai vállalkozásait. Az ősök szellemének fanatikus tisztelése és a lélek halhatatlanságába vetett hite tette fogékonnyá egy század múlva a nagyszámú szentek tisztelésére. Sámán papjainak révületes tehetségével üzte el magától a gonosz szellemek nyomasztó lidércek, az ízt, Fenét, Manót és az ördögöt. Aldozott a Hadúrnak; a Napisten és Holdisten útmutatásával vándorolt; de nagy megpróbáltatásbáb a Nagyistentől kapott nemzeti génuszt bontakoztatta ki. Kiszaszony-istennőre bízta megokasodását és szívesen társalgott, naphimnuszozott az erdők, mezők, virágos rétek kedves tündéreivel. A természet iránti nagy szerelme lelkében Tündérországot épített.

A külföldi zsákmányszerző háborúk 85 éve alatt a nyugati germán-keresztény államközösség éppen úgy fölismeri az új szomszédnép veszélyét, mint Bizánc. Alapos hadielőkészületeket tesznek megsemmisítésére. A német királyságban kővárakat emelnek és zárt sorokban harcoló nehéz lovasságot szerveznek. Egymásután nagy vereségek érik a magyar katonai vállalkozókat úgy Nyugaton, mint Bizánc előtt (955—984). A magyar törzsek fejedelmei és elsősorban Gyécsa vezér-fejedelem a nyugati keresztény kultúrába való illeszkedés szükségességét felismerik. Eurázia nyugati félszigetére, Európába hömpölygött és Nyugaton egymásra torlódbott Ázsiának népfölöslege. A magyarság is így jutott a feudális-keresztény övezet vonaláig. Nyolcvanöt év után megtorpant és mielőtt elődei nyomán a teljes pusztulás útjára léphetett volna, először fedezte fel, hogy Európában van és a nemzet fennmaradásának feltétele az európai államrendszerhez való teljes alkalmazkodás.

Kelet és Nyugat, Bizánc és Róma erővonalainak közepdunai keresztveződésében, a germán, szláv és bizantin expanziós törekvések metszőpontjában a nagy érdekellentéteknek állandó kiegyenlítése, nemzettestével a történelmi elektromos kisüléseknek szigetelése, a beáramló népfölöslegeknek közvetítőszerepű államban való megszervezése és Eu-

rópa békéjéért véres történelmi sor s vállalás: magyar történelmi hivatás lett. Ezen hivatás betöltéséhez egyrészt a nemzetető állandó fokozása, másrészt a három expanzív szomszéd hatalmitényező közül mindig a kisebb ellenállás vonalán haladó két gyengébbel szövetezés: a magyar bel- és külpolitika ezeréves alapelve és ahányszor a nemzet vezetői eltérnek e vonaltól, mindig nemzeti kárvallások okozói.

A zsákmányszerző kalandozások az átalakulás előfelteteit megteremtették. A hazahozott hadifogoly-rabszolgaállomány az ország lakosságát jelentékeny mértékben növelte; állandó telekre; való megtelepítésük, a nemzetségi földközösség keretein kívüli felhasználásuk elkerülhetetlen volt. A sikeres vállalkozásokat végrehajtó nemzetségek főit a megszorodott rabszolgaállomány meggazdagította, a fejedelemmel szemben önállósította. A szegényebb nemzetségek a rabszolgahiányt, a rabszolgautánpótlás megakadását olyan módon küszöbölik ki, hogy a területükön keresztül haladó magyarokat vetik rabszolgasorsra. A kalandozásokból hazaszorult magyar vitézek a nyugati fudalizmus hasznának felismerésétől indítva, Gyécsa fejedelemtől kérészkolják azt, hogy jelentékeny magánbirtokhoz, illetőleg azzal együtt bőséges rabszolgaállományhoz jussanak. Az érdeksérelmet szenvedő nemzetségek a magántulajdon alakítása ellen tiltakoznak, de felkeléseiket a külföldi harcokban megedzett vitézek elnyomják. Gyécsa fejedelem hatalmának legfontosabb támaszai ezek a jelentékeny magántulajdonhoz jutott vitézek. Az ország véres társadalmi harcok színtere, amelyen a nemzetségi vérjogú vagyonsközösség hívei és az új magánbirtokhoz ragaszkodók ádáz küzdelmet vívnek. Szükségessé válik a termelés teljes átszervezése és a társadalmi harcoknak lelki síkra redukálása. A szerepre magától kínálkozik az egyház.

Gyécsa és fia, István nem mehettek vissza az egyháztörténelem folyamán az apostoli őskereszténységhez, hanem azt az egyházat kellett, hogy felhasználják államszervező munkájukhoz, amely évszázadok során a feudalizmus euró-

pai szervezésében nagy gyakorlatra tett szert és a feudalizmus-hoz hasonlult. Az ország keleti részében görög szerzetesek már eddig is nagy térítő munkát végeztek és a nemzetet a bizánci kultúra hatalmi körébe vonásával, a Nyugattól elvonással veszélyeztették. Gyécsa a veszedelem tudatában küld követséget Ottó császárhoz keresztény hittérítőkért. A passauai püspök pa tjai két év alatt több ezer előkelő magyart keresztelnek meg, közöttük Gyécsa fiát, Vajkot is, aki a keresztségben István nevet nyer. Gyécsa kezében a kereszténység még kizárólag politikai eszköz; ő maga elég gazdag ahhoz, hogy áldoz a pogány és keresztény Istennek egyaránt. De fia, István már öntudatos keresztény és atyja ügyes diplomáciai lépésének eredményeként Gizla bajor hercegnőt veszi feleségül. A sokasodó hittérítők a lemondást, szenvedéseket addig nemtűrő magyar tömegeket az örökélet szenvedéstkiegyensúlyozó világszemléletével ennélsékre nevelik és a termelésben való szerepvállalásra buzdítják. De a nemzetségfők jelentékeny hányada ragaszkodik a vérjogú nemzetségi társadalomszervezethez, a földközösséghez és a régi hitet védi a társadalmat teljesen átalakító új hittel szemben. A fejedelmi trón örökösére, Istvánra még nagy feladatok várnak.

III.

Az uradalmi királyság megszervezése és megerősítése

(997—1222.)

Incipit Vita Nova. A magyarság új élete kezdődik István fejedelemmel.

Gyécsa fejedelem halálát a régi társadalmi rend hívei a központi hatalom megszerzésére óhajtják felhasználni. A földközösségi nemzetségszervezet vérségjogának megfelelően, a fejedelemfi örökösödési jogával szemben a szenior jogát akarják érvényesíteni. A Dunántúl Koppány, a Tiszántúl Ajtony megkeresztelkedett főemberek vezetésével István ellen támadnak.

István fejedelem az atyja által magánföldesurasított veterán vitézek és méginkább a feleségével testőrségként bejött bajor, sváb lovagok haderejére támaszkodva kíméletlen eréllyel fojtja vérbe a fölkeléseket. Koppányt felnégyelteti, az ellenszegülők közül az életbenmaradottakat rabszolgasorsra taszítja, nemzetségi közföldjeiket pedig a sajátjához csatolja.

A 28 éves fejedelem a nemzetmentő sebészeti műtét erélyes végrehajtása után a tulajdonviszonyokat és az egész társadalmi és állami rendet lényegesen változtatja meg. Dinamikus lelkületű forradalmár államférfi, mert egy új társadalmi rend bevezetését jól megszervezett fegyveres kisebb-

séggel vállalta magára. Mint az Árpád-nemzetség feje, az országnak legvagyonosabb birtokosa; az övé a legtöbb rab-szolga, állat és föld. örökségéhez csatolja magántulajdonba vétellel a nemzeti közvagyon, az eddig felnemhasznált telepítési területeket, mint ahogy néhány évtizeddel később Angliában Hódító Vilmos ugyanezt tette. Földesúri hatósága alá került az ország lakott területének nagyobbik fele, amely jövedelmével és a neki alárendelt, katonakötelezettségű népével dominiális, uradalmi fejedelemségének biztos támaszt nyújtott.

A társadalmi harcokban hűségesnek bizonyult, nagyobb részben idegen lovagoknak, valamint az intézményesített egyháznak a fejedelmi uradalmakból hatalmas birtokokat, illetőleg azon élő szolganépeket adományoz; ennek ellenében katonáskodási és katonaaállítási kötelezettségeket ró rájuk. Tehát adományrendszere nem szerződéses, hanem személyes kapcsolatú hűbéri rendszer. Az új nagybirtokos szeniorok neki vannak alárendelve, a szeniorok katonái pedig földesurukkal szemben vannak hűségre kötelezve. Az uradalmi fejedelemség hierarchiájában tehát mindenki alá van vetve a fejedelmi hatalomnak; a köztelherviselés és a katonakötelezettség általános.

A fejedelmi uradalmon kívülálló nemzetségek vérségi és földközösségi szervezetükben maradnak még évszázadokon keresztül, de lassú felbomlásuk elkerülhetetlen.

A dinamikus lelkű István fejedelem helyesen ismerte fel azt, hogy az ideális államnak csak egyetlen erős akarátú feje lehet. Ezért a vezéri elvet a nyugati germán-keresztény államközösség igényeinek megfelelően összekapcsolja a királyság elvével. Az actiumi csata óta Európa minden igazi államszervezője számára a néptribuni gyökérzetű katonai imperátorság, a törvényhozótestületi vezérség és a főpapi hivatal caesari egyesítése szolgált mintaképül. Ezen a vonalon halad István fejedelem is és a királyi hatalmat teszi a nemzet hajtó- és szervezőerejévé. A császár tudtával német szerzetest küld Itáliába a francia születésű pápához az isteni el-

hivatottságon alapuló királyi hatalom vallásos szimbólumáért a királyi koronáért és a személyére szóló apostoli hatalom szimbólumáért, az apostoli keresztért. Az ezredik év első magyar karácsonyán végbement koronázással István király a békesség országoló világosságát ragyogtatta meg.§

István király a végrehajtó és bírói hatalmat királyi uradalmainak személyzete igénybevételel gyakorolja. Családi birtokaiból udvari gazdaságokat szervez, amelynek élén a nádorispán áll. Az országban szétszórt királyi birtokok tájközpontjaiban várakat emel, a várak vidékén a karolingok grófságaihoz hasonlóan királyi vármegyéket szervez és élükre a már ismeretes szláv zsupánokhoz hasonlóan megbízható ispánokat állít, akik a király nevében a megye területén a terménygazdálkodást irányítják, a király katonai, közigazgatási és bírói hatalmát gyakorolják. Tisztségük ideiglenes, bármikor visszavonható. A Tiszától nyugatra szervezett 39 királyi vármegye a külső és belső közbiztonság mindmégannyi szervezete és az uradalmi királyság hatalmának alapja.

A királyi vármegye-uradalmakban, valamint az egyházi és a világi magánbirtokokon túlnyomóan rabszolgák végzik a termelő munkát. A honfoglaláskor behozott rabszolgák, a kalandozások alatt szerzett hadifoglyok ivadécai és soraikban foglalnak helyet a társadalmi harcokban rabszolgasorra vetett magyarok. Adás-vétel tárgyai és árfolyamuk a termelési viszonyok változásával ingadozik. Föléjük rétegződnek a királyi vármegyékben a gazdatisztek, hadnagyok, várkatonák, az egyházi és a világi magánbirtokokon pedig a gazdatisztek, bérlők és katonák.

A vérségjogú nemzetségek földközösségben tovább is különváltan élnek, elsősorban az országnak a Tiszától keletre lévő felében, de a magánuradalmak rabszolgas termelésével szemben a versenyt mind nehezebben bírják. Három évszázad alatt azok, akik nem tudnak rabszolgát szerezni és saját kezükkel termelnek, maguk is szolgasorsra jutnak.

István király gazdaságpolitikája két évszázadra hatóan

autarchikus, mert az új termelési rend előbb a belső erők akkumulálását teszi szükségessé. A kontinentális kereskedelmi vonalakon egykor európai jelentőségű kereskedést lebonyolító magyarok ivadéakai a tájegységeként szervezett királyi vásárhelyek szűk piacain cserélték ki saját termeivé-nyeiket.

A hittérítő tevékenység biztosítására, személyre szólóan kapott apostoli királyi főkegyúri joga alapján, István király tíz püspökséget és hat bencés apátságot alapított. A kereszténység igazi szervezői Szent Benedek rendjének evangéliumi életközösségben élő, kérgestenyerű és művelt szerzetesei, akik a francia magaskultúrát clunyi szellemben megtisztítva mélyítik el Magyarországon. A Dunántúl gazdaságának gyors felvirágoztatása és lelkének átalakítása az ő művük. A szerzetesek vetésében nagyobb részben mint aratók jelennek meg az új érsekek és püspökök. Közülök csak a kalocsai érsek végez három püspökével az ország déli és keleti felében nehéz térítő tevékenységet.

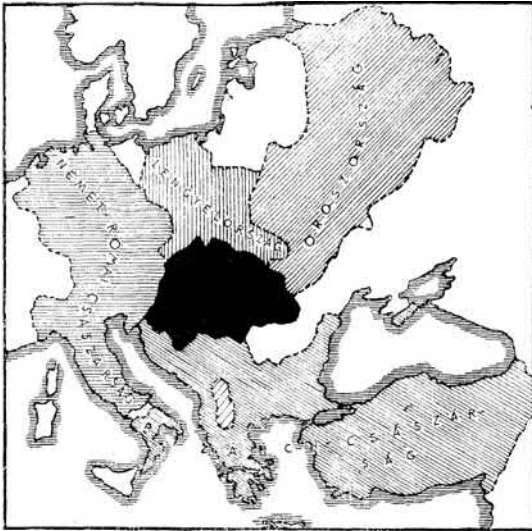
A személyes kapcsolatú hűbérrendszerben nem érvényesülhetett volna a milviusi hídon elakadt őskeresztényi szeretetszövetség, hanem csak a pápa és a német-római császár dualisztikus uralmában helyet foglaló, politikai hatalmú egyház, mely a pogány római jogrendszer legitimizált örököseként Európa feudális megszervezésével biztosította a már bomladozó kontinens univerzalitását. Magyarországon is a főpapság, a karolingi egyházpolitika változataként, a feudális-egyház képviselőjeként jelenik meg, hogy a király államszervező és államfenntartó munkakörében hatalmi és anyagi gátlásoktól mentesítve érvényesülhessen. Az apostoli királytól kapott hatalmas uradalmak, terménytizedek és más adományok jövedelme ellenében tartozik az apostoli királynak az igazságszolgáltatásban, honvédelemben, közigazgatásban és közoktatásban értékes szolgálatokat végezni. A király és az ország védelmére hadakozó népeket tartanak, négytornyos bazilika-erődöket építenek s papságukat az uradalmi királyság hatalmi érdekeinek megfelelően szervezik és

irányítják. Minden vármegyében főesperessel végeztetik a közigazgatást. Jövedelmük negyedét a szegények támogatására, negyedét templomok javítására és építésére, negyedét papjaik támogatására fordítják, maguknak és családjuknak csak negyedét tarthatnak meg és ha fiaikat gazdagítják, ezeknek vagyona is visszaháramlik az egyházra. Az augustinusi államtan alkalmazásával, az osztályellentéteknek keresztény karitással feloldásában példát adnak. A túlfeszített termelőmunkában kimerült dolgozóknak munkaszünetet biztosítanak a vasárnap istentiszteletre rendelésével és 36 más egyházi ünnepnap bevezetésével. Az oldalukon működő káptalanok tagjai közös föld alatti szerzetesi élettel a közoktatásnak, a betegápolásnak, szegénygondozásnak a két első évszázadban legmintaszerűbb szervezetei. Az egyházi és világi földesurak által alakított monastorok létező gazdasági és telepítési központok, ahonnan az okszerű gazdálkodás kérgestenyerű papmesterei a rabszolgákat és a külföldről behozott telepéseket okszerű földművelésre és korszerű háziiparra nevelik, azután pedig széttelepítik a felhasználatlan területekre. Vezetésük alatt terjed mindenfelé az európai eredetű domb- és hegyvidéki gazdálkodás.

Mivel a terület, a föld munkáskezek nélkül semmit sem ér, nem biztosít tizedet és a földműves szolga családjának kihalásával a községben úgy az egyház, mint a világi földesúr egy nyilast vesz el, jövedelme szakad, azért az egyház egész erkölcsi normatikájának tengelyébe a családi *tep* - mékenységet állítja és ezáltal nagyjelentőségű népesedéspolitikai feladatot teljesít. Az alsópapság életformája nem mutat nagy eltérést a világiakétól. A XII. század második évtizedéig családi életük alig korlátozott.

István király isteni származtatású felségjoga alapján a királyi tanácsot nem tekinti alkotmányos törvényhozótestületnek, hanem saját belátása szerint ad a népnek olyan törvényeket, amelyek az élet- és vagyonbiztonságot, valamint az új társadalmi rendet kiformáló egyházat védik és erő-

sítik. A nemzet jogszokásait és a keresztény vallás törvényeit saját belátása alapján egyezteteti. Az általa megindított jogfejlődésünk három századon keresztül párhuzamoságot mutat a cseh és lengyel jogfejlődéssel, mint ahogy az

Árpádok, Przemyslidák, Piastok egykorú dinasztiai regionális fejlődésnek irányítói és közös érdekeik biztosítására családi kapcsolataikat is állandóan felfrissítik. I

István király külpolitikája a nagyhatalmi érvényesülés előfeltételének, a tengeri hatalmakkal való kapcsolat kiépítésére irányul. Ezért egyik nővérét a velencei dózse fiához adja feleségül. A tengeri terjeszkedést szolgáló magyar külpolitikában hatalmi sérelmet látó német császár támadását visszautasítja és az ország határát messze nyugatra kitolja. Szentéletű fiának, Imrének tragikus halála után magaelőtt látja a még életerős nemzetségi szervezet vérségjogának a

trónutódlásban való érvényesülését, ezért nővérenek fiát jelöli ki trónutódnak és az unokaöccsi vérjogot érvényesíteni akaró, a merényletre felbujtástól sem tartózkodó Vászolyt megvakítatja, fiait (András, Béla, Levente) pedig számúzi. Az első és egyben legnagyobb magyar király életének legnagyobb tragikuma egyetlen fiának elvesztése. 1038 aug. 15-én bekövetkezett halálával dominiális királysága utódjainak patrimoniumává lett.

A magyar nemzetet ő vezette fel a Táborhegyre, ahonnan Kárpátország termékeny Jesraal-síkságán élő nemzet gyönyörködhetett a Kármel sasfészkes szirtjeiben, a magyar Jordán zölddel szegélyezett, ezüstszalag módjára átvonuló vizében és a magyar Genezáret-tónak bájos tükrében. De később a magyar Kánaán könnyel, vérrel, verejtékkal öntözött siralomvölgyé vált, mert vakondlelkű, hivatástudatlan nemzetvezetők is születtek e hegy alatt és István király népét a pusztulás fertőjébe taszították.

István király halálával utódaira két feladat megoldása maradt: a keresztény uradalmi királyság megerősítése és önállóságának megvédése. A német-római császárok hamar felismerik a magyar királyság kettős társadalmi szerkezetének réseit és a trónviszályokba hol közvetve, hol közvetlenül, azon szándékkal avatkoznak be, hogy az országot hűbéri uradalmul megszerezzék. István király halálakor a kisebbségi keresztény felfogás Vászoly három természetes fiát nem tekinti törvényes trónutódnak. Viszont a nemzeti szervezeti társadalom még nem ismeri el az egyházi házasságot és nemcsak Ajtonynak, de még később, II. István királynak poligámiáját is természetesnek tekinti. István király nővérenek olasz fia, Péter és másik nővérenek magyar férje, Aba közötti küzdelem ennek a két társadalmi felfogásnak éles kifejezése és az országot rövid időre német hűbéruralom alá sodorja. I. Andrásnak sikerül a német befolyást visszautasítani és ellensúlyozására több utódja számára hagyományossá teszi görög és orosz családi házasságpolitikával a nyugati nyomás ellensúlyozását.

A négyévtizedes trónviszályban István király alkotása meglazult. Vaszoly unokája: I. László király megalkuvást nem ismerő törvényeivel a túltengő magánérdekeket leszorítja, a vagyonsbiztonság érdekében statáriumot hirdet, s utódjával együtt megakadályozza magyaroknak rabszolgasorsra taszítását és külföldre exportálását. Ő és Kálmán király a magyar állam közigazgatását európai hírnévre emelik és a hamar meglazult egyházszervezetbe francia szerzetesek betelepítésével összefoglaló erőket ültetnek. I. László felismeri a halottaknak az élők fölött kormányzó tömeglélektani szerepét, ezért 1083-ban a római császárdivinálás keresztényi felújításával I. István királyt nemzeti akaratból a nemzeti eszme szentjévé avatja. A magyarság rajongó tisztelettel tekintett vissza Szent István királyra, aki éjjelenkénti erszénnyel, titkon látogatta kedvelt szegényeit. Néhány hónappal később fiát, Imrét is a nemzet akaratával avatja szentté és a magyar ifjúság hitbuzgalmi eszményévé. Szent István jobbja országvédő szimbólummá magaszosul és a Berettyó egyik szigetén emelt kápolnában azért nyer elhelyezést, hogy az országot megvédje a keleti csapásoktól.

A megerősödött királyság megsokasodott szükségleteit a dominiális terménygazdaság már nem tudja teljesen kielégíteni, ezért a gazdasági életet szervező királyi hatalom a fejlődés előmozdítására fokozatosan bevezeti a pénzgazdálkodást és alkalmazza a hódító imperializmust.

I. László király, Szent István király nemzetségének legkiválóbb katonája, a pápa és a császár küzdelmének korszakában szerencsésen vezeti tovább Szent István király külpolitikáját és növérené, a horvát király özvegyének hívására az egész Száva-vonalat megszállja, majd az Adria dalmáciai szegélyéig terjeszkedik. Utódja, Kálmán elfoglalja akkoriban a Szávától délre fekvő Horvátországot és Dalmáciát, s a horvát közjogi érdekek sérelme nélkül megkoronáztatja magát. Ezzel az alpesi és dinári faj képű horvát nemzet 900 éves érdekkapcsolatba jutott a magyarsággal. Kálmán királyt halála előtt ugyanúgy gyötörték a trónörö-

kösdési gondok, mint Szent Istvánt. Egyetlen törvényes fiának, Istvánnak trónbiztosítása céljából öccsét, Álmost és annak fiát, Bélát megvakíttatja.

A hódító imperializmusnál sokkal nagyobb jelentőségű volt az a csendes terjeszkedés, amely Árpád vezér-fejedelem óta tartott, de ezen korszakban fellendült. Az egész lakott országot katonai jellegű határ-gyepük vették körül, amelyek az őserdők és mocsarak természetes védelmi jellegének érvényesítésével minden meglepetés ellen biztosították a lakosságot. A népesség szaporodásával és területigényének fejlődésével együtt a királyok mindannyiszor elrendelik ennek a természetes, lövészárokszerű védelmi övezetnek kitolását. László és Kálmán király ideje alatt a határ-gyepük a legtöbb helyen eléri a Középdunamedence vízválasztó vonalát, a Kárpátok bérceit. A hatalmas területek kitöltésére újabb népelemek befogadása szükséges. A kisebbségivé módosult nemzetiségi kérdés előre veti 900 éves árnyékát anélkül, hogy ezt a kortanúk az életközelségben megláthatták volna. A Dráva-Száva-közben megjelennek a turk-böszörmények és a tatárjárás pusztításáig velük szemben mindennemű fajkeresztezési kísérlet meddőnek bizonyult. A riazan-mongoloid besenyők délkeletről vándorolnak be; Csanád (később Torontál) és Fejér vármegyén kívül eljutnak a Fertő és a Vág vidékére. Az előázsiai mongoloid jászok és kunok a Tisza-Zagyva-Körös-vidéken nyernek nomád életüknek megfelelő szállásokat. Az északi gyepük kitolására soltészek telepítenek oderai és morvái szlovén-tótokat Trencsén, Nyitra, Liptó, Turóc és Árva megye lehotáiba. Keletbalti fajiságuk sorsközösségvállalásra képesítette őket. Az erdélyi sóbányákba és a szepesi gyepükbe nagyszámmal jönnek alpesi és kisebb részben északi fajú németek és mindenhol városi iparososztályt alkotnak. Közülük csak az északi fajúak nem tudnak asszimilálódni. A déli határszáron királyaink a gyepük mögé dinári fajú szerbeket telepítenek. Nagy szaporulékonyáguk és averzív hajlamaik később sok gondot okoztak. A XII. század végén az Olt mellékére na-

gyobbrészben dinári fajú románokat telepítenek, akik szintén averzív hajlamokat hoztak a teljesen másfajú magyar népállományba. Azonban a magyarság erős nemzetségszervezete és gazdasági partikularizmusa még évszázadokon keresztül faji tisztaságot biztosított, sőt elegendő erővel rendelkezett a kisebb számmal közējük telepedett más fajok asszimilálására.

A hódító imperializmussal párhuzamosan végrehajtott terjeszkedés, gyepükitolás és telepítés a dominiális királyság vármegyéit számban, jövedelemben és értékben gazdagította. A marhára alapított cserekereskedelmet, az ipar és városok fejlesztésével, mindinkább pénzgazdálkodás váltja fel. A királyi várak védelme alatt ipartűző idegenek fokozatosan vásártartó, árszabályozó és néhol árumegállító jogokat kapnak az uralkodótól, adójukat nagyrésztben pénzben fizetik, miáltal újból a király hatalmát erősítik. A pénzgazdálkodás bevezetése Magyarországon is felveti a zsidókérdést. Már a XI. század közepétől Budán és más népes helyeken ismeretesek német eredetű, keleti zsidók. Spekulatív elméjükkel, leleményességükkel, szuggesztív erejükkel és vállalkozó szellemükkel hamar fölfedezik, hogy rabszolgák vásárlásával úgy a mezőgazdasági, mint az ipari termelésbe jelentékeny haszonnal kapcsolódhatnak be. De már a XII. század elején királyi törvények éppen a rabszolgatartástól fosztják meg őket, ennek következtében Magyarországon a kereskedelemre, kölcsönügyletekre lettek szorítva azon időben, amikor a pénzgazdálkodás kibontakozásnak indult.

Kálmán király halálával az ország görög-bizantin hatalmi törekvésekkel szemben küzd. Az érdekközösség a bizánci birodalomból kiszakadt szerb fejedelemséggel közelebbi kapcsolatba hozza és a kiskorú magyar király mellett az ország élén már szerb kormányzót találunk. De azért a királyi hatalom még olyan erős, hogy a 16 éves II. Gyécsa király is a főemberekkel szemben keleties korlátlan hatalommal rendelkezik, hiszen már 72 uradalma, vármegyéje

72 várispáni zászlóalj korlátlan hadurává teszi. Ennek tulajdonítható, hogy a bizánci terjeszkedéssel szemben a magyar király tökéletes felszerelésű páncélos lovasserege az országnak teljes oltalmat biztosít. III. Béla a görög császársággal szemben döntő befolyáshoz jut és a dominiális királyságot eddig aligképzelt hatalomra emeli. Évi jövedelme legkevesebb 8 millió aranypengő, míg az esztergomi érseké 300.000, a többi püspöké 20—150.000 pengő. Az angol király gazdagságához hasonló III. Béla a görög és német-római császárral egy en jogúnak tekinti magát, a francia királyi házból nőszül és a királyi koronát olyan módon alakítja át, hogy az csukottságával a két császárral való egyenrangúságot szimbolizálja. A magyar királyi hatalom már csak akkor fejlődhetik, ha a korona birtokosa a két császárság egyikét megszerzi. Ehhez azonban III. Béla utódainak nem volt meg a hatalmi eszköze, mert a pénzgazdaság fejlődése a király és a nemzet közötti vertikális hatalmi viszonyt mellérendeltté tette.

III. Béla halálával már szembetűnővé válik a pénzgazdaság társadalomátalakító hatása. Nemcsak a királyi kincstár gazdag, hanem még teltebb a városok körüli földesurak pénztára. A föllendült állattenyésztés és szemtermelés a városok körüli egyházi és világi nagybirtokokon mennyiségben és minőségben annyira javul, hogy az egész országban szétszórt, hatalmas királyi uradalmak a verseny iramából lemaradnak. A királyi uradalmakon az extenzív gazdálkodás következtében a rajtaélő lakosság nem szaporodik kellően és mindkevesebb a királyi vármegyéből összevonható királyi haderő. A királyi hatalom sorvadását felismerő ispánok, királyi katonák és középbirtokosok egymással vetélkedve nyúlnak a hatalomért. A királyi nehézpáncélos lovasság nagy felszerelési és fenntartási költségei az uralkodóra elviselhetetlen terheket rónak. A királyi vármegye gazdasági- és katonapolitikai szempontból sorvadásnak indul és a vár körüli magánbirtokosok befolyása alá kerül. III. Béla fiainak egyenletlensége, egymás ellen fegyveres hatalmi pár-

tok toborzása: a királyi uradalmak jelentékeny részének örökletes szétosztogatására vezet. A várbirtokok magánfölds-urak tulajdonába jutnak.

Ugyanezen időben a hatalma tetőfokára emelkedett középkori pápaság befolyása fokozódó módon érvényesül az országban; pápai adót szednek és a pénzügyi válságba jutott uralkodót a római-latin államrend keleti terjeszkedési politikájába, kereszteshadjárat indításába vonják. II. András szívesen használja fel az újabb háborús alkalmat a társadalmi válság lecsapolására, mert a pénzrontás következtében a nyomor már olyan nagy, hogy a legszegényebb szülők gyermekeiket rabszolgának adják el. A társadalmi feszültség levezetésére már 11 éve harcolt Galíciában és távollétében sógorát, Berchtold kalocsai érseket nevezi ki kormányzóznak, aki botrányos életével és kincsszomjával a központi hatalom meggyengítésére törő magyar urak lázadását ki-robbantja. A király távollétében a királynét meggyilkolják és a királyi uradalmakból jelentékeny darabokat hasítanak ki. A királyi uradalmak régi katonái és munkásai nyomorúságuk folytán nem képesek megvédeni a központi hatalmat és megindul az országban az a zajos társadalmi katalizma, amely a rendiség 600 éves állandóságára vezetett. Amikor a király a szentföldi eredménytelen hadjáratból hazatér, az 1222-iki országgyűlésen egy új társadalmi osztály lép fel forradalmi lendülettel: a köznemesség.

IV.

A rendi állam kifejlődése

(1222 — 1342.)

Servienseknek, a király szolgálainak nevezték Szent István óta a királyi vármegye gazdaszat- és katonaközigazgatásának személyzetét, a királyi hatalom támaszait. A várbirtokok örökletes osztogatásakor azon veszik észre magukat, hogy királyi urukat elvesztik, az új nagybirtokos urak pedig őket mellőzik. 1222 tavaszán az ország minden részéből Székesfehérvárra sereglenek, a nemes magánföldesurak földjeinek közöttük való szétosztását követelik és a királyt olyan aranybullás oklevél kiállítására kényszerítik, amely eddigi magánjogi viszonyuknak közjogi tartalmat ad. Ők is földbirtokkal szabadon rendelkező nemesek lesznek ezután, földben kapják a zsoldot, személyes szabadságuk van, adómentesek, a törvénytelen intézkedésekkel szemben pedig ellenállhatnak. A királyi tanács, a kormány nem járult hozzá a követelésekhez, lemondott, de a király aláírta az aranypecsétetes oklevelet, mert néhány hónap múlva úgylis felfüggesztette. Csak 129 év múlva vonult a törvénytárba, de ez elég idő volt arra, hogy a rendi alkotmány szabadságkátéjává fejlődhessen. A magyar Arany Bulla a rendiség jogi gyökere; az angol Magna Charta a kereskedő polgárok vív-

mánya, a nemzeti jog elismerése, a sajátosan angol parlamentáris fejlődés elindítója. Mindkettő a királyi hatalom korlátozója. Bár egyidőben jöttek létre, tartalmuk a magyar fejlődésben csak 1848-ban azonosult. 626 évvel maradtunk el Angliától.

A főpapság hamar felismeri a magyar társadalom hatalmi átrétegződését és ügyes számítással a szerviensek mellé áll. Kilenc év múlva újból kiadatja a királlyal a szabadságlevelet és a nemrég betelepedett Heidrich unokáját, Hedervári nádort a szabadságlevél elleni tiltakozása miatt *országnyomorgatás címén* az egyházból kiközösíti. De azt már nem tudták megakadályozni, hogy ugyanezen évben a veszprémi püspök a környéken folytatott hatalmaskodását megszüntesse, mint ahogy azt sem tudták megakadályozni, hogy a győri káptalan birtokaiból a Héderváriak meggazdagodjanak. A káptalanok ezidőtől már hiteleshelyi, közjegyzői teendőket végeznek, gyorsan vagyonosodnak, a püspöktől elkülönülnek és püspökül lehetőleg vagy királyi irodagazgatót, vagy nagybirtokos személyeket választanak.

II. András államférfiúi tehetségekkel rendelkező fia, IV. Béla a rendi fejlődést csirájába akarja fojtani. Az apja által örökletes joggal szétosztogatott váruadalmakat visszaszedi, a nagyurak zsöllyéit elégeti, kéréseiket csak írásban veszi át, a német császárral konspiráló nádort megvakítatja, a bánt börtönbe *veti* és a magyar király hatalmát szentistváni szintre emeli. Hun-magyar viláгурalmi történetitűdat kezd a királyi udvarban gyökeret verni és a magyar szerzetesek már a magyar őshazában maradt testvérek felkeresésére indulnak. A Volga-vidéken sok magyart találnak, de találkoznak a mongol követvel is, akitől megtudják, hogy Európát nagy veszedelem fenyegeti: jönnek a tatárok. Khánjuk rövásírásos levelet küld a magyar királynak, akitől előre is hódolatot kíván. Béla az előlük menekülő rokon kunokat befogadja az országba. A Közép-Tisza vidékén telepíti le őket, ahol a sztyeppkultúrában nevelkedett népnek a magyarsághoz hasonulása remélhető volt.

A tatárok a Kárpátoknál megtorpannak és előre rettegnek a messzi hírből vitéznek ismert magyarság ellenálló erejétől. Azonban hamarosan értesülnek a király, egyházi és világi urak viszálykodásáról, amely győzelmi tudatot kölcsönöz az ősi magyar harcmódot folytató mongoloknak. Betörésük nagy nehézségekbe nem ütközhetik, mert szerzetes kortanuk szerint a nemzet egyházi és világi vezetői tunyák, vigadoznak, lakmároznak, poharaznak, pompáznak, emmagukat dicsőítik, a jogot csorbítják, az igazságot száműzik, a szegényeket zsarolják, az özvegyeket megrontják, az árvákat megrabolják, hamisan tanuznak, titkosan rágalmaznak, pártotütnek. A régi magyar katonaeszményt förtelmes bűnök nyomják el. A pápa és császár ádáz küzdelme folytán a keresztény Európától segítséget sem várhatnak. 1241 tavaszán Batu és Bedzsák hadseregei a keleti gyepükön négy kaput hánynak szét és Budára irányított koncentrikus támadásukkal győznek. Hozzájuk csatlakozik Trencsén felől Orda hadserege is. 1241 április 11-én Mohinál a meghasolt nemzet virága porbahull. A király szerencsésen megmenekül; az osztrák hercegségben megzsarolják, azután az Adriára vonul vissza. Az ázsiai ellenség háromévszázad alkotásait zúzza szét, Magyarországot a tizenegymillió négyzetkilométeres birodalmába olvasztja és a nemzet feltámadására csak az ad lehetőséget, hogy a fokán halála miatt a helyére törekvő Batu elrendeli a visszavonulást.

IV. Béla történeti küldetéstudattal és sorsvállaló hittel végzi a második honalapítást. A királyi hatalom számára a pénzgazdaság eszközeinek megújításával nyit forrásokat. Az északi bányavárosokba északi fajú németeket, közéjük szlovén-tótokat, Erdély déli megyéibe pedig románokat telepít. Az üszkös városokba telepített idegeneknek saját jogaik szerinti önkormányzatot biztosít. Bécs kétévtizedes árumegállító jogának romboló hatását azzal küszöböli ki, hogy Budának is hasonló jogot ad és ezáltal a morva-cseh-lengyel külkereskedelemnek központjává teszi. Az osztrák zsidótörvény alapján az országban lakó zsidóságnak királyi oltalmat

biztosít, iskoláikat középületeknek nyilvánítja és névmagyarosításukat megengedi.

Ügyes diplomáciai és katonai akciókkal szintén új erőforrásokat nyitogat. A tatárok előli menekülésekor Babenbergi Frigyes hercegtől szenvedett presztizscsorbát sikeres hadjáratral küszöböli ki, amelyben Frigyeszel családja fiágon kihal és Stájerország magyar uralom alá jut. Azonban a stájer nemesség hívására Przemysl Ottokár cseh király a szláv korridort megvalósítja és Prága számára Brémától Velencéig kiható nagykereskedelmi forgalmat biztosít. Béla újabb hadjáratral biztosítja a Stájerország fölötti hatalmat. Azután Dalmáciától az Aldunáig az északbalkáni fejedelemségeket kényszeríti hódolásra.

Magyarország területe eddig nem képzelt mértékben gyarapodott, de a katonai sikerek csak a belső válság leplezői voltak. Fia, István, Erdélyben elkülönül, területiális hatalmat gyakorol. A királyi várakba mindenfelé egyházi és világi nagybirtokosok költöznek, erődítenek, felfegyverkeznek, a vármegye fölött a királytól függetlenül területiális hatalmat gyakorolnak, a királyi igazságszolgáltatás helyére a földesúrit állítják. A magyar társadalom a királyi-rendi dualizmus hatszázados fejlődési szakaszába lép. A királyi uradalmak helyén egymásfelé rétegződnek a társadalmi osztályok. Fegyveres csapatokkal rendelkező egyházi és világi várurak, a vármegyében 3—4 nemesbíró (szolgabíró) választó középbirtokos nemesek, gazdatiszti szolgálatot teljesítő prédiális nemesek, kuriális nemesközösségekben földközösségi életet folytató kiscgazdák és földesúri bíráskodással jogaiktól megfosztott földműves-jobbágyok új társadalmi hierarchiát alkotnak, amelynek alsóbb rétegeibe a királyi hatalom nem ér le. A királyi vármegye ezután a nemesek egyeteme és benne a királyi hatalmat egyedül a főispán képviseli. 1267-ben az ország bárói, feudális nagybirtokosai elkülönülnek a 72 vármegye 180 köznemesi követőtől; a király korlátlan törvényhozó felségjogán két rendi tábla osztozik.

A király minden kétszáz jobbágyból már csak tizenkettőt választ ki magának páncélos katonai szolgálatra, akik leszerelésük után gazdatisztek, prédiális nemesek. A földművesek 94 százaléka azonban majdnem rabszolga jellegű úrbéres-jobbágygá minősül. Néhány évtized múlva már minden jobbágyot megfosztanak a közhivatalviselési képességétől, felmerül munkavállalási és munkabeszüntetési joguknak, vagyis szabadköltszüködési joguknak elvétele is. A szabadságukat elvesztett földművesek a földesúrnak terményekben, termékekben és pénzben földbért fizetnek, majorsági földjén ingyenmunkát végeznek, robotolnak, az egyháznak termékekből, terményekből tizedet fizetnek, a királynak pedig várak, utak építésénél ingyenes közmunkát végeznek, adót, vámot fizetnek és viselik az évenkénti pénzbecserelés okozta nagy veszteségeket. A nemzet zöme a Via Dolorosa első állomásához jutott.

A magyar társadalom tragikus átrétegződéséről értesült IV. Kelemen pápa ekkor figyelmezteti a nagyurakkal szemben tehetetlenné vált magyar királyt arra, hogy a mindenség bölcs rendezőjének rendelete folytán az emberek meztelenül lépnek a világba és meztelenül hagyják azt el; nem tett különbséget szabad és szolga, gazdag és szegény, király és plebejus között.

A magyar társadalom differenciáltságát a cseh király a Vág völgyébe nyomulásra használja fel, azonban a dinasztiát alapító Habsburg Rudolf német király szövetséget köt IV. László magyar királlyal és teljesen a magyar lovasság erejére támaszkodva, Ottokár cseh királyt csapataival és hatalmával együtt megsemmisíti. Magyar seregek alapozták meg a Habsburg-birodalmat, de az országnak a győzelemből semmi haszna nem volt, csak az, hogy a szláv korridort újból összetörték. Csehország német érdekkörbe esett, Magyarországon pedig a területi hatalomhoz jutott nagybirtokos oligarchák gyakorolták az ököljogot. A király szerbeket és jászokat telepít, pogány kunjai között pedig poligámiában él.

Az egyház hét évtizeden keresztül tehetetlen a morális válsággal szemben. A kereszteshadjáratok eredményeként a Nyugat gyors városiasodása, a középkori feudalizmus bomlása és Európa nemzeti differenciálódása az egyetemes keresztény vallást univerzáló erejétől fosztotta meg. A római-latin államrenddel szemben a germán rendek érvényesülnek. A hatalmi erőforrásaitól megfosztott pápaság Magyarországból már évi 6—700.000 pengő értékű adót kénytelen behajtani. Vezetőkörökben felújítják az ateista II. Frigyes császár elméletét, amely a vallást csak hasznos mesének minősíti. Néhány évtized múlva az avignoni szellem ezen elvet általánosítja. Nálunk a XIII. század második felében az esztergomi érsek és káptalan Esztergomban és Budán a kiváltságok védelmében sűrűn alkalmazott kiközösítéssel eléri azt, hogy az egyházi kiátkozást nem veszik komolyan és a papok is barátkoznak kiközösítettekkel. Zách pécsi püspöknek promiszkuitáson kezdődő bűnhalmazata és a papság körében a pápai legátus által is megállapított bigamizálás olyan kórtünetek, amelyek a morális válság gyógyítására új erők érvényesülését tették szükségessé.

Szerencsére ez a korszak is kitermelte az öngyógyítás tényezőit. A második tatárjárás (1285) az ország északi részében megsokasítja a fertőzött társadalomból visszavonuló karthauziakat. A Kisalföld és Száva között hatalmas vagyona szert tett, teljesen meglazult szervezetű bencések évszázados szerepét új szerzetesrendek veszik át. Az első tatárjárás óta terjedő magyar pálosrendi szerzetesek a nemzet kitagadottjaival vállalnak sorsközösséget és nemcsak Magyarországon, hanem a hasonló társadalmi átrétegződésbe jutott Lengyelországban is jelentékeny tömegeket vezetnek a lelki kiegyensúlyozódás útjára. De a magyar társadalom lelki orvoslásában legnagyobb szerepe van a XIII. század harmadik évtizedétől kezdve az európai renaissance-ot megnyitó, barnakámzsás ferencrendieknek, akik az elanyagiásodás és az elvilágiasodás elleni harcukban alázatos, mozgékony és spirituális ígéhirdetőikkel a magyar kereszténységbe

eszményi tartalmat öntenek. A poverello aszkéta fiai a feudális-egyház és a nyomorúságba jutott hívek közötti hatalmas lélekszakadékot önfeláldozással hidalják át és a magyar Alvernák rablófészkei alá evangéliumi örömhírt visznek. A nép barátai lettek.

Nemzetünk válságának mélypontján Szent István király nemzetiségének utolsó ágacskája, III. András személyében 1301-ben leszakadt.

A társadalmi anarchiában éveken keresztül bomlasztó erők érvényesülnek. A központi hatalom hiánya folytán nagybirtokos oligarchák a bellum omnium contra omnes elvét alkalmazzák és feudális territóriumait autarchizálják. Az ország északnyugati felében Csák Máté nádor a többi nagybirtokos jobbágyait saját területén új községekbe telepíti és kedvezményesíti. Ezzel haláláig tartó katonai hatalmat biztosít magának és önálló fejedelemnek nevezi magát. Az ország keleti felében László vajda jobbágyvédő politikájával hasonló hatalmat szerez.

A trónviszályokban, leányágon a Szent István nemzetsegből származott, Anjou Károly Szent Istvánhoz hasonlóan, idegen (olasz, bosnyák, horvát) fegyveres kíséretével és a hozzátoborzott magyar híveivel olyan sebészeti beavatkozást hajtott végre, amely a magyar birodalom megmentésére vezetett. A legyőzött nagybirtokosok uradalmait párt-híveinek adományozza és ezáltal a központi hatalomtól már elfordult nagybirtokosréteget felhívítja.

A királyi hatalom legbiztosabb támaszául ötven megbízható hívéből megalakítja az első magyar lovagrendet, a Szent György Rendet. A királyi várkatonaságot az egyházi és világi nagybirtokosok bandériumaiból alakított hűbéres hadsereggel helyettesíti. Ezenkívül a vármegyék nemessége a főispánok vezetése alatt tartozik hadbavonulni.

Katonai hatalma fölöslegessé tette országgyűlések tartását. Törvényeinek megalkotásánál a királyi tanácsot csak meghallgatja. A nevében félévig vándorló nádorispán a jogszolgáltatást a király utasításai szerint végzi.

Mezőgazdaságipolitika helyett elsősorban kereskedelempolitikát kezdeményez. Szicíliai gazdaságpolitikai elvek szerint az állam pénzügyét az uradalmi terménygazdasági alapról a pénzügyi regalegazdaságra szervezi át. A bányavám bevezetésével föllendíti a bányászatot, aranykiviteli tilalmával és nemesércmonopóliumával biztos alapot nyújt a fokozódó külkereskedelemnek, amelyet firenzei mintára 99 százalékos aranyforintnak és állandó értékű váltópénznek veretésével is biztosít. Az elmaradt kamarahasznót egyenesadóval, kapuadóval pótolja. A királyi pénzügyigazgatást tíz kamara szervezésével korszerűsíti. Gazdasági reformjai következtében az ipar, kereskedelem, városi élet rohamos fejlődésnek indul és a megduzzadt kincstár a királyi hatalom erős támasza.

A központi hatalom megszerzéséért a nagybirtokosoknak jelentékeny kedvezményt nyújt gazdaságpolitikájával. Különösen Erdély autarchizálódó törekvéseivel szemben az erdélyi nagybirtokosoknak olyan kedvezményeket biztosít, amelyek a földesúr engedélyétől tették függővé a jobbágyok költözködési szabadságát. Ennek következtében a magyar elemek újból sorvadnak és újabb román telepítésre van szükség. Az új adórendszer, az állandó adóként bevezetett kapuadó az adóterheket teljesen a földműves jobbágyokra hárítja és az igásló fokozott igénybevétele következtében ez időben már fölöslegessé vált rabszolgákkal azonosuló társadalmi osztályba egyesíti. A római jogból a magyar földesúri jogba átszármasztott pallosjog a közbiztonság állandósítására csak represszív eszközt nyújt; a társadalom mélyéből feltörő feszültség csak imperialisztikus eszközökkel vezethető le. Ezért a Duna-Száva vonalának déli övezetét tartományosítja és fiának örökségül nagyhatalmi feladatokat hagy.

Egyházpolitikájában a felségjogok kimerítően érvényesülnek. A pápai tizedek kétharmadát magának tartja meg; a püspöki székeknek káptalani választással való betöltését megszűnteti és komájának, Telegdinek esztergomi érsekké

való kinevezésével, valamint 21 éves, természetes fiának, Kálmánnak győri püspökké való kinevezésével az apostoli királyi főkegyúri módon gyakorolja, mintha annak jogilag is birtokában volna.

Kiváló diplomáciai tehetségét a dunai fejedelmek vi-segrádi kongresszusán mindenki számára megbizonyította s az is igazolta, hogy a dunai államok csak harmonikus együttműködés és Magyarország geopolitikai adottságának, központiségének elismerése mellett fejlődhetnek.

A rendi állam nagyhatalmi delelése

(1342 — 1446.)

Zavaros állapotban vette át Károly a királyi hatalmat és rendezett birodalmat hagyott örököül fiának, Lajosnak. Károly államférfiúi vetésében fia csak aratott. Az októl az okozatot megkülönböztetni nem tudó történelmi hagyomány mégis Anjou Lajos királyt illetve a Nagy díszítő jelzővel és már életében elsőként érte meg a magyar királyi trónon azt, hogy alattvalói Felség-nek szólították.

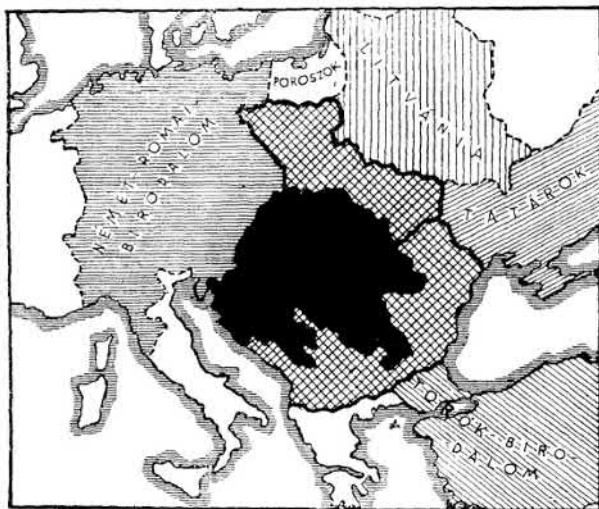
Lajos az örökölt rendi állam belső hatalmi tényezőit elismeri. Az egyházi és világi nagybirtok az ország területének közel fele, míg a királyi birtokok alig hetedét alkotják. A rendi erők gyarapodása a korszak törvényalkotásában is érezteti hatását. A rendi szabadságok kátéja, az Aranybulla 1351-ben végleges helyet foglal a törvénytárban és a nemesi jogok alaptörvénye marad. Lajos az öröklési jogot is a magyar társadalom hatalmi átrétegeződöttségének megfelelően alakítja át. Az évszázadok óta fennálló nemzetségi verség jogú ősiségnek és a nyugati hatás alatt elterjedt hűbérjog öröklési korlátainak ellentétét ősiségi törvényével olyan módon egyenlíti ki, hogy a nemzetségi jogon és az adomány címén földet birtokoló nemesek öröklési jogát egyesíti és egységesíti.

A kereskedelem és ipar fejlesztésére a városokat erősíti. Kassa árumegállító jogának bevezetésével az orosz és lengyel külkereskedelmet, Brassó árumegállító jogosítványával pedig a balkáni külkereskedelmet a magyar vonzaskörbe kapcsolja. Szaporítja és erősíti a céheket. Itáliából sok olasz kereskedőnek és pénzváltónak betelepítésével kívánja a fekete halál (tüdőpestis) pusztítása miatt kiutasított zsidókat pótolni; visszamaradt ingatlanaikat a királyi kamara egyházi és világi nagybirtokosoknak osztja ki. De a hitelélet ellátásában mutatkozó nagy zavar miatt négyév múlva visszatelepedésüket az északi városokba megengedi.

A földesúri terménykilencednek bevezetésével a jobbágyok terheit megkétszerezi és a társadalom függőleges rétegzését befejezi. A jobbágyok és rabszolgák jogi összeolvadása következtében az egyházi és világi földesurak a szabadköltözködés (vagyis a munkavállalás és munkabeszüntetés) *jogát* a rabszolgaivadékokra nem akarják kiterjeszteni, ha pedig a kihalt rabszolgaivadék helyét jobbágy foglalja el, azt is földhöz kötik. Fokozatosan terjed a jobbágy földhözköltése, örökösítése és a rabszolgásítása. A földesurak a jobbágyoknak egy külső telket jelölnek ki ingyenmunkával, robotlással való megművelésre. Minél több a robot, kilenced, tized, adó, annál kevesebb ideje marad a jobbágyoknak a faluközösségből saját részére kisorsolt földje megművelésére. Ezért a robot növelése és a terményszolgáltatások pénzfizetéssé alakítása a falvankénti földközösséget szétrobbantgatja és a földesúr külteleki magánjogát erősíti. A jobbágyok szegényedése további társadalmi differenciálódást idéz elő; egész, fél, negyed és nyolcad-telkes jobbágyok mellett megjelennek a házas vagy hazátlan zsellérek, napszámosok, földtelenek. A kapuadó által összetorlódásra kényszerült jobbágyok kunyhóiba már két-három család torlódik és a népbetegségek (malária, tüdő vész) pusztító útjukra indulnak. Egyes szociális érzelmű és vallásos földesúri asszonyok lelki kötelességüknek tartják a nagyobb településeken az elaggott szegényeknek és betegeknek ispotályházat építeni.

A gazdasági reformok által felidézett társadalmi feszültség imperialisztikus levezetést igényel. Lajos király a Balkánon a magyar birodalom határait Bosznia, Szerbia, Bulgária, Havasalföld és Moldva elfoglalásával messzi kiterjeszti, hogy a török nagyhatalom útjába ütközőállamok álljanak. 1365-ben már törökkel harcolnak a magyar csapatok.

1370—1382.

A délszláv népek sikertelen katolizálása és vérségjogú házközössége a homogenizáló kísérletnek útját állja.

Sokkal sikeresebb volt Lajosnak másirányú terjeszkedése, öccsének meggyilkolása miatt Nápoly ellen két hadjáratot vezet és bárcsak három évre szerzi meg a nápolyi királyságot, a tengeri kereskedelem állandósítása sikert biztosít. A hadművészettel vezetett nápolyi hadjáratok a kereskedelmi érdekeiben sértett Velencét ellenakciókra indítják. A Velence ellen vezetett három nagy hadjárat a Dalmácia

fölötti uralom biztosítására és a dúsgazdag köztársaság állandó megadóztatására vezetett.

A lengyel király hívására a nagy Litvánia ellen vezetett három hadjárat 1370-ben Lajost a lengyel korona örökösévé tette. Ez időben éri el a Nyugat és Kelet nyomása közét ékelt öncélú magyar nagyhatalom delelését. Azonban Lajos halálával a Kárpátok geopolitikai elválasztó ereje a magyar-lengyel uniót szétbontja és az angevin külpolitika minden további felélesztésének irrealitását megbizonyítja. Lengyelország kétszázévig nagyhatalom maradt, a magyar külpolitika számára pedig új orientációk keresése vált szükségessé.

Lajos halála után a trónt öröklő leánya helyett szerb özvegye, Erzsébet volt az ország kormányzója, aki ellen egy közjogi párt Durazzói II. Károlyt emelte trónra, míg a királynő egyik híve, Forgách Balázs, a pártütők királyát orozva meggyilkolta és ezzel a ghymesi uradalmat kiérdemelte. A közjogi párharcokban Erzsébet királynét megfojtják és Mária királynő férjét, Luxemburgi Zsigmondot, IV. Károly császár és cseh király fiát emelik a magyar királyi trónra.

Zsigmond a déli ütközőállamokba nyomuló török hatalommal szemben nyugatra támaszkodva veszi fel a küzdelmet. A veszély már nagy, mert 1391-ben a török csapatok először jelennek meg magyar földön és tömegesen hajtják a dinári szerbeket magyar területre. A pápai diplomácia lengyel, cseh, német, olasz, angol, de főleg francia csapatokból a keresztény civilizáció védelmére, Zsigmond hatalmának megmentésére nagy kereszties sereget szervez, azonban a nikápolyi vereség Zsigmondot arra indítja, hogy Nyugateurópában szervezzen magának mögöttes területet.

Nagystílú nyugati politikájához erős hadsereget akar szervezni. Bandériális törvényeivel az egyházi és világi nagybirtokosokat előbb minden 20, azután 33 jobbágy után egy-egy lovaskatonának felszerelésére és hadbavitelére kötelezi. A magyar király serege már 70.000 harcosból áll, de ennek csak tizede harcol az ország határain kívül, mert a

magánföldesurak bandériumaikat csak az ország határáig engedik és a határokon kívüli megelőző hadjáratokban csak a királyi uradalmak jobbágyai és a király zsoldosai vesznek részt.

A királyi hatalom pénzügyi szükségleteinek fedezéséhez a városok ez időben fokozottabb mértékben járulnak hozzá. A királyi uradalmakon lévő városok és nagyobb falvak Budán külön országos értekezletet tartanak, önkormányzatot, pallosjogot és más kiváltságokat biztosítanak maguknak. Kassa mellett, vásárszabadalmával nagykereskedelmi jelentőségre emelkedik Debrecen királyi város. A nyugatról elüldözött zsidók Budán ingatlanvásárlási jogot kapnak, de egyben a sárga folt viselésére kötelezettek. Az 1367 óta fennálló pécsi egyetem mellett 1390-től kezdve az óbudai egyetem is hozzájárul a francia-olasz magaskultúra áthasonításához.

Ujabb katonai és pénzügyi erőforrások birtokában Zsigmond Velence elleni három hadjáratával és a fenyegető török hatalom ellen folytatott tíz védelmi hadjáratával lehetővé teszi a német és cseh korona megszerzését, valamint római császárrá koronázását. A nagy nyugati stratégiai bázis keleti értékesítését azonban megakadályozza az uralkodó nyugati családipolitikája, valamint a magyar katonanyagának, a jobbágyság helyzetének rosszabbodása.

Zsigmond hosszas külföldi tartózkodásai alatt felesége, Ciliói Borbála királynő kormányozza az országot és férje szabadéletét túlszárnyaló, kicsapongó életet él. Az egyházpolitikában döntő fordulat következik be. A hatalma teljében delelő magyar katolikus egyházszervezetet (két érsekiség és kilenc püspökség) Zsigmond 1403-ban közjogi elpártolás miatt teljesen a központi hatalom eszközévé alakítja. Egy érseket és három megyés püspököt száműz és IV. Fülöp szekularizálásának példáját alkalmazva, javadalmaikat lefoglalja és jövedelmeiket világi nagybirtokosoknak adományozza. Míg a nagy egyházi javadalmakat a király tölti be, addig a világi nagybirtokosok, mint kegyurak, ezután a ki-

sebb egyházi javadalmak betöltésénél érvényesítik földesúri jogukat. Új elv honosodik meg, mely szerint a földesúr földjén álló templom az ő magánjogi tulajdona, ennek következtében parochusa is kegyúri szolgája. A világiak fölött végrendeleti ügyekben is ítélkező szentszékek magánjogi visszaélései meghonosodnak. A magyar katolicizmus a feudális magánjog teljes érvényesülésével elveszti szentisváni rendeltetését és a feudalizmus ágyába kövesedik. De ugyanakkor a magyar ferencesek közé is megérkezik Duns Scotus teológiája és a szeretet érzelmi elsőbbségével a magyar kereszténységet a nép barátai újra aktiválják.

Zsigmond nagyvonalú nyugati politikájának megfelelően, a konstanzi zsinaton megkísérelti a nyugati nagy egyházszakadást liquidálni. Huss kivégzése folytán ez nem sikerül.

A túlméretezett nyugati politika sem az ország jövőjét, sem a jobbágyság helyzetét nem tudta alátámasztani. Zsigmond a jobbágyok szabadköltözködési jogának biztosításánál még azőszüelőkhöz fűzött keresztény természetjogra hivatkozik és a szolgaságot a természettel ellenkező emberi alkotásnak minősíti. Azonban a földesurak addig nem engedik költözni a jobbágyot, míg bármily címen követelést lehet vele szemben támasztani. A pallosjoggal való visszaélések is napirenden vannak. A nagy elnyomás miatt a jobbágyok lázadni kezdenek. A jászói premontrei prépost csak várépítéssel tudja életét biztosítani. A nagyszombati jobbágyok felkelése után a Szerémségben szembefordulnak a jobbágyok a földesúri önkénnyel és az üldözések elől papjaik vezetésével Moldvába menekülnek, ahol elkészül az evangélium első magyar fordítása. A legnagyobb jobbágy-lázadás Erdélyben tör ki 1437-ben, mert a püspök a dézsámát nem terményben, hanem új pénzben követelte és a fizetni nemtudó magyar jobbágyokkal szemben inkuizíciót és kiközösítést alkalmazott. A Kardos János vezetésével harcoló jobbágyok elfoglalják Nagyenyedet és Kolozsvárt, de az egyesült magyar, székely és szász kiváltságos osztályok

kérésére nyugatról magyar nemesi hadak jönnek ellenük, a szentistváni szabadság visszaállításáért harcoló jobbágyok vezérei közül kilencet karóba húznak, a többi ellen pedig irtóhadjáratot rendszeresítenek. A tordai karóbahúzással született meg Erdély három nemzetének uniója és a nemzetiségi kérdést még nem sejtő földesurak a kiirtott magyar jobbágyok helyére telepítőtisztviselőkkel, kenézekkel Moldvából tömegesen telepítenek románokat. Ugyanekkor a menekült szerb fejedelmek a Délvidéktől Nagybányáig terjedő uradalmakat kapnak, amelyekre szerb népüket letelepítik. A munkácsi uradalomnak orosz kézbe juttatása pedig megindította az ország északkeleti részében a mongoloid-keletbalti fajjú rutének tömeges bevándorlását.

Zsigmond veje, Habsburg Albert osztrák herceg a cseh koronán kívül családjából elsőként nyeri el a magyar királyi koronát és dinasztijának közel négyszázadra biztosítja a császári koronát is. A túlsúlyra jutott magyar kiváltságos rendekkel szemben tehetetlen. Kénytelen eltérni, hogy a királyi nádorispánt az országgyűlés életfogytig válassza. A nádor már nem a központi hatalomnak, hanem a rendiségnek első tisztviselője. Az országgyűlés a királynak megtiltja, hogy a nemességet nagy szükség nélkül hadbaszólítsa, az ország határain túl pedig a hadkötelezettség megszűnik. A következő évben a török szultán elfoglalja Szemendriát, a magyar bandériumok a vár elestének hírére ijedten hazaszaladnak, a király pedig a járványos vérhasban meghal. Megbizonyosodott, hogy a magyar bandériális rendszer a középkor legkitűnőbb katonai monarchiájával, a vallási imperiaлизмussal is hevített török birodalommal szemben az ország megvédésére teljesen alkalmatlan. Elkerülhetetlenül szükséges volt a nemzeti egység megteremtése.

Amíg a közjogi pártoskodáshoz szokott magyar urak a német-cseh és a lengyel orientáció leple alatt a király utószülött fia, V. László és a lengyel király, Jagelló, I. Ulászló trónraemlése érdekében egymással civakodnak, az alatt Hunyadi János saját bandériumaival egyedül védelmezi az or-

szágot a török hadsereg betöréseivel szemben. Amikor a török szultán Várnánál a magyar hadsereget megkerüli, a Hunyadi tanácsait mellőző Ulászló király megfontolatlan vakmerősége miatt csatát vesztenek, jöllehet a szultán már visszavonulni akar. A várnai csatában a magyar király fejét, életét veszttette, a török szultán pedig a Balkán fölötti uralmát négy évszázadra biztosította. A rendek az országgyűlésen a védelmet az ország keleti felének legnagyobb birtokosaiból megválasztott hét kapitányra bízták, akik közül Hunyadi János a nemzet homogénizálására egyedül alkalmas. Az ő neve a magyar rendi nagyhatalom számára korszakot nyit.

VI.

A magyar rendi nagyhatalom élete

(1446—1490.)

Trencséntől Szlavóniáig és Szabadkától Besztercéig négymillió holdnyi területen 28 vár, 57 város és 1000 falu földesura volt Szilágyi Erzsébet férje és a legzseniálisabb magyar katonapolitikus-hadvezér: Hunyadi János. A haza földje és népe elsősorban az övé; ez teszi lokálpatrióta kortársaival szemben szintetikussá földrajzi látókörét, gazdasági, társadalmi, közigazgatási, politikai szemléletét és ez emeli őt a hazatudatosság tökéletességi fokára.

Tizennégy hadjárata közül nyolcat a török hadsereg ellen vezetett, amikor családi hatalma és sok győzelme elismeréséül a kiskorú király hazatéréséig Magyarország kormányzó-jává választották és csekély kivétellel az összes királyi jogokat reá ruházták. Az európai látókörű autodidakta hamar észrevette, hogy a jobbágymozgalmak elfojtásával nem lehet az országot megmenteni. A pápához írt levelében kifejezi, hogy nemcsak a kiváltságos társadalmi osztályokat tekinti a magyar nemzetnek, hanem mindazon néposztályokat is, kiknek a közös hazában közös az érdekük. A jobbágyok szabadköltözködési jogát országnyi uradalmaiban és az egész országban éppen úgy biztosítja, mint emberséges életüket. Amíg a magyar rendi társadalom csak a tehetetlenségét és

vak önzését bizonyítja, addig Hunyadi a kollektív nemzetudat visszaadásával a kiapadhatatlan népi erőt transzformálja a győzelmek sorozatává.

II. Mohamed Konstantinápoly után hatalmas előkészületeket tesz Belgrád, Bécs és Róma elfoglalására. Hunyadi, az osztrák és cseh rendekkel szövetkezve, Frigyes császártól kieroszakolja V. László kiadását, koronázóeskü letétele után trónra emeli, a kormányzóságról lemond. Amíg a király gyámja, Cillei tanácsai szerint mulatozással és táncosnőkkel telíti életét, azalatt Hunyadi az öt bálványozó jobbagyokból, ferencendi és pálos szerzetesekből gyalogságot szervez. A ferences Capistrano Jánossal együtt, a fogyatékosan felfegyverzett, de csodálatosan halálraszánt jobbagyotmegekkel 1456 július 22-én Belgrád alatt nemcsak Magyarországot, de az egész európai civilizációt menti meg. A pápa által nyomban elrendelt déli harangozás azóta is a magyar népi erők és katonai erények kimeríthetlenségét hirdeti. Hunyadi és Capistrano nemsokára pestisben meghal.

A király Temesváron Hunyadi özvegyének esküvel fogadja az árvák védelmét, azután Bánffy Pál Hunyadi Lászlót Budán elfogtatja, lefejezteti, a király pedig Hunyadi János emlékét kiáltványban foglalt hazug bűnlajstrommal gyalázza meg. Az országban mindenki elnémul, csak egy budai ferencendi szerzetes meri a következő vasárnap szószékről hirdetni: „Az ártatlanok vére bosszúért kiált az égbe!” A király az ellene kitört lázadás elől Prágába menekül, pestisben meghal, de Prágában marad a kisebbik Hunyadi fiú: Mátyás.

A férfias akaraterejű Szilágyi Erzsébet uradalmaiból 5000 katonát ad át testvéreinek, Szilágyi Mihálynak. Amíg a főurak Budán vitatkoznak a legitimitás fölött, azalatt Rákosszon Szilágyi akasztófát állít fel, katonáit a Duna jegére küldi és a köznemességgel együtt Mátyást királlyá választja. Az országgyűlés a távollévő és kiskorú Mátyás helyett Szilágyit Magyarország kormányzójává választja.

Hunyadi Mátyás az első magyar király, aki Szent István

király nemzetségével semmiféle rokonságban nincs, de négymillió hold terjedelmű birtoknak és a magyar jobbágyok által bálványozott névnek örököse. Rajta kívül még a Garai, Újlaki, Szentgyörgyi, Frangepán, Kanizsai, Perényi és Rozgonyi családok a legnagyobb birtokosok, akik Bánffí Pál sokirányú trónügynöki ötletei szerint állandóan konspirálnak a király ellen. Mátyás a nagybirtokos oligarchiát nem semmisítheti meg, de amennyire lehet, kicseréli. A nagybirtokos főpapokon kívül, az ország birtokállományának, illetőleg jobbágyainak 50 százaléka 25 család tulajdonában van. Ezeknek sorába emeli a Csáki, a külföldi Podmanitzky és a Zápolyai családokat. Uralkodásra hivatottságát Garai nádor eltávolításával és az önkényeskedését rosszaló nagybátyjának, Szilágyi Mihály kormányzónak Világosvárba zárásával megbizonyítja. Az országgyűlést akaratára végrehajtó eszközévé, adómegszavazó szervvé alakítja, amely kívánságára még a megyegyűléseket is felfüggeszti.

Szent István koronáját III. Frigyesről visszaszerzi, annak magyar főúri párhíveit szétveri. Jaca visszafoglalásával Horvátország védelmét biztosítja. A meghódolt Giskra huszitavezér cseh-morva seregének, valamint a trónkövetelő Kázmér lengyel herceg legyőzött seregének zsoldbafogadásával a fejedelmi abszolútizmust biztosító állandó királyi hadsereget szervez.

A hadászati teljesítményekre teljesen alkalmatlan bandériális hadsereg mellé a királyi állandó hadsereg lép, amelybe uradalmaiból könnyű magyar lovasságot és a törökök elől menekülő szerbeket szervez. Vérteslovassága, könnyűpáncélú huszársága, kétféle gyalogsága, erős tüzerése, nagy dunai flottája és műszaki csapatai számára olyan tökéletes szervezeti, kiképzési és harcászati szabályzatot ad, hogy azt teljesen átveszi XI. Lajos francia király is. Harmincezer főnyi állandó hadserege az egész Európában a török hadsereg után áll. A magyar nagyhatalomnak biztosítéka az állandó királyi hadsereg, valamint a király hadsereg-szervező és hadművészi képessége.

Mátyás belpolitikájában a platonizmus teljes állami beavatkozása és arisztokratikus szocializmusa érvényesül. Királyi parancsainak egész sorával menti fel a polgárokat a kamatrabszolgaság alól. Megindítja a kereskedőcéhek fejlődését. A budai zsidóságot a konstantinápolyi külkereskedelem szolgálatába állítja. A Bécsig kiépített közlekedési fővonal, a Kocs faluban ezidőtől készített kocsikkal, forgalmi jelentőségében emelkedik.

A megbízhatatlan nagybirtokos egyházi és világi oligarchákkal szemben a kisenemességet és a jobbságyságot oltalmazza. Mivel udvarán kívül csak a zsoldos serege évi 400.000 aranyforintot igényel, azért az államháztartást könnyörtelenül behajtott állandó adóval támasztja alá. Évenként átlag 40.000 darab aranyat bocsát ki és a zsoldos hadsereg állandó megrendeléseivel az ipar és kereskedelem adózóképességét felfokozza. Valamennyi nagyobb nemzeti teljesítmény előtt a jobbságok számára a szabadköltözködést biztosítja. A jobbságcsaládokat, a közegészségügy nagy kárára, egy-egy kunyhóba zsúfoló portális adózást új adókulcsnak bevezetésével, a füstpénzzel emberségessé alakítja. Ahány háztartás, annyi adóalany. Megbizonyosodik, hogy a magyar nép is olyan, mint a jerikói rózsza; ha életnedvet kap, kinyílik, szétterül. Az ország lakossága eléri az ötmilliót; népesebb Angliánál. Kiegyensúlyozott nemzetállam, mert a népesség 80 százaléka magyar.

A polgárok és jobbságok szívesen adóznak, mert a király sok gondot fordít az igazságszolgáltatásra és ő maga is rangrejtve járogatva az egyszerű nép között, minden alkalmat felhasznál a tömegekkel való kapcsolatának állandósítására és az igazság augustinusi államelvének érvényesítésére. A halála óta eltelt négy és fél évszázad sem tudta kimosni a magyar földműves emlékezetéből a nagy élményt: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság!” Az igazság nagy átütőereje az öncélú nemzet imperializmusát a nemzetek családjában lét jogosította és a Mátyás 29 háborús évének babérokat nyújtott.

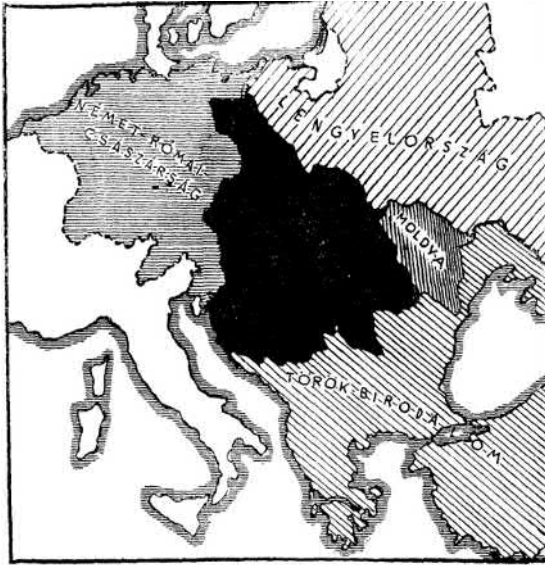
A Duna-Száva vonalig előretört török nyomás ellen Mátyás csak védelemre szorítkozik és Zsigmond külpolitikájának felújításával nyugati stratégiai bázis megteremtésére törekszik. Ezért államcélul a cseh királyság és a német császárság megszerzését, a dunavölgyi államok egységbe foglalását tűzi ki. Ugyanekkor a túlsúlyba jutott Habsburgok nyugatról keletre haladva kívánják Középeurópát összefoglalni. Mátyás a magyar nagyhatalom külügyi egyéniségének Franciaországtól Perzsiáig szétágazó diplomáciai hálózatát ezen törekvés meghiúsítására használja fel.

A különválásra törekvő Erdély lázadásának erélyes leverése és a hatalmas moldvai vajda, Nagy István hatalmának megfékezése után Podjebrádtól elfoglalja Sziléziát és Morvaországot. A pártütő magyar főpapok és főurak által a magyar királyi trónra meghívott Kázmér lengyel herceg csapatait szétveri és a lengyel-cseh egyesült sereget Boroszlónál békére kényszeríti. Aztán Frigyes császártól elveszi Bécsot és vele Alsó-Ausztriát, Stájerországot. Bécsot teszi harmadik székvárosává és a magyar nagyhatalmat delelési pontjára emeli.

Nagyhatalmi állásának megfelelően, Mátyás király 1480-ban a nemzeti egyház tervével foglalkozik. A pápához intézett levelében már kilátásba helyezi a Rómától való elszakadást, a bíbornoki kollégiumhoz írt levelében pedig a magyar kettőskeresztnek hármaskeresztté alakítását. A politikáját élesen bíráló kalocsai érseknek hét évig börtönben tartásával is az egyházpolitikában előreformációs erőket érvényesít.

Európai uralkodótársai második Attilának tekintik, aki humanista udvarában a magyar fajtudatot fejezi ki. Udvari renaissancekultúrájával az olasz rinascimentot túlszárnyalva, az eszmei értékeket és a földi eszközértékeket harmonikus világszemléletben egyesíti. A klasszikus hagyományok felújításával a kiegyensúlyozott egyéniséget helyezi előtérbe. Az általa alapított pozsonyi egyetemen önálló magyar magaskultúrát kíván termelni. Kitűnő olasz tudósokkal és művészek-

kel tölti meg udvarát és világhírű Corvina-könyvtárára hatalmas összegeket áldoz. De ez az udvari hyperkultúra Magyarországon nem tud gyökeret eresztetni, mert a visegrádi és budai királyi palotából szétáradó fényre tudatos ellen-szenvvel tekintettek az egyházi és világi oligarchák.

1490.

Egyik alvezére, Kinizsi Pál kenyérmezei győzelme óta, éppen egy hatodik, minden eddiginél nagyobb támadóhadjáratra készül a többszörösen megsebesült Mátyás a török birodalom ellen, amikor a halál elragadja.

A halála előtti években legnagyobb gondja a trónöröklési kérdés rendezése. Természetes fiát, Corvin Jánost sziléziai herceggé nevezi ki, átadja a királyi koronát és a királyi várkapitányokat hűségére esketi. Megbízhatónak gondolt hívét, Zápolyai Imrét a nádorispáni székbe emeli és a nádori

törvénnyel a kiskorú király gyámjává, a királyválasztó gyűlés összehívójává, a megkoronázott király helyettesévé, az ország főkapitányává és főbírájává teszi.

Mátyás halálával egy dinamikus katonai korszak zárult le, amelyben a király államférfiúi bölcsesége és erélye a nemzetet integrálta és a dunai népek élére helyezve, történeti hivatása betöltésére képesítette. Halála után a felülke-rekedett rendi osztályönzés 36 év alatt megmutatta, hogy egy nagy nemzetet egyetlen nemzedék történeti fertőbe is taszíthat.

VII.

A rendi állam csődje

(1490—1526.)

Újjászületik az oligarchia Mátyás halálával. A királyválasztó országgyűlésen elhatározzák, hogy olyan király kell, akinek a haját kezükben foghatják. Újból a lengyel nemeség korlátlan függetlenségére, állampusztító szabadságára vágyódnak, ezért a gyenge akaratú cseh királyt, Jagelló II. Ulászlót választják királlyá. Remélik, hogy megkapja a lengyel koronát is és akkor a magyar feudalizmus olyan módon rendezkedik be, mint a lengyel. Még Mátyás boldogtalan özvegyének 200.000 aranyát is igénybeveszik, mert a házasságzédelgésre hamar kapható Ulászló színlelt házasságot köt az özvegygel. A köznemesekkel szemben az egyházi és világi oligarchák a legitimitásra és a diplomáciai érdekre hivatkoznak, pedig egyetlen céljuk a központi hatalom el-sorvasztása.

A választási föltételekben a király lemond a hadiadókról, megígéri, hogy a főpapok és főurak hozzájárulása nélkül semmit sem kezdeményez. A török elleni háború bázisaként megszerzett Ausztriát átadják Habsburg Miksának a pozsonyi szerződéssel, amelynek aláírásakor kiderül, hogy az országnagykok egyrésze még a nevét sem tudja leírni. A királyi hadseregnek zsoldját nem fizetik és amikor lázado-

zik, szétverik, jóllehet a törökök már az ország déli szegélyén portyáznak. Az atyja hagyományait követő Corvin János Jajcáig nyomul előre, de fiával együtt valószínűleg megmérgezik, özvegye Hohenzollern Györgyhez megy férjhez és egy év múlva bekövetkező halálával a Hunyadi család hatalmas birtokállománya a Hohenzollern család kezébe jut.

A köznemesség fejenként, ezrével tódul az országgyűlésekre és Werbőczy vezetésével meghonosítja a szószátyárkodás politikai hagyományát. Hadjáratok helyett bengálitüzes szónoklatokat indítanak. A katonanemzet vezetői orációzó, törvényszaporító jogászokká változnak. Az országgyűlésen hűtlennek nyilvánítják azt a megyét, amely a királynak a rendkívüli segílyt meg meri fizetni. Az egykori királyi vármegye ezután a magyar királyi hatalom állandó sorvasztója. A köznemesek Ulászló halálára számítva, Zápolyai Jánost, a legnagyobb birtokost kívánják a trónra emelni, de a király nejének fia születik, II. Lajos, akit már kétéves korában megkoronáznak.

A politikai klikkek pártszövetségeivel állandósított anarchiában az egyház sem tudja betölteni hivatását. Az egy Váradi Péter kivételével, a fenyegető török veszedelemre nem gondolnak és Krisztust messze a felhők fölé helyezik, hogy a földön szorgalmasan élhessenek a vagyongyűjtésnek. A 7 éves korában esztergomi érsekké lett Estei Hippolyt herceg, bíbornok javadalmát az egi püspökséggel cseréli fel; Perényi nádor 9 éves fia az erdélyi püspökséget kapja, amelyet 14 éves korában a gazdagabb váradival cserél fel.

A javadalomcserék legnagyobb mestere Bakócz Tamás, aki egyszerre 26 egyházi javadalom jövedelmét habzsolja. Sok magánbirtokot szerez királyi adományból, sok pénzt fogad el a velencei követtől. Jóllehet kerékgyártó jobbágy fia, mégis nyilvántart az országban minden dúsgazdag, gyermektelen, öreg házaspárt és jelentéktelen hitelekkel örökbe fogadtatja magát. Zálogjog címén sok embert tönkrehitelez. Unokahúgainak eljegyzésével is sok birtokot szerez. Jó pénzért a budai zsidókat a nép támadásaitól két alkalommal is

megvédi; lovasaival keresztény gyermekeket tiportat halálra és a királyi testőrökkel antiszemita vezéreket végeztet ki. A velencei követ az ország második királyának tekinti és nem érti, miért törekszik a pápai trónra, amikor saját hazájában pápa is, király is. Vagyontalanul kezdette pályafutását és az országnak közei hatodrésztét szerezte meg. Vagyonának töredékét az esztergomi és egri káptalanra hagyja, nagyrészből azonban az Erdődiek számára 1517-ben megalapítja a hatvármegyére terjedő első magyar hitbizományt. Az apostolok tanácsait mellőző esztergomi érsek hirdette a szegénységet és élte a gazdagságot. Birtokszerzési iskolájában a keresztény vallás szeretete a szívekben elhamvadt. Utódai példáját követik. Szatmári és Szálkai méltó tanítványai; Szálkai már volt váci, egri püspök és esztergomi érsek, de pappá szentelésére csak érseksége második évében szánja rá magát. A főpapok a honvédelmi kötelességek teljesítését lealkusszák; állandó királyi hadsereg már nincs, de a főpapi bandériumok létszáma együttvéve alig éri el a nyolcezeret. A pécsi püspök jövedelmének csak ötödét vallja be.

Az alsópapság teljesen magára hagyatva elproletari- zálódik és a létét biztosító aprópénzért kapkod, üzletel. Rómától a szükséges reformokat nem lehet várni, mert a pápaság (VIII. Ince, VI. Sándor, II. Gyula) ezidőben jut az erkölcsi mélypontra. Savonarolát kivégzik és Alverna szeráfi Kálváriakápolnájában zsoldosok orgiáznak. Itthon a szerzetesek közül a premontrei rend leleszi prépostja a rendi ruhába be sem öltözik és rendje a prépostválasztási jog kicsikarásával a királytól függetleníti magát. Csak a 63 ferenc- rendi kolostorban folyik a lélekbalzsamozás és a korszak Prohászka-jának, Temesvári Pelbártnak négy kötet egyházi beszéde 20 év alatt 80 kiadással európai hatást ér le. Ezután a Mátyás halálakor még a nyugati kultúra élharcosi szerepét betöltő magyar kultúra Nyugat és Kelet küszöb- kultúrájává zsugorodik, amelyet minden későbbi korszakban tapos és koptat minden idegen.

Amíg az oligarchák és köznemesek egymással harcol-

nak, pártoskodnak, azalatt felborul a termelés. A király nem jut adóhoz, ingóságok eladása útján gondoskodik megélhetéséről. A közbiztonság teljes hiánya következtében az ipar és kereskedelem eddig lüktető élete megszűnik. Az országgyűlés a szabadalmazott városokat is kilencedfizetésre és jobbágszintre szorítja.

Az igazságszolgáltatás a földesúri önkény jogtipró, tobzódó, jobbágy elnyomó eszköze. Már a korszak elején mofidja Temesvári Pelbárt: „A törvény pókháló, amelyen csak a kisebb legyek akadnak meg, a nagyobbak keresztültörnek ... A mostani fejedelmek, nemesek, zászlósurak, igazgatók lelketlen ragadozó farkasok; közmunkát és adót rónak a szegényre... A mostani nemes, a maga vesztére, az igazsággal semmit sem gondol; amit ígér, azt nem teljesíti/'

A mindig részeges Báthori István nádor a hadiadót elikkasztja és mint erdélyi vajda a fahordó székelyeket ökrök helyett járomba fogja, az ősmagyar csángókhoz, Moldvába üldözi. A jobbágság terhei elviselhetetlen mértékig sokasodnak. Az adót elikkasztják és évenként többször hajtják be. A robotot szaporítják. A rossz termés, drágaság, marhavész és pestis következtében az éhező jobbágyok már makkkenyeret esznek. A délvidéki jobbágyok a baromi bánásmód elől a törökökhöz készülnek átszökni. Felkelésre, megtorlásra nem gondolhatnak, mert az országgyűlés eltiltotta a vetések tömeges kártevőinek, a vadállománynak pusztításától, a vadászástól, ezért nincs fegyvere.

A társadalom feszültségét csak háborúval lehetett levezetni. Bakócz nem lehetett pápa, ezért mint pápai követ és konstantinápolyi pátriárka teljes búcsúérvénnyel kereszties háborút hirdet a törököknek Európából való kiűzésére. Dósa György székely tisztnek arany nyakláncot és vörös kereszties fehér fővezéri zászlót nyújt át. Az ország közepén mintegy százezer jobbágy gyűl össze és mivel élelmezésük-ről nem gondoskodtak, a kereszties kurucok a földesurak ellen fordultak. Lázadásuk nem forradalom, mert nem a tu-

lajdonjogi viszonyokat akarják megváltoztatni, hanem a jövedelemeloszlást a termelő földművesek pusztá létének biztosításáig kívánják szabályozni. A földesurak és gazdatisztjeik számarfarokra kötött kereszttel gúnyolják a kurucokat; ha keresztetviselő jobbágyot elfognak, megférfiatlanítják, karóbahúzzák; otthonmaradt családjukat kínozzák. A lázadás tömeges vérengzéssé fajul, amelyben a vezetést Mészáros Lőrinc ceglédi plébános, 14 alföldi pap, mezővárosok és kuriális községek kisbirtokos nemesei, lenézett deákok, a néppel nyomorgó szerzetesek és munkanélküli iparosok vállalják. A jászok és kunok tömegesen csatlakoznak.

A pártoskodó oligarchák és köznemesek a közös veszedelemben összefognak. A lengyel, cseh, morva, moldvai fejedelmektől kérnek haderőt a jobbágyok leverésére, felajánlva hasonló szolgálatukat. Uralkodó osztályoknak az ellenséggel való szövetkezése csak akkor válik hazaárulássá, ha nem sikerül. A király a zsidóktól behajtott pénzzel a parasztok ellen sereget szerel fel. De segítségre nincs szükség, mert a legnagyobb birtokos, Zápolyai János, 70 vár ura, seregével a Temesvárt ostromló jobbágyok ellen vonul, Dósát úri szóval magához csalja, azután izzó vastrónon, izzó vaskoronával díszítve végezteti ki, Mészáros Lőrincet pedig rostélyon elevenen megsütteti.

Ha már nem sikerült a társadalmi feszültséget háborúval levezetni, akkor a válság megoldására tömeges gyilkolást vesznek igénybe. Megindul az ugoros magyarok elleni hajtóvadászat. A magyar ámokfutók néhány hónap alatt hetvenezer fajmagyar jobbágyot végeznek ki. A magyar fajiságnak háromszorta nagyobb vérveszteségét idézik elő, mint az ezzel megágyazott mohácsi temető. A Via Dolorosán a nemzet eljutott a harmadik állomásra. Dósa nemzeti profétizmusa a néplélek mélyébe szállott és Rákócziig minden népi messianizálódás Dósa cruxos kurucainak nevét viseli. Zápolyai kannibáлизmusával a köznemesség előtt betetőzi a királyi trón elnyeréséhez gyűjtött érdemeket, alvezérei pedig a júdáspénzen nyugodtan megosztóznak. Werbőczy a

jobbáglázadásban résztvett 12 tiszavidéki köznemes összes birtokait, 15 köznemes birtokának felét kapja és az osztózásnál tűnik fel vagyonosodásával az Andrassy család őse, Márton.

Az országgyűlés a vérgőzös hangulatban alkotott 71 törvénycikk közül hatvankettővel a magyar jobbágyok tömegeit röghözkötött rabszolgasorsra kárhoztatja. A jobbágy ekkor veszt el a hazával való kapcsolatát és a francia király sem kívánja annyira a törököknek Magyarországra vonulását, mint az életből kitagadott magyar, keresztény jobbágy.

Ugyanezen országgyűlés jóváhagyja Werbőczy István Hármaskönyvét, mely a megtorlás szellemében átdolgozva, a jobbágyokra és összes ivadékaikra kiterjeszti a hűtlenségben való vétkességet és ennek alapján ivadékaikat is szabadságuk elvesztésére, földesuraik föltétlen és örökös szolgálására, valamint birtokképtelenségre marasztalja. A jobbágságnak szolgálai röghözkötése a nemesi rendi alkotmány alapja lett. A Hármaskönyv az Anjouk óta meghonosodó, kifejlődő magánjogot kodifikálja, az ősi földközösséget jogi jellegétől teljesen megfosztja és magángazdasági térre korlátozza. Ezért hangsúlyozza a földesúr birtokainak valóságos és kétségtelen tulajdonjogát és a nemesi kiváltságok szentségét. A szentkoronatan új értelmezésével a király hatalmát a nemességből származtatja és a jobbágytömegeket Széchényiig a nemzetfogalomból kizárja. A Hármaskönyv 1517-től 1897-ig 43 kiadásban jelent meg és mint a magyar nemesség szentírása, a királyi hatalom fejlődését megakadályozta, a magyar jobbágyok *tömegeit* pedig helotzákká tette. A nép faji entudata helyébe 1790-ig osztályentudat lépett.

A Hármaskönyv alkotója, Werbőczy, morális gátlásoktól mentes, kriminális karakterű, turáni köznemeslélek, akinek jogászai tehetségéhez hasonló a magángazdasági tevékenysége. Országos főbírói szolgálata alatt két félfalunyi örökségét 78 részletben 12 vár, 7 mezőváros, 21 falu, 17 pusztá, 83 birtok és 54 birtokrész megkaparintásával legalább 600.000

holdnyi birtokállományra duzzasztja. Javai utódaival szétfoszlottak, de Hármaskönyve 1848-ig a törvényhozásnak, bírói gyakorlatnak irányítója, magánjogunknak és perjogunknak alapja maradt, sőt 1861-től sok magánjogi rendelkezése napjainkig továbbélt. Magyarország amorális nádorának Hármaskönyvével egyszerre jelenik meg Anglia szent cancellárjának, More Tamásnak örökbecsű Utópiája. A magyar és angol erkölcstörténet különböző irányának legjellemzőbb tünete. — 1514 után a városi polgárság a jobbágyoktól elkülönül, a népviseletet elhagyja és a nemesség viseletét, módja szerint, utánozza.

II. Ulászló halálával és kiskorú fiával, II. Lajossal Zápolyai köznemesi pártja és Báthori oligarcha pártja között a harcok elfajulnak. A két nagy párt külön-külön országgyűlésezik, adót nem fizet, a királyt a Fuggerek adósává teszi, akik a Thurzók segítségével az országból az ezüstöt kisibolják. Katonát senki sem tart, ellenben, aki csak teheti, fosztogat. Még levelezésükben is egymásnak a jóegészségen kívül sikeres gyarapodást kívánnak.

Amíg a két politikai maffia egymással marakodik, az alatt a szultán a Középduna-medence külső védelmi vonalának központját, Belgrádot, könnyűszerrel elfoglalja. A pártoskodó urak elfelejtették, hogy az első földi szentség: a haza. A Belgrádot feladó Hédervári Ferencet hűtlenségben elmarasztalják, de a hatvani országgyűlés Werbőczy indítványára Hedervárinak jószágait visszaadja és Werbőczy ezen ügyvéd-politikusi szolgálatért tőle két várat és egy uradalmat kap jutalmul

A köznemesség a királyt fegyveresen Báthori nádor elbocsátására kényszeríti és nagy lelkesedéssel Werbőczyt választja nádornak. A főnemesek a népi temetkezési titkos, kalendás társulatok mintájára titkos szövetségeket alakítanak és összefogásuk eredményeként a Habsburgoktól kapott 86.000 forinttal a köznemesek vezetőit megvesztegetik és az országgyűléssel Werbőczyt elcsapatják, hűtlenség miatt fejes jószágvesztésre ítélik.

A szerencsés házasságpolitikával 13 millió négyzetkilométerre dagasztott Habsburg gyarmatvilághatalom túlsúlya miatt francia-török-angol-velencei-milánói-pápai koalíció jön létre, amely a Habsburg-monarchiát a török hatalom segítségével Bécsen keresztül akarja felborítani. Magyarország két évszázadig hadiszíntérré válik. A katakizma megelőzése a lengyel orientáció ez alkalommal sem bizonyult reálisnak; a francia érdekszférában való elhelyezkedést pedig a velencei követ által pénzelt Bakócz érsek megghiúsította.

A török hadsereg felvonulásáról értesülő országnagyok bandériumaik felét a végvárakba rendelik és a hazával szemben teljesen közömbössé tett jobbágyok számára elrendelik az általános védkötelezettséget. Pénzt azonban senki sem áldoz és a pápai legátus szerint, ha Magyarországot három forint árán meg lehetne menteni, nem akadna három ember, aki elszánná magát ekkora áldozatra. A bakóczok és verbőcziek mindent elszedtek a hazától, de semmit sem adtak érte.

Budán a pénzhigítás és a zsidóból lett katolikus Snéor-Szerencsés Imre alkíncstárnok pénzügyi műveletei miatt antiszemita tüntetések vannak és a Szentgyörgy-téri palotából zsákszámba hordják szét az aranyat. A kelenföldi lóversenyen pedig a király és főurak lovai futnak. Verbőczi az országgyűlés fejvesztő végzése előtt a Felvidékre vonul vissza, a protestantizmushoz csatlakozó beszercei bányászok vezéreit sztrájkjuk miatt kivégezteti és dobronyai várából titkos levelekkel szervezi, lázítja köznemesi pártját a haza védelmére induló koronás király kormánya ellen.

A török hadsereg közeledtekor az oligarchák magukkal viszik a 20 éves királyt, dolyfös gögjük miatt nem várják meg Zápolyai János fegyelmezett seregének megérkezését, hanem 28.000 emberükkel és 80 ágyúval Mohácsról délre megfontolatlan vakmerőséggel felveszik a küzdelmet. 1526 augusztus 29-én délután, másfélórai küzdelem után, a mohácsi csatatéren hevert az Oligarcha-Magyarország. A menekülő király is meghalt. A halottak ezreit egy igazi

magyar asszony, Kanizsai Dorottya, négyszáz fogadott emberrel temeti el. A szultán pedig néhány hétre bevonul Budára és 12 vármegyéből közel 100.000 magyar embert hajt ki rabszolgának. 223 év múlva Lescinsky Szaniszló lengyel király is hiába figyelmeztette a lengyel nemeséget, ne járjanak úgy, mint a magyar nemesek, akik 1514-ben helotizálták jobbágyaikat és emiatt államuk háromfelé bomlott.

összeomlott a magyar nemzeti társadalom, mert vezetői enkezükkel rombolták le a nemzeti egységet, mélyítették ki a társadalmi osztályellentéteket és a keresztény vallás leple alatt folytatott kapzsiságukkal a nemzetet ellenálló erejétől fosztották meg. A Középduna-medence két évszázadra Kelet és Nyugat, a török és német-római császárság ütközőterülete lett és egyelőre a török katonapolitikai megfontolásoktól függött a belső védelmivonalig, a felvidékekig való visszavonulás kényszere.

VIII.

A rendi társadalom újjászervezése A Habsburg-királyság berendezése A török terület élete

(1526 — 1604.)

Sötét felhők borultak Magyarország fölé. Werbőczi köznemesi pártja Zápolyai Jánost választja királlyá, Báthoriék oligarchapártja pedig néhány hónappal később Habsburg Ferdinánd osztrák főherceg és cseh királyt, V. Károly öccsét.

Ferdinánd osztrák csapatai Jánost kiszorítják az országból. Mivel a Zápolyai birtokok nagyrésze az ország északi felében van, azért a magyar köznemesség királya a lengyel köznemességtől óhajt segítséget igénybe venni. Utieszenovics György pálosrendi szerzetes, János kiváló tehetségű tanácsosa lengyel zsoldos sereget szerez, de a lengyel orientáció ez alkalommal is erőtlennek bizonyul. János király most a török szultántól kér oltalmat. Szolimán 1529 nyarán újból megjelenik Mohácsnál, ahol Werbőczi, a kalocsai érsek és az erdélyi püspök kíséretében hódol János a szultán előtt és boldogan vezeteti be magát Budavárba. Az esztergomi érsek is a szultán oltalma alá helyezi magát és Rákosnál a magyar urakat a török fővezér iránti engedelmességre inti. János király az uralkodói terheket elhárítja magától és egy velencei fattyút, a szultáni ékszerügynekből diplomátává önelőlépett Gritti Lajost az ország kormányzójává nevezi

ki. A fejtelenség miatt 1532-ben a szultán seregével újból Bécs felé vonul, de Jurisich Miklós, Kőszeg hős védője a felvonulásban késlelteti és visszafordulásra készíti. V. Károly erőit a franciák lekötötték, öccse pedig 1538-ban Váradon békét kötött Jánossal, amely szerint az ország területén megosztóznak, egymást kölcsönösen elismerik és örököseik kihalása esetében mindkét terület fölötti uralmat a továbbélt uralkodócsalád gyakorolja. A János halálát követő közjogi anarchiában Utieszenovics váradi püspök a cse-csemő János Zsigmondot választatja királlyá, az ostromló Ferdinánd ellen pedig 1541-ben újból bevonul a szultán Budára és a török csapatokat 146 évre beszállásolja. Magyarország ezzel háromrészre szakadt.

A Habsburgok osztrák-cseh-magyar monarchiája még annyira fiatal és a mögöttes német területen a reformáció az erőket annyira leköti, hogy a török katonai monarchia további nyolc hadjáratral a Középduna-medence belső védelmivonaláig, a felvidékekig terjeszkedik. Losonczy, Szondi, Dobó, Bornemissza, Zrinyi várvédő csapatai hősiességükkel sok csorbát ejtenek a török katonai presztízsen, de az előző korszak nemzetsorvasztó bűneit jóvátenni nem tudják.

Utieszenovics György, a kiskorú János Zsigmond gyámjaként veszi át az ország keleti része fölötti kormányzatot és az államegységet diplomáciai művészettel szolgálja. A pénzügyigazgatást kitűnően szervezi és korának egész kivételes jelenségeként, nem a saját zsebét tömi, hanem a kincstárt gazdagítja. Országgyűlést nem hív össze, hogy a központi hatalom korlátlanul munkálhassa a nemzetegységet. 1551-ben Ferdinánd biztosának átadja Erdélyt, az emiatt a Temesközben pusztító török szultánt pedig pénzzel engeszteli ki. A bíbornok diplomáciai rugalmasságát meg nem értő császári biztos egyik kapitánya, Pallavicini örgróf olasz és spanyol tisztekkel együtt a nagy államférfit orozva meggyilkolja. A bíbornok gyilkosait a római kúria az egyházi fenyegetések alól felmenti, de azért halálával az államegység sírba szállott és az ország három részre bomlása állandósult.

Az ország nyugati és északi pereme az osztrák központi hatalom katonai ellenállási övezete, politikai függvénye, közepén a török feudalizmus rendezkedik be, keleti felében pedig a partikulárisra zsugorodott magyar rendiség, török hatalmi érdekkörben, a bécsi központi hatalom túlsúlya ellen berendezkedik. A magyar rendek és az idegen uralkodóház ellentéte elmérgesedik.

Az államegység tragédiáját fokozza a hitettség megomlása. Az 1514-es jobbágyirtás óta a tömegek új vallási milió felé orientálódnak. Az elvilágiasult, amoralizálódott egyházzal szemben általánosuk a munka létjogát elismerő reformáció szükséglete. A spanyol-latin túlsúllyal szemben érvényesülő német nemzeti megújulás a reformáció lelki áramkörébe vonja a magyarságot is. A magyar protestantizmus eleinte a katolikus egyház szertartásbeli külsőségeit megtartja, egyedül az evangélium társadalometikai alapelveinek megvalósítását sürgeti. Csak a lutheri irány lanyhulása és a kálvini szellem terjedése folytán következik be a külsőségekben is végrehajtott szakadás. A protestantizmus terjedését sok körülmény segíti elő. A mohácsi csatával egyháznagyok nélkül maradt egyházmegyékben az egymással vetélkedő királyok az egyházi javakat hadicélokra foglalják le, a telhetetlen nagybirtokosok pedig a főpapi birtokok kisajátításával gyarapítják vagyonukat. János királynak az egyházból való kiközösítése és György bíbornoknak meggyilkolása a köznemesség tömegeiben a protestantizmusnak nemzeti jelentőséget biztosít. A törökök is a reformáció pártolásával a Habsburgok hatalmát gyengítik. Az egyházi hierarchia összeroppan és tehetséges volt katolikus papok nagy hatással hirdetik a magyar vallást. Kálmáncsehi Sánta Márton, Dévai Bíró Mátyás és Sztárai Mihály úttörése után Szegedi Kis István és Méliusz Juhász Péter a magyar protestantizmus világszemléletét kiterbélyesítik.

Az evangélium szociáletikáját a Krisztustigenlő magyar

keresztények mohón szívják fel lelkükbe. A nagy erkölcsi apálykorszak után a kereszténység elpusztíthatatlan életerejéhez tér vissza. Az istentiszteletnek anyanyelv szerinti átalakítása és a bibliának terjedése a protestantizmus számára átütőerőt nyújt. Krakkóban 1533-ban erasmusi humanista hatás alatt jelenik meg az első magyarnyelvű nyomtatott könyv, Szent Pál leveleinek magyarázata. Hétév múlva az első, Magyarországon megjelent magyarnyelvű könyv, az evangélium, megindítja a bibliafordítások sorozatát. Károli Gáspár népies nyelvezetű teljes bibliája a magyar vallásos léleknek évszázadokon át becses forrása. Az új hit fiatal zöldjében az emberszeretet és a jótékonyág virága nyiladozik. A vallási gyűlölet idegen növény. A magyar bibliával a városi kultúra először áramlik a faluba és a nép lelkében mély gyökeret ereszt. Elvesznek a kővárak, de felépülnek a bevehetetlen lelkivárak és Magyarországon is felszáll az új ének: „Erős várunk nekünk az Isten.”

A régi egyházmegyékre új egyházközigazgatási szervek rétegeződnek. A Tiszavidéken egymásután alakul meg két református egyházkerület. Erdélyben a humanista Honterus reformációs munkáját az erdélyi szász evangélikusok egyházkerületalakítással koronázzák meg. Őket követik az erdélyi magyar evangélikusok és a szekularizálás után az erdélyi magyar reformátusok. Az 1568-iki tordai országgyűlés, Európát megelőzve, teszi korlátlaná a keresztény vallások igehirdetési szabadságát. A Felvidéken a korakapitalizmus feszítőereje legkorábban a városok iparos és bányász lakosait vezeti át a lutheránizmusra. Gimnáziumaikban a rendi társadalomból kinövő állampolgárokat nevelnek. Az ország északnyugati szélén megjelennek Münzer Tamás újrakeresztelő hívei és faluközösségbe lépve, a földadó bevezetését, pártatlan igazságszolgáltatást és jobbágyfelszabadítást sürgetnek. A dunántúli nagybirtokosok is az egyházi nagybirtokok megszerzéséhez alapot nyújtó cuius regio, eius religio elve alapján a hívek jobbágytömegeit hitközösségbe átcsoportosító új vallást hamar átveszik és hitüket a birtokjog

hullámzó érdekei szerint váltogatják. A dunamelléki református egyházkerület után megalakul a dunántúli evangélikusoké is. A korszak végén az egész országban alig van katolikus hívő és 300 katolikus pap szétszórta gondoskodik a régi vallás híveinek lelki vezetéséről.

A reformáció visszahatott a spanyol Habsburgokra és a katolikus egyházra: ezért egymással szövetkezve indítják meg az ellenreformációt. Miksa még ingadozik a katolikus és lutheránus vallás, a feltörekvő nyugati kapitalizmus és a hanyatló keleti feudalizmus között, mert a német birodalom 70 százaléka már protestáns. Kísérletet tesz a katolicizmus és protestantizmus ellentétének feloldására. Kérésére a pápa megengedi a kétszínalatti áldozást, csak a papok nősülését nem engedélyezi. Ezidőben a katolikus papság többnyire tarkaszínű világi öltözetet visel. Miksa az esztergomi érseki széket sem tölti be és az érseki uradalmakat kamarai tisztekkel kezelteti.

Nyugaton Anglia a mediterráni-római lelkiközösségből kiszakad, a spanyol hadiflottával együtt a spanyol hegemoniát megdönti és az óceánok Új-Rómája, London nemzeti egyházzal indul világhatalmi útjára. A katolikus ellenreformáció ennek következtében csak a keleti Habsburg-birodalomban talál érvényesülési teret.

A germán újjászületés Rómában a latin kultúrtudatot fölleveníti. A pápai trónt ezidő óta csak olasszal töltik be és a bíbornoki kollégiumot az újra centralizált egyház igényeinek megfelelően szervezik át. A tridenti zsinat az egyház öntisztításával és öntudatosításával higgadt alapelveket nyújt az állományvesztés visszaszerzéséhez, az ellenreformációhoz. Azonban a Tridentinumot Magyarországon csak két egyházmegyében hirdették ki és nagyszerű elveinek alkalmazását sehol sem kísérelték meg. A világegyház külön magyar glóbuszán a zsinati végzések hallgatólagosan indexre kerültek. A rendi államban megkövesedett egyház római nevelésű püspökeit is feszélyezted a székhelyentartózkodás, évenként 70—80 igehirdetés és megyezsinattartás, kétévenként

egyházmegyelátogatás és a rendszeres szegénygondozás. A káptalanok tagjait pedig a kánoni közös élet, a székesegyházban való állandó gyóntatás és évenként legalább 40 bibliamagyarítás szintén feszélyezteti. A világegyház bölcs zsinati törvényeinek oly nehéz, de lélekgyökerezési eredményt biztosító alkalmazása helyett a magyarországi ellenreformáció, csekély kivétellel, csak a hatalmi erőre támaszkodott.

Werbőczy légbőlkapott királyi főkegyúri jogelvé a magyar katolicizmust a Via Sacra helyett a bécsi udvar hatalmi útjaira terelte. Már I. Ferdinándtól kezdve a királyi helytartók, kancellárok, kamaraelnökök többnyire katolikus érsekek és püspökök. 1541-től a király olyan püspökségekre is nevez ki papokat, kiknek egyházmegyei török területen vannak, haza nem mehetnek, de viszont a felsőtáblán a dinasztikus érdekeket szolgálhatják.

Az ellenreformációra már a Mária királynő bizalmas titkárából esztergomi érsekségre emelt, román származású Oláh Miklós is tesz kísérletet, de csekély eredménnyel. Csak a spanyolnevelésű Rudolf király szánja rá magát a katolikus restauráció erélyes megindítására. Rudolfot az ellenreformáció fegyveres megindítására nem a hitbuzgalom vezeti, hanem a túlnyomóan protestáns magyar nemesség rendi erejének megtörési szándéka. Rábéczy királyi helytartó, egri püspök és Szuhai kamaraelnök, egri püspök a magyarok megtörését és az országgyűlés eltörlését javasolják az uralkodónak. Rudolf erőszakossága a rendiség részéről a vallásszabadság védelmébe burkolt és a következő korszakot teljesen betöltő fegyveres harcoknak elindítója lett.

* * *

A török uralom alá jutott területen a nemzetnek egyedüli hazatudatos állománya, a jobbágyság maradt meg. A történelem súlyos helyzeteiben a nép ösztönösen a legtisztábban lát. A verejtékével és vérével öntözött földtől nem vált el és míg az egyházi és világi földbirtokosok szétszéledtek, addig a parasztok tömegei a szülőföldön maradv,

megőrizték az anyaföld nemzeti jellegét. A Duna völgy népeinek sorsáért ez alkalommal is verejtékes és véres teher-többletet vállaltak.

A nemességből Werbőczy Budavár megszállása után is kimagaslik. Nem fut el, hanem 83 éves korában renegát-szerepre vállalkozik. A budai basa a meghódolt keresztények bírójává nevezi ki — 10 forint napidíjjal. Veszekedésével a basa türelmét hamar kimeríti, ezért a tiszteletére rendezett ünnepélyes lakomán mérget kap. Hatalmas teste tömlőszerűen felpuffad és három nap után megbékél. Önmagának nagyrésze volt abban, hogy életpályáját, amelyet Mátyás fényes uralkodása alatt, mint a nemzeti múlt emlékeinek levéltári őre kezdett meg, a leggyászosabb korszak küszöbén, a budai basa napidíjas bírójaként fejezte be. Hamvai a budai régi zsidótemetőben porladtak el.

A szultán a meghódított területet fokozatosan négy vilajetre osztotta. Budavár, Temesvár, Eger és Kanizsa beglerbégi székhelyek. Az egyes vilajetek szandsákra tagozódnak bégek vezetése alatt. A török hűbériségnek megfelelően minden terület a szultáné, de átlag minden vilajetnek csak egyharmadát tartja meg, harmada a török spahik katonai hűbérbirtoka, harmada pedig a török papságot tartja. A szultáni területek közigazgatása, pénzügyigazgatása és gazdasági élete a legrendesebb, ezért a lakosság ezekre áramlik és a régi falvak nagy parasztvárosokban összpontosulnak. Kecskemét, Cegléd, Nagykőrös, Jászberény, Mezőtúr, Hódmezővásárhely és Szeged a középkori falvakat ekkor szívják magukba. Debrecen határa London háromszorosa. A szultáni települések lakosai, a török központi hatalom szigorú ellenőrzése következtében, mentesek az elnyomástól; a lakosok gazdagodnak és a nagy adó lerovása mellett is olyan jólétben élnek, amiről a magyar rendi uralom alatt fogalmat sem alkothattak.

Rossz sorsa csak azon területek lakosságának van, ahol a török tiszti spahik és a papok hűbérbirtokai vannak, amelyek nem örökletesek, ezért rablógazdálkodással még életük-

ben kiszarolják, a dolgozó gyaurt kiszípolyozzák és a munkaeszköznek tekintett magyar parasztokból minél többet a török rabszolgapiacokon értékesítenek. A török háremek megtelnek magyar fiúkkal és lányokkal, s ha nagy a kínálat, áruk 70 tallér alá süllyed. Területeiken a régi földművelés helyét az állattenyésztés foglalja el és az Alföld kétharmada száraz legelőpusztasággá pusztul. A nagyvezérek által az országgraszabadított tatárok ismételt betörései is nagy pusztítást végeznek. A jászkúnok az 1594-iki tatárjáráskor újból háromfelé válnak. Kisázsia és Egyiptom rabszolgapiacain a magyar a legkedveltebb cikk. A Nilus egyik szigetén ivadékaik még ma is származástudattal élnek.

A török uralom alatt a magyarság turáni nemesrétege részben a harcok alatt gyérült, részben a felvidékekre menekült, az ugoros paraszttömege pedig a legjobban megfoghatkozott. Helyét délen szerbek és románok, északon pedig tótok és ruthének foglalják el. Szlavóniába a horvátok telepednek és a területnek új országnevet adnak. De a megmaradt ugoros magyar parasztság megőrizte a köznemességnél nem sokkal alacsonyabb szinten álló magyar kultúráját, megőrizte fajiságát és nyelvileg sem asszimilálódott. Róma ellatinosította a gallokat, de nem változtatta meg faji jellegüket. Az angolok a normann hódítás után sokáig franciául beszéltek, de lélekben angolok maradtak. Az ugoros alföldi magyar parasztság is a másfél évszázados török uralom alatt meghódíthatónak, de be nem olvaszthatónak bizonyult és prolongálta a magyar nemzetiséget. Ha fajilag kaukázusi és mongol elemekkel gyarapodott is, ez csak ellenállóerejét edzette.

Mint ahogy az égitestek szócsöve az üvegprizma, mely fényüket színekre, alkotóelemekre bontja és megmutatja összetételüket, úgy a nemzeti lélek is a szenvedések életprizmáján keresztül tárja fel legrejtettebb értékeit. A nemzeti Via Dolorosának negyedik állomásán a magyar nép lelki kiegyensúlyozást keres és az összeomlott társadalmi tekintélyek helyébe az anyát állítja. A nyelvtörténet új lap-

jára az anya szó helyébe édesanyát ír. Új templomot nem építhetnek, mert még a réginek kitatarozására sem kapnak engedélyt. De lelkük templomába mélyen elszállásolják a Baranyából szétsugárzó új magyar vallást, a régi hit hívei pedig őskeresztényi entudattal vasárnaponkint az evangéliumot papnélkül ingyen hirdetik, keresztelnek, esketnek, temetnek és csak a 300 faluba missiózó gyöngyösi ferenceseket, meg a szegedieket tekintik régi barátjaiknak. A nép erkölcsi ereje ez alkalommal is kiheverhetővé tette a nemzetet ért fizikai katasztrófát.

Legrosszabb sorsa volt a királyság és Erdély peremén élő lakosoknak, akiket a török csapatok állandó portyázással harács, sarc fizetésére kényszerítettek. A sarcolás elől évenként átlag 20—30 község önként hódol be. Egyedül a magyar királyság területén lévő 35 megyéből 12 vált ilyen módon hódoltsági területté. De a behódolással a bizonytalanság nem szűnik meg, mert államközi szerződések a két joghatóságot nem választják el egymástól. A királyság területét szegélyező 88 vár spanyol, olasz, német és magyar őrsege a törökök sarcolásait is fölülmúlja és a hódoltsági terület jobbágyait korlátlanul fosztogatja. Zalaegerszeg, Pápa, Tata, Nógrád, Miskolc, Debrecen és Arad vidéke a legtöbbet szenved. Kétfelé adóznak és közben pusztulnak.

* * *

Erdély Utiesenovics bíbornok meggyilkolásával teljesen elválik a magyar királyságtól. Másfélszázadig ütköző-állam. Államszervezetében a központi hatalom a magyar rendiséget újjászervezi. A magyar, székely és szász nemzet uniójából a legtöbb haszna a szászoknak volt, akik teljes önkormányzati jogú kisebbségi életben erősödtek. A kis ország nyugati felét alkotó magyarok földjén a rendi önkény egyrejobban köti röghöz, rabszolgásítja az erdélyi magyar jobbágyokat; a szamosszögiek elégedetlenségét 47 kivégzéssel fojtja el és a ritkuló magyarok helyére a bojárok elől a Kárpátokon át menekülő románokat telepít. Amikor a fejedele-

lemség nyugati felében a rendi önkény korlátlan hatalomra jut, akkor a székelyek ellen fordul. A székely primőrök és lófők az erdélyi magyar rendekhez csatlakoznak és a gyalogszékelyeket adófizetésre kötelezik. Lázadásukat Zápolyai János Zsigmond vérbefojtja és nemességüket elveszi. Amikor apja 1514-iki módszerével Segesváron a székely vezéreket karóbahúzza és az életbenmaradottakat jobbágysorsra igázza, nemzetségiszervezetű és földközösségű társadalmukat teljesen a rendiség érdekei szerint alakítja át. Az erdélyi fejedelmi hatalomnak a székelyek a legentudatosabb ellenségei.

A Zápolyaiak helyébe lépő Báthori István a felülkerekedő rendiséget 49 nemes kivégzésével szorítja vissza, a Habsburgok számára zavartkeltő közjogi pártot eltávolítja és a lengyel királyi trón megszerzésével a magyar állam egyesítésének előfeltételeit megteremti. Azonban nagyvonalú imperializmusát a lengyel köznemesség áldozathiánya keréketöri. Mégis, másfél évtizedes fejedelemsége alatt Erdélyt békés jólétbe helyezi; az ipart, kereskedelmet fellendíti; a szászok autonómiáját erősíti; a román kultúrát román könyvek kiadásával indítja fejlődése útjára; a székelyeket pedig kétországra terjedő hadserege keretével használja fel. A gazdaságilag megerősödött Erdélybe ezidő óta keleti zsidók áramlanak, de érvényesülésüket a szász polgárok nagymértékben korlátozzák. A Báthoriak három évtizedes uralma alatt egyes családok hatalma jelentékeny mértékben gyarapodik. A Csákiak mintegy 160 falut szereznek.

Báthori Zsigmond a székelyekkel szemben újból hatalmi eszközöket vesz igénybe. Tízezrével vonulnak Havasalföldre, ahol a vitéz Mihály román vajda belőlük alakítja meg az első román állandó hadsereget, megakadályozza a török hatalomnak Lengyelország felé terjeszkedését és azután székely hadserege élén, Rudolf király megbízásából Erdélybe vonul. A székely lovasok és a magyar jobbágyok könnyörtenül irtják az erdélyi nemeseket, elveszik birtokaikat és Mihály vajdát Havasalföld, Erdély és Moldva egyesítésére segítik. Vitéz Mihály Erdélyben magyar fejedelmi hatalmat gya-

korol, míg a megmaradt nemesség a székelyek elcsábításával hatalmától megfosztja. A székelyek újból a jobbágyinál is rosszabb szolgasorsra jutnak. Mihályt Rudolf tábornagya, Básta meggyilkoltatja és parasztpártoló politikájával az erdélyi magyar rendiséget meggyengíti. Rudolf király hatalma néhány évig most már Erdélyre is kiterjed, de a magyar rendiség a felsőtiszai területen elég erőt gyűjtött ahhoz, hogy a központi hatalom ellen évszázados harcot indíthasson.

* * *

A királyi területen a Habsburgok rendezkednek be. Ferdinánd kezdetben Mátyás király budavári és III. Béla esztergomi palotájából kormányozza külföldi tartományait is, a királyi tanácsba csak magyarokat nevez ki és teljesen felújítja a magyar királyok régi szokásait. Azonban a török támadások elől kénytelen visszavonulni Bécsbe és Prága mellett ezt teszi a keleti Habsburgok székhelyévé. A dinári fajú Habsburgok és a nagyobb részben turáni magyar nemések között a távolsággal együtt az ellentétek is növekednek.

Az országgyűlés, a királyválasztás jogának fenntartásával, a Habsburgházat ismeri el uralkodó királyi házul, Ferdinánd pedig osztrák tartományai, Csehország és a kis Magyarország egységes dikasztériumainak, központi hivatalainak megszervezésével Ausztria állami szervezetét alapozza meg. A hadügy és külügy egységesítése folytán a magyar állam külügyi egyénisége 1540-től 378 évre megszűnik. A császár diplomatai nem a magyar királyt, hanem a német-római Habsburg-császárt képviselik és a nem magyar tanácsosokból alkotott Titkos Tanács a Habsburgok családi érdekei szerint irányítja a császári diplomáciát.

A magyar hadvezérek kikapcsolásával működő bécsi udvari haditanács korlátlanul rendelkezik a királyi várakban elhelyezett idegen őrségekkel és a kellően nem méltányolt magyar csapatokkal. A török katonai imperializmus erőinek visszatartására Szendrő, Korpona, Léva, Tata, Veszprém,

Kanizsa és Zengg között 700 kilométeres vonalon királyi várakból és főúri kastélyerődítményekből Középeurópát védő végvárak láncolata merevedik. A hat főkapitány törvény szerint a nádor alá tartozik, de a valóságban velük a haditanács rendelkezik. Az őrségek élelmezéséről a nagybirtokosok, fölszerelésükről és zsoldjukról pedig a nénetbirodalmi rendek tartoznak gondoskodni. D többnyire sem élelmet, sem zsoldot nem kapnak, azért portyázásokkal, rablásokkal gondoskodnak magukról és a törököknél is jobban pusztítanak a védelmi övezetben.

A magyar királyi udvari kancellária az alsóausztriai udvari tanács irányítása alá kerül. Az uralkodó hatalmas kiadásainak fedezésére a magyar pénzügyigazgatást teljesen át-szervezi, de mivel alig 6—700.000 forintot tud behajtani, azért a pozsonyi és kassai magyar kamara a bécsi udvari kamara irányítása alá kerül, amely egész gazdaságpolitikáját a birodalmi érdekek szerint irányítja. Négy évszázadra megmerevült a Magyarország és Ausztria közötti vámhatár, de az 1573-iki bányarendtartás 280 évig a magyar bányászat nyereségét Ausztria számára monopolizálja. Pozsony három százzadon keresztül koronázási város és az ország fővárosa; a fejlődés eddig nemképzelt útjára lép. A menekült budai kereskedők nagyrésze Nagyszombatnak ad új lendületet. A magyar marhatőzsérek évenként 60—80.000 marhát hajtanak Bécsbe és meggazdagodnak (Thököliek, Zrínyiek, Rákócziak). A királyi területen 150 évig a zsidók alig érvényesülnek és mostmár csak német családinevük megtartásával tudnak Prága középeurópai piaci hálózatában elhelyezkedni.

A magyar rendi hatalom gazdasági alapjai lényegében nem változnak, mert a királyi terület birtokállományának csak 7 százaléka a királyé, 2 százaléka a városoké, míg 91 százaléka egyházi és világi földesuraké. A reformációval a világi földesurak döntő túlsúlyba jutnak és tizenhat család a királyi terület *44 százaléka* fölött rendelkezik. Az országgyűlésen befolyásuk teljesen érvényesül. A magyar főne-

messég nagyrésze házassági politikájával Nyugaton keres támaszt. Cseh és osztrák családokkal házasodik össze, hogy a török további terjeszkedése esetén biztosítva maradjon. A magyar főnemesség nagyrésze már dinári vagy alpin fajú. A királyi területen a Pálffy család a zágrábi püspöktől szerez örökségként újabb nagy uradalmat, a horvát Keglevich család és a Nádasdi család házassággal ekkor szerez további fejlődését megalapozó vagyont. A Báthori Istvánnal szemben zavartkeltő és Erdélyből kimenekült Andrásfi Péter a királytól jutalmul Krasznahorkát kapja. Évtizedeken keresztül meghonosodik a birtokállománynak erőszakos fosztogatással való kiegészítése is, amelytől az egyik veszprémi püspök sem tartózkodik.

A rendi országgyűlés tagjai lokálpatriotizmusuk következtében nem tudnak olyan széles távlatban gondolkodni, mint a bécsi császári tanácsosok és a kollegiális központi hatóságok nagyműveltségű osztrák, cseh és olasz hivatalnokai, ezért az országgyűléseken pozitív kezdeményezés nélkül csak sérelmivitákat folytatnak. A rendi érdekek a nemesség *xégső* fellegráiban, a vármegyékben érvényesülnek, ahol a megyei önkormányzat a választott alispánnal, a kibővített törvénykezéssel és jogszabályalkotással teljesen kifejlődik. A Hármaskönyv első 12 kiadása a rendiség jogi életének fokmérője. A Hármaskönyv alapelvei szerint variált megyei statútumok minden elképzelhető tilalommal és paranccsal elviselhetetlenné teszik a jobbágy helyzetét. Amikor igazságot keres, éppen őt büntetik meg, mert a földesurak egyszemélyben ügyészek és bírák. Az úrbéri terhek feltűnően szaporodnak. A robot néhol öt-hat napra dagad. A végvárak karbantartásával kapcsolatos közmunkák állandósuló pénzváltása új egyenesadót vezet be. I. Ferdinánd 13 évi küzdelem árán az országgyűléssel megszavaztatja a jobbágyok szabadköltözködési jogát, de a földesurak nem tartják meg és amikor Miksa kívánságára e jogot megújítják, a törvénykönyvből kihagyják. Az úriszéki ítéletek újabban a büntetések pénzen megváltását is megengedik és a tetszésszerint

kiszabott büntetéspénzek az ítélkező és a pénzen osztozó földesurak és gazdatisztek számára új jövedelmiforrást nyitnak. A török szultáni területen 23-féle adót fizető jobbágnak aránylag kedvezőbb helyzete a királyi terület jobbágyait csendesesen a török területre szivároztatja és a helyükbe jövő tótok nyugatról keletre, Zemplénig áramlanak. Legnagyobb a jobbágy nyomorgása Szlavóniában, ahol 1572-ben Gubecz Máté gazdatiszt vezetésével Tahi Ferenc önkénye miatt felázadnak, azonban Draskovics György horvát bán és kalocsai érsek a lázadást elnyomja és vezérüket Dósa módjára végezteti ki.

Az elégtelenség általánosulása és Rudolf királynak a rendiséggel szemben tanúsított önkénye, az egyházi és világi birtokosok megadóztatása, valamint a nagybirtokosok ellen sűrűn alkalmazott fej- és jószágvesztési perek: a túlsúlyba jutott központi hatalommal szemben a magyar rendiséget fegyveres ellenállásra indítják.

testáns Erdély rendi erejével évszázados küzdelmet indítanak a Habsburgok hatalmának visszaszorítására.

Bocskay a csatangoló, portyázó jobbágyszökevényekből szervezett hajdúcsapataival tüneményes gyorsasággal foglalja el a királyi területet, az egyesített Magyarország és Erdély fejedelmeként köti meg a bécsi békét, amellyel biztosítja a rendi alkotmányt és a vallásszabadságot s a király hatalmát a Felsőtisza-vonalig szorítja vissza. Bocskayt a magyarok Mózesének tekintik, aki a székelyek szabadságát visszaadta, 12.000 vitéz hajdújának Szabolcs és Bihar megyében való letelepítésével, vitézi telkesítésével s az ország gazdasági, honvédelmi szervezetébe állításával példát adott a jobbágykérdés helyes megoldására. Életét időelőtt méreg oltotta ki, de a hajdúság mindenkor őt tekinti honalapítójának. Ezután minden sikeres felségárulás hőse szabadsághőssé válik.

A magyar rendiség győzelme a cseh, morva és osztrák protestáns rendeket együttműködésre indítja és Rudolfot lemondásra kényszeríti. A magyar országgyűlés II. Mátyást szabadkirályválasztással emeli trónra, a Rudolf által kiűldözött, lutheránus Illésházyt nádorrá választja, de a rendi érdekeknek megfelelően a jobbágyok szabadköltözését a vármegyékre bizza. Ezen országgyűlésen az egyházi és világi nagybirtokosok jogilag is elkülönülnek a köznemesek alsótáblájától. A rendiség új királya az országgyűlés által szerkesztett koronázó hitlevélre megesküszik; Magyarországot magyarok által kormányoztatja, idegen katonákat nem küld az országba.

Európa ezidőben a francia-osztrák mérkőzés színtere. Az áruforgalomtól működésében megzavart feudális társadalom a 30 éves háborúban nyugaton átrétegeződik. A felszínen a német protestantizmus harcol a fegyveres ellenreformáció igénybevevő Habsburg-németrómai császár ellen, de a valóságban a vallás a háborúnak csak tömegmozgató eszköze. A küzdelem tulajdonképpen a katolicizmust hatalmi érdekből védő Habsburg-császár és a cseh, délnémet, dán, svéd

protestantizmust a Habsburg hatalom meggyengítésére felhasználó Franciaország között folyik. A nyugati államok ipara és kereskedelme a francia diplomácia irányításával megszabadul a Habsburgok és a pápaság által rögzített gazdasági, politikai és ezt fedő vallási gátaktól. A küzdelemtől a magyar rendiség sem tarthatja távol magát.

Erdély fejedelme, Bethlen Gábor, a cseh és német protestáns rendek felszólítására hadjáratot indít. Első felkelésével Pozsonyig hatol, kézre keríti a királyi koronát és Magyarország választott, de saját óvatossága folytán meg nem koronázott királyaként a magyar nemzetnek új utat mutat. A beszercebányai országgyűléssel a főpapok javait szekularizáltatja, a szentkorona tulajdonaként jövedelmüket a végvárok fenntartására rendeli és a meghagyott három püspöknek állami fizetést ad. Azonban, amilyen kitűnő hadsereg-szervező, olyan cunctatori hadvezér; késedelmeskedésével lehetővé teszi a cseh protestáns rendek felkelésének vérbefojtását és Csehország rekatolizálását, germanizálását. Megújított hadjáratai, a török szultán féltékenysége és a nyugati mágnások rekatolizálása folytán döntő eredményekre nem vezetnek. Annál nagyobb Erdély átalakulása.

Bethlen Gábor kora: Erdély aranykora. A kis fejedelemség öncélú középhatalommá erősödik. A fejedelem központi hatalmával biztosított gazdaságpolitika az ipart és kereskedelmet fellendíti. Neveléspolitikája a jobbágyok gyermekei számára is megnyitja az iskolákat. A naponként bibliázó fejedelem a református vallást államvallássá teszi, de azért minden bevett vallás papját a nemesi rendbe emeli és a bibliát román nyelvre is lefordíttatja. A Törökországból menekülő keleti zsidóknak Gyulafehérváron letelepülési engedélyt ad és tapasztalataikat a balkáni külkereskedelem lebonyolítására használja fel.

A királyi területen a protestáns születésű Forgách Ferenc *esztergomi* érsek tridenti szellemű ellenreformációt indít meg. Az alsópapság fegyelmét helyreállítja, bár a reformáció hatásaként elterjedt házasságukat elnézi. A lutherá-

nus felvidéki németek és tótok rekatolizálása érdekében elrendeli, hogy a latin istentiszteleten a hívek nyelvén kell felváltva prédikációkat tartani. Protestáns születésű, tehetséges papokból kiváló utódokat nevel. Pázmány és Lósy méltó tanítványai.

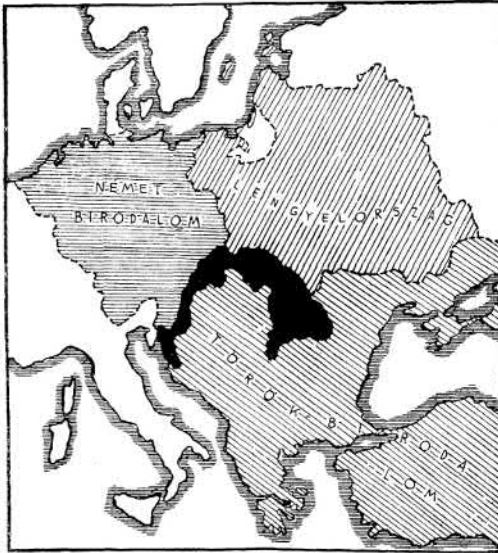
A turáni Pázmány kimagasló tehetséggel egyesíti magában a komoly tridenti szellemet, a dinasztikus és a rendi érdekeket. A rekatolizáláshoz nem a hatalmi erőszakot veszi igénybe, hanem kiváló értelmének meggyőző erejét és jövőbelátó kultúrpolitikáját. A Habsburg-túlsúlyt felismerő dunántúli protestáns főurakat egymásután vezetői vissza a katolikus hitre. A bécsi magyar papnevelde megalapításával a magyar katolicizmust a német-osztrák kultúrához kapcsolja, a nagyszombati egyetem megalapításával pedig a magyar magaskultúra számára újjászületést biztosít. Népi gyökérzetű magyar nyelvművészetével egy századra alapozza meg a magyar prédikációk aranykorát. Amíg a pápa az államtitkári hivatal megszervezésével a világegyház közigazgatását tökéletesíti, azalatt ő az esztergomi érsek jogainak kodifikálásával a katolikus főpapságot egységessé teszi. Kiváló személyi képességeinek lehet tulajdonítani, hogy a protestáns Magyarországon protestánsnak született Pázmány a nyugati felében újra katolikus Magyarországon halt meg.

A rekatolizálás munkájában tevékenyen résztvesznek a katolikus hitre tért Forgách Zsigmond és Esterházi Miklós nádorok. Az utóbbi nősülésével családja gazdagságát és hatalmát szerencsésen alapozza meg. Pálffy Pál nádor is hatalmas uradalmak hitbizományosításával közel három évszázadra emeli fel családját. A főnemesek udvaraiban a tridenti szellem szociáletikai igényeit a hitbuzgó főúri asszonyok egymással vetélkedve elégítik ki. Jobbágyártolásukkal, minden népesebb faluban ispotályházaknak, szegényházaknak alapításával és támogatásával komoly szociálpolitikai feladatokat oldanak meg.

A lelki rekatolizálásnak vetésében lelelőször a király arat. Jogalap nélkül felveszi az apostoli királyi címet. Az-

után jelentkeznek a méltatlan tanítványok. Draskovics püspök főpapi jószágai jelentékeny részét saját részére idegeníti el és a jobbágyok kegyetlen zsarolásával a népet az egyháztól elvadítja. Felújul a jobbágyok siralma. A régi szabadságért fegyvert fogó Császár Pétert úriszóval Kassára hív-

ják és ott felnégyelik. A szittya szabadságért felkelő nógrádi jobbágyokat pedig fejük szétverésével némítják el. A budai basa is megdöbben a királyi terület magyar jobbágyainak elnyomásán. Az elégtelenség a felújuló erdélyi rendifelkeléseknek új tápot ad.

Bethlen Gábor halála Erdélyben új családot emel a fedelmi székbe. A Bethlen özvegyét közelről pártoló Csáki István Erdélyből a Szepességbe menekül és az Andrásziakhoz

hasonlóan, a királyi hatalom érdekkörében elhelyezkedve, családja számára új orientációt nyit. A Felsőtisza-vidéken hét vármegyére kiterjedő családi birtokok a Rákócziaknak az erdélyi fejedelmi trónt biztosítják. I. Rákóczi György svéd és francia szövetségben *megújítja* a Habsburgok elleni küzdelmet és a linzi békével a jobbágyok számára újra biztosítja a vallásszabadságot. Vele a magyar protestantizmus messze kiható átalakuláson megy át. A reformátusok episzkopális és prezbiteriális egyházszerkezeti küzdelmét, az erdélyi, tiszántúli és tiszáninneni nemességgel szövetkezve, az episzkopális egyházszerkezet megmerevítésével dönti el. A hívekre támaszkodó prezbiteriális rendszer helyett a rendiség érdekeinek megfelelő episzkopális rendszer állandósul és ezzel a magyar protestantizmus is a rendi államba csontosodik. A népi kapcsolat biztosítására csak a Szenci Molnár franciás dallamú zsoltárainak gyülekezeti éneklését vezetik be ugyanakkor, amidőn a katolikus népénekgyűjtemények is hasonló céllal jelennek meg.

A katolicizmusnak a tridenti szellemtől való elfordulását és lelki gyökértelenedését e korszakban is a ferencesek az assisi szelemmel egyensúlyozzák ki. Az 1610—1711 között létesült 137 új szerzetes rendház közül 54 ferencrendi, 9 kapucinus és 10 minorita. Annak ellenére, hogy 1630-tól a feltékeny megyéspüspökök a prédikálásban is korlátozzák tevékenységüket, mozgékonyaságukkal és lendületükkel, a gravitáció törvényének századában, a lélek gravitációs igényeit a társadalmi ellentétek feloldásával elégtik ki.

Az ország keleti felét súlyos megrázkódtatásoknak teszi ki II. Rákóczi György, aki Báthory István külpolitikájának megújításával, a lengyel trónra törekvésével, hatalmas dinasztikus erővel akarja az Erdélyben megerősödött rendiséget háttérbe szorítani. A svéd szövetség erőtlensége és az erős hűbérest nem tűrő török szultán beavatkozása meghiúsítja a fejedelem törekvését. Hatalmas török seregek pusztítanak Erdélyben és Várad elfoglalásával a Rákócziak hatalmát gyökerében veszélyeztetik. Az Apafiak három évtizedes

korszaka már csak a csendes sorvadás ideje. Ekkor gazdagodnak meg a debreceni harmincadvámon a Tiszák és erősödnek meg a Krím-félszigetről betelepült örmények.

Erdély gyöngülése a Habsburgok számára új politikai erők érvényesítésére nyújt alkalmat. A harmincéves háború eredményeként Franciaország túlsúlyba jut, Svédország nagyhatalom, a német lovagrend szekularizált egyházi vagyona pedig a porosz államhatalmat megszilárdítja. Róma vetületében megjelenik Potsdam-Berlin, amely a Habsburgok németbirodalmi hatalmát szétporlasztja és a Rajnától a Duna felé szorítja. A harmincéves háborúval visszavetett német mezőgazdaság és állattenyésztés szerepét a francia, holland, svéd, dán és angol nagykereskedelemnek dolgozó német ipar veszi át. A Habsburgok dunai monarchiájukban keresnek kárpótlást. Az örökös tartományok kormányzását szorosabbra fonják. Magyarország rendi önállóságának megszüntetésére, Erdély birtokbavételére, a török hatalom viszszaszorítására és az egész Középduna-medence dinasztikus érdekeket szolgáló nagyhatalommá szervezésére törekednek. I. Lipót tanácsosainak szabad kezét ad az új dinasztikus államcél megvalósítására és csak olyankor korlátozza tevékenységüket, amikor féktelenségükkel már a dinasztia hatalmát veszélyeztetik.

Az elavult magyar rendiség a nemzeti fejlődésnek éppen úgy útjába áll, mint a dinasztikus érdekek. Montecuccoli a törökök fölött Szent-Gotthárdnál aratott győzelmét nem aknázza ki, mert a török hatalom visszaszorításának biztosítása céljából előbb a magyar rendiség teljes lebontását kívánja. A stratégiában kiválóbb kortársa, Zrínyi Miklós helyesen ismeri fel a török hatalom sorvadásnakindulását és dinári fajiságának dinamikus lendületével a Hunyadiak nemzetpolitikáját radikális reformpolitikával kiegészítve kívánja felújítani. Nem vár külső segítséget, mert előre tudja, hogy a győztes idegenek csak eltapodják és rablásra vetik a nemzetet. Ehelyett a nemzet egyesítését sürgeti magyar vezérek, magyar tisztek alatt korszerűen felsze-

reit, állandó nemzeti hadseregben. A szótfogadni nemtudó, csak parancsolniakaró, katonai fegyelmet nemismerő magyar urakat ostorozva, a nemesek megadóztatását kívánja, hogy jövedelmüket korszerű hadseregre fordíthassák. Gazdag és elpuhult nemestisztek helyett okos és vitéz szegénylegényekből kívánja a tisztikart kiegészíteni. Kora nem értette meg. A rendi önzés elnyomta a hazafiságot. Ez a nemzet egyik nagy tragédiája. A sok százhafazit nem lelkesítik Zrínyi katonapolitikai munkái, hanem Werbőczy Hármaskönyvének újabb tizenhárom kiadása. Paragrafusszablyákkal védik a rendi hazát.

Lipót tanácsosai a német-római császár abszolút hatalmának kifejlesztéséhez alkalmas időt igyekeznek felhasználni. Az abszolutisztikus kísérlet biztosítására a kontinensen éppen ezidőben másfél százados vezető nagyhatalommá fejlődött Franciaországot a spanyol diplomácia segítségével a belga örökség címén lekötik. Hocher és Abele a magyar rendiség megtörésére Wesselényi Ferenc nádort és társait a francia diplomácia hálójába sodorja; a magyar rendiség vezetői összeesküsznek és a magyar királyi trónra a francia uralkodóház egyik tagját jelölik. Wesselényi az összeesküvés kipattanása előtt meghal, de Zrínyi Péter, Nádasdy Ferenc és Frangepán Ferenc egymásnak kölcsönös elárulása után meghirdetik a felkelést, azután Bécsben kegyelmet kérnek. Mindhármukat elfogják, lefejezik, elkobzott hatalmas vagyonukat az udvari kamara részben megtartja, részben Esterházy Pálnak adja.

Az abszolutista miniszterek és a tridenti szellemtől távolálló érsekek közös erővel kísérelik meg a rendi alkotmány és a vallásszabadság megsemmisítését. Kilenc évig nemcsak a jobbágyok és polgárok, de a nemesek is fogyasztási adót fizetnek. Feléled a rendiséget veszélyeztető közteherviselés. Széchenyi György érsek, aki félszázad alatt 2,5 millió forint vagyont gyűjt, családjának grófi rangot szerez, a ferencrendiek megsértéséért pápai büntetésben is részesül, 1673-ban világosan beszél: „az összes magyar protestánsok

számára olyan hurok készül, amelyet, ha nyakukba ránthattunk, soha többé az evangéliumi vallás hazánkban lábra nem áll.” Egy év múlva ez a hurok összeszorult. Szelepcsényi György érsek, aki részegessége mellett is hatalmas vagyont gyűjtött és mint királyi helytartó és prímás a világi, egyházi hatalmat kezében egyesítette, 93 protestáns papot halálra, illetőleg gályarabságra ítél. A német lovagrend nagymesterét, Ampringent Magyarország kormányzójává nevezik ki, akinek buzgó támogatója Pálffy Tamás püspök, királyi kancellár. A bécsi nuncius rosszalása mellett, a magyar protestánsok ellen véres faji üldözés indul. Karóbahúzás, kerékbetörés, lefejzés, kopjafaszaporítás jellemzik a tízéves üldözést. Caprara tábornok Debrecen háromszor fosztja ki. A németgyűlölet mély gyökeret ver és az üldözött protestáns papok hazafias bánata a kuruc költészet lírájában csordul ki. A fegyveres ellenreformáció, a tridenti szellem mellőzésével, nem a hit terjesztéséért, hanem a hataloméért küzd. Egy württembergi átutazó azt állapítja meg, hogy náluk a disznóolák is jobbak, mint a magyar falvak jobbágykunyhói és a császári főhadbiztos szerint a mágnások és főpapok nevelési eredményeként sok paraszt azt sem tudja, ki volt Jézus Krisztus? Thököli Imre a németgyűlöletet az elégedetlen, elkeseredett elemek kuruc-felkelésére használja fel és megújítja a francia szövetséget. Portyázó háborúinak sikerei és a felsőmagyarországi fejedelemség alapítása az udvart megpuhítja és az országgyűlés egybehívására indítja.

Az országgyűlés katolikus többsége a Szepes és Vas vármegyék közötti tizenkét megyében a vallásszabadságot a földesurak magánjogának épségbenhagyásával korlátozza, ennek következtében az ország nyugati és északi részéből a protestánsok nyilvános vallásgyakorlati jogát kiszorítja. A katolikus és protestáns papság között a hívek állományáért való harcot és gyűlöletet a vegyesházasság kérdésének állandósításával megrögzíti. A dinasztikus érdekeknek megfelelően alkalmazott egyházpolitika a divide et impera elvével Krisztus magyar szolgáit egymástól elválasztotta. Szeren-

csére az *ugoros* magyarok tömegei a felekezeti torzsalkodásban sohasem vettek részt, mert lelkialkatuknál fogva hívők, vallásosak, de a másfelekezetű magyarokkal szemben mindenkor megértők voltak.

A magyar rendiség és a királyi hatalom nyílt harcát mégsem a kettőnek egymáshoz való viszonya, hanem a török katonai monarchia erőinek kiapadása dönti el. Zrínyi Miklós katonapolitikai szemmértéke ezt már 23 évvel korábban tisztán látja, de az udvarban csak akkor veszik észre, amikor a török nagyvezér és Thököli egyesült csapatait lengyel segítséggel 1683 őszén Bécs alól nemcsak visszazorítják, hanem Esztergomig üldözik. A pápa áldozatkészségével és kezdeményezésével 16 éves felszabadító háború indul meg, amelyben középeurópai seregek, császári hadvezérek művészi irányításával, a felvidékek természetes erődítményövéből kiindulva, a török hatalmat a Duna-Száva vonalig vetik vissza. 1686 szeptember 2-án Budavár 145 éves török uralom után felszabadul. Erdélybe is császári csapatok vonulnak. A »agyar rendiség évszázados keleti bázisát megfosztják önállóságától, de nem csatolják a királysághoz, hanem elkülönítik. Nemsokára, az 1573-as osztrák bányarendtartást Erdélyre is kiterjesztik és bányászata hasznát másfélszázadra Ausztria számára biztosítják. A Lipót hűségére lépő Teleki Mihály erdélyi főkancellár grófi rangot és nagy birtokadományt kap a királytól.

A felszabadító háborúban működő seregek az Alföld gazdaságából még azt is elpusztítják, amit a másfélszázados törökuralom meghagyott. Hatalmas területek néptelenednek el. Helyükbe mindenütt idegen fajokat telepítenek. A Nyugati- és Északi-Középhegység déli övezetébe, valamint a Maros-Tisza-Duna szögébe és a Duna-Tisza közének déli felébe alpifajú németeket telepítenek. Ugyanazon fajú németek lepik el Budát és Pestet. A tótok és rutének a Nyitra-Dobsina-Munkács-Máramarossziget vonalig húzódnak le. A havasalföldi és moldvai bojárok elöl a Keleti- és Déli-Kárpátokba újabb román tömegek özönlenek és az ottlakó ro-

konaikat a Keleti-Középhegységbe vándorlásra készítetik. Bács és Bodrog megyékbe a törökök elől szerb katolikus bunyevacok menekülnek, a Száva-Duna-Tisza-Maros közébe pedig ószerbiai fajtiszta dinári szerb törzsek. A magyar rendiség feléledésére számító udvari politikusok szívesen telepítik le a szerbeket a Délvidéken és pátriárkájuk alá egyszerre hat görögkeleti szerb püspökséget szerveznek. A haditanács az általuk megszállt területet a magyar megyei közigazgatástól teljesen független, katonaközigazgatású határvidékké szervezi, amely kettős arcával egyrészt a Törökbirodalom, másrészt a rendi Magyarország felé tekint.

A török imperializmus csődje és a teljesen megszilárdult angol parlamentnek a kontinentális politikába avatkozása Franciaországot elszigeteltté tette és a Habsburg-Ausztria számára még 50 évre a német birodalomban újból vezető hatalmi helyzetet biztosított. A külpolitikai helyzet kedvező megváltozását a bécsi miniszterek az abszolutizmus felélesztésére használják fel. Magyarországot hódított tartománynak tekintik, mert a felszabadító seregek többsége császári zsoldos. Teljes erővel fordulnak a magyar rendiség ellen, hogy Magyarországot a császári birodalomba olvaszthassák és nyugaton teljes akciószabadsághoz juthassanak.

I. Lipót az 50 évvel korábban hamisított II. Szilveszter-féle bulla alapján magát apostoli királynak nevezi és a véglegesen elenyészett püspökségekre 18 választott püspököt nevez ki, hogy a felsőtablán a dinasztikus érdekeknek újabb támaszokat biztosítson. A javadalmas püspököket és apátokat a katonatartás alól felmenti, ennek ellenében a tized tizedét a kamara számára foglalja le. A törököktől visszafoglalt területen magánkegyúri jogokat csak katolikus földesuraknak engedélyez.

Caraffa tábornok eperjesi rendkívüli törvényszékének a gazdagabb nemesekkel és polgárokkal szemben alkalmazott kegyetlen eljárása az ellenállásra berendezkedett rendiséget megalkuvásra hangolja. Az 1687-iki országgyűlés lemond az aranybullái ellenállási jogról és a szabadkirályvá-

lasztás jogáról, elismerve a Habsburg-család férfiágának elsőszülöttségi trónöröklési jogát. Az uralkodói hatalmat körülbástyázó hitbizományi törvény megszavazásával ezen intézményt jogilag is meghonosítják. A Pálffy család 95.000 holdas hitbizománya mellett megjelenik a Zichyek 40.000 holdas és a herceg Esterházy 404.000 holdas hitbizománya.

A király felszólítja az országgyűlést korszerű reformtörvények alkotására is, de a rendek nem vállalják. A fejlődést biztosító reformokat, a nemzet tragédiájára, az idegen fajú uralkodó idegen tanácsosai alkotják meg. Az 1490 óta esedékes rendszerváltoztatást Kollonics Lipót bibornok, kamaraelnök reformjavaslata kísérel meg. Káptalani telekkönyv vezetését, közteherviselést, az ipar és kereskedelem állami támogatását és a törvény előtti egyenlőség biztosítását kívánja. A Bécsbe hívott egyházi és világi főurak nevében Széchenyi érsek a Kollonics reformjavaslatait elutasítja, mert nem az országgyűlés alkotta. Az udvar meg van győződve arról, hogy az országgyűlés reformtörvények megszavazására nem vállalkozik, ezért hatalmi erővel kísérel meg a végrehajtást. Ha a rendek osztályöznésből nem vetik el Kollonics javaslatait, akkor Magyarország két nemzedék alatt eliparosodik és pótolja a török hódítás miatti veszteségeit. Az idegen uralkodó önkényéből bevezetett reformok újab rendi ellenállásra adnak tápot.

A fölülkerekedett királyi hatalom a magyar pénzügyigazgatást a katonai gazdaszolgáltatás kezébe adja és maga gondoskodik az adóbehajtásról. A budai, kassai és pozsonyi hadbiztosság az adóösszeg 7 százalékát a kiváltságos nemességre veti ki. A király a felszabadított területeknek a kamara tulajdonába jutott uradalmait a dinasztia érdekében nagy szolgálatokat tett családoknak osztogatja. Ekkor kapja az egész Szerémséget hercegi címmel Odescalchi Livió, a pápa rokona. Zichi kamaraelnök a Pilis vidékét nyeri el. Az Almásiak is vagyonuk zömét ekkor szerzik.

A felszabadítóháború költségeinek fedezésére kivetett adó 93 százalékát a jobbágyok és a kisszámú polgárok vise-

lik. A túladóztatás folytán az ország hétév alatt Bécsnek többet fizet, mint három nemzedék alatt a töröknek. A nagymérvű drágulással együtt a földesurak a túladóztatott jobbágy úrbéri terheit is elviselhetetlen mértékben fokozzák. A heti robot átlag négy napra emelkedik; a jobbágnak saját telkén való munkára alig marad ideje. A földesúri önkény a jobbágyot igénycsökkentésre kényszeríti; már a posztóruha és csizma viselését is megtiltja. A katonai gazdaszolgáltatás által könyörtelenül végrehajtott adózás a jobbágyot már leányainak a katonák számára való darusítására kényszeríti. A protestánsok üldözése is fokozza az elkeseredést.

Egy önfeláldozó magyar anya, Zrínyi Ilona e korszakban ajándékozza a nemzet egyetemének fiát, II. Rákóczi Ferencet. A másfélmillió holdnyi családi birtokok ura a vagyonára áhító udvar ellen XIV. Lajos francia királynál keres támaszt. Árulás folytán levelét elfogják, őt elzárják és nehezen tud a reá Varsóban várakozó Bercsényihez menekülni. Amikor a császári hadsereg nagyrésze a spanyol-örökösödési háború miatt az országból eltávozik, 1703 tavaszán a beregi jobbágyok Esze Tamás vezetésével fegyvert fognak. Károlyi Sándor Dolhánál csapataikat szétugraszítja. Hatalmas földesurukhoz, Rákóczihoz menekülnek és a nemzeti felkelés vezetésére kérik fel. Bercsényi 8000 lengyel zsoldossal, az udvarban csalódott Károlyi pedig saját csapatával csatlakozik a felkeléshez.

Rákóczi a jobbágyság elkeseredését tüneményes sikerű katonai akcióra transzformálja. A fegyverben álló jobbágyokat az úrbéri terhek alól mentesíti és ezzel a felkelést egyetemessé, nemzetivé, a jobbágyságra is kiterjedővé teszi. Minden szenvedő magyar nemzeti Messiást lát benne. A nemzeti egységnek a Hunyadiak és Bocskai óta kiveszett hagyományát újíttja fel és a hadseregszervező tehetségével, áldozatos hazafiságával a nemzetet önvédelemre képesíti. Azonban a Rákóczihoz csatlakozott rendek a nemzeti felkelést rendi felkeléssé alakítják. Amilyen európai látókörű diplomata Bercsényi Miklós, olyan rövidlátó nemzetpolitikus. Az általa

készített országos *gazdasági* tanácsi utasítás a jobbágyok harckészségét lelohasztja és a felkelést átütőerejétől fosztja meg. A felkelő seregek nem tudják a császári csapatoknak a spanyol örökösödési háborúban való lekötöttségét idejében értékesíteni. A jobbágyvédő Bottyán János zseniális hadművészete és a vértanú Balogh Ádám hősiessége a Dunántúlon követésre nem méltányolt példát ad az egymással torzsalkodó és Bercsényivel szembehelyezkedő főúri alvezéreknek.

Rákóczi a felekezeti súrlódásokat kiküszöbölni törekszik. Emlékermén a három keresztény egyház három papja a haza közös oltárán együtt áldoz. Az evangélikusok a rózsahegyzi zsinaton, az erdélyi reformátusok pedig főtanácsülésükön a papi és világi személyek egyensúlyát biztosítják. De a nyitrai tábori-istentiszteleten a katolikus és református kurocok megkülönböznek és a mozgalom jobbágyvezér elindítója, Esze Tamás a magyar felekezeti béke vértanujaként hal meg.

A felkelés közben elhalt Lipót fia, I. József engedékenységet tanúsít Savoyai Jenő jól megfontolt tanácsára, de Rákócziék XIV. Lajos biztatására megújítják az erdélyi fejedelemséget és az ónodi országgyűlésen József királyt detronizálják. A szövetkezett rendek a királyválasztásig a főhatalmat Rákóczi Ferenc kezeibe teszik le.

Savoyai Jenőnek külföldi nagy győzelmei a francia király seregeit kimerítik és az erőviszonyokat a császári csapatok előnyére módosítják. A magyar rendi felkelés diplomáciailag is elszigetelődik. A francia, bajor, porosz és orosz orientáció sorozatosan összeomlik. A jobbágyok fokozatos elfordulása végelgyengüléshez vezet a rendi felkelést. A trencsényi vereség után a fejedelem által kiadott rendelet, amely a felkelésben végig résztvevő jobbágyokat felszabadítja, már elkésett intézkedés. A romhányi vereség, a nyolc éves háborúzással letarolt gazdaság és pándémikusan pusztító pestis a felkelést az ország északkeleti megyéire zsugorítja.

A Pálffy János leánya által újból békülékennyé hangolt

I. József Pálffy-t nevezi ki fővezérré, aki a Lengyelországban tartózkodó Rákóczi nevében, meghatalmazása nélkül tárgyaló kurucvezérrel, Károlyi Sándorral megegyezik és ennek alapján a fölkeltek szatmári gyűlésükön elfogadják a békét, amely a hűségre térőknek közkegyelmet biztosít, a rendi alkotmány és a vallásszabadság megtartását ígéri, a többi kérdések rendezését pedig az országgyűlésre bízza. A majtényi mezőn 12.000 kuruc esküvel és zászlóletevéssel erősíti meg a szatmári békét.

II. Rákóczi Ferenc a békeszerződést és a kegyelmet nem fogadta el, mert az erdélyi fejedelemség biztosítása nélkül a magyar nemzeti önállóságot féltette. Előbb Franciaországba, azután Törökországba emigrál és áldozatosan lemond hatalmas birtokállományáról. A rodostói magányba temetkezett Rákóczival az utolsó magyar rendi felkelés száll sírba. Emigránstársai a csodavárából egymásután kiábrándultak és nagyrészüket idegen zsoldba állott. A magyar szabadságkivitelből, kuruc emigránsokból Bercsényi fiának, Lászlónak tehetsége szervezi meg a francia huszárságot. A fejedelem mellett kitartók pedig Mikes Kelemen által tolmácsolat mély élményeikbe temetkeznek.

I. József király még a béke megkötése előtt meghal és a Spanyolországból hazatért öccse, Károly, az utolsó Habsburg férfi, a békeszerződést megerősíti. Az uralkodó és a rendek közötti küzdelem taktikája megváltozott. Fegyverek helyett sokkal békésebb eszközökkel indul meg a királyi hatalom és a rendiség közötti utolsó mérkőzés.

X.

A rendi állam kitatarozása

(1711 — 1790.)

Károly császári méltósága után 38 királyság, 1 főhercegség és 12 hercegség címét használja és a magyar királyi méltóságot jeruzsálemi címzetes királysága után helyezi. De tudja, hogy monarchiájának nagyhatalmi állása a magyar rendiség békéjétől függ és a Richelieu-féle, erőszakos abszolutizmus helyett a magyar rendiséggel szemben csak patriarhális abszolutizmust alkalmazhat. Savoyai Jenő herceg zseniális politikai tudással, európai látókörrel, császári munkatársként végzi a Habsburg-dinasztia világhatalmi állásának újramegalapozását. Magyarországot a birodalom központjának tekinti, az elavult magyar rendi alkotmányt épségben hagyja, de a birodalom központi kormányhatóságaira helyezi a súlypontot.

A titkos konferencia nagy távlatokban gondolkodó tagjai a központi kormányhatóságok számára valóságos hierarchiát építenek ki, amelynek háromszögű csúcán a birodalmi kancellária, udvari haditanács és udvari kamara áll. Ezekről függ a cseh, osztrák, magyar, erdélyi kancellária, németalföldi udvari tanács és az olasz tanács tevékenysége. A polyglott kormányrendszer vezetőit a dinasztia érdeke és a latin hivatalos nyelv fűzi össze. A magyar királyi udvari kancell-

lária, kamara és az erdélyi kancellária vezetői a bécsi udvari gerontokráciában a titkos konferencia alapelvei szerint állapítják meg a magyar rendi érdekek mérsékelt kielégítésének és lassú átalakításának eszközeit.

Az 1712—1715. évi országgyűlésen nyilvánvalóvá lesz, hogy a magyar rendi alkotmány a nemzeti fejlődésnek kérekkötője. A magyar országgyűlés a rendi szellem nyúge alatt nem tud produktív törvényalkotó munkát végezni. A köznemesség az alsó táblán az uralkodó korszerű kívánságai ellen szónokol és sérelmi vitákban éli ki magát. Csáky bíbornok a katonai, igazságszolgáltatási, közigazgatási és közgazdasági reformok kidolgozására kiküldött bizottság elnökeként mindenre kiható reformokat kíván megvalósítani. Első magyar államférfi, aki magyar országgyűlésen gazdaságpolitikai reformokról beszél. Folyamszabályozási tervével két évszázadra ad megvalósíthatatlan programot. Az igazságszolgáltatás útjában álló Hármaskönyvet revízió alá veszi, magánjogi és büntetőjogi kodex-szel kívánja kiegészíteni. De az igazságtól irtózó rendeknek az egész reformterv gyanús, mert „atyáink is észrevették, hogy valami káros dolog rejtőzik mögötte.” A kitűnő törvényjavaslatokat a maradi követek egyhangúan leszavazzák. Csak csellel sikerül az igazságszolgáltatásba egy kis igazságot csempészni.

III. Károly birodalmi érdekből kívánja javítani a magyar jobbágyok helyzetét. Nyugati államaiban a kapitalizmus már kibontakozóban van. Magyarországot is áruforgasztóképesse kívánja tenni; a jobbágyok terheit földadó bevezetésével óhajtja csökkenteni. Nem a nemességet, hanem a hadsereget eltartó jobbágyságot tekinti államfenntartó társadalmi osztálynak.

Mivel az országgyűlés reformtörvényeket megszavazni nem akar, azért az uralkodó a magyar rendiség homogenitását száz indigéna családnak Magyarországon kiosztott nagybirtokok adományozásával hígítja föl. A Rákóczi-felkelés emigrált vezéreinek, elsősorban a fejedelemnek birtokai szétosztásra kerülnek. Közel kétmillió holdnyi birtok cserél

gazdát. A nagybirtok trónszolgálatának biztosítékai a kor-
szakban *létesített* új hitbizományok. Schönborn 221.000,
Festetich 115.000 holdra kap hitbizományi jogot, az Erdődy,
Nádasdy, Koháry, Forgách, Batthyány, Königsegg,
Migazzi családok hasonlóan részesülnek. A modenai herceg
Aradmegyében 122 falut és 86 pusztát kap. Harruckern had-
biztos a Békésmegye öthatodát kitevő, 800.000 holdas gyu-
lai uradalmat nyeri el, amely félszázad múlva leányágon a
Wenckheim- és Károlyi-családokra száll. A főnemességben
északi, dinári és mediterrán fajelemek jutnak túlsúlyba és
nemcsak az ugoros magyar tömegektől, de a turáni közne-
mességtől is elkülönülnek.

Az elavult nemesi felkelés már az ország felszabadítá-
sában is teljesen alkalmatlannak bizonyult. A paragrafus-
szabályához szokott rendek gyanútlanul szavazzák meg az
1715:8. törvénycikket, amely az állandó hadsereget felál-
lítja. A kard már csak nemesi ruhadísz. Az állandó császári
hadsereggel együtt feléledő állandó adót a nemesség a job-
bágyra hárítja és ezáltal önmaga szünteti meg rendi kivált-
ságainak létjogát. A földadó elmaradása folytán a titkos
konferencia által megállapított adót a jobbágyság fizeti meg
és azonkívül a császári hadseregnek az országban állomásozó
60 százalékát szállással, vonóigával látja el. Újabb rendi fel-
kelés bármikori csirába fojthatása céljából elsősorban a tiszta
magyar vidékeken állomásoznak a császári csapatok. Az ál-
landó hadsereg súlya alatt nyomorgó magyar jobbágyok
végeképpen elmaradnak Nyugateurópa polgárságától. Ugyan-
ezen okból a Habsburg-birodalomban a kapitalizmus nem
erősödhetik meg teljesen, mert legértékesebb állama, Ma-
gyarország miatt a militarizmus megmerevedik.

A jobbágybérlet-gazdálkodás utolsó nyomait is eltünteti
a 4—6 napra szaporodó heti robot. Sok helyen a jobbágy
csak az Isten tiszteletére rendelt vasárnapon művelheti tel-
két és irtványát. Fizeti a papi tizedet, úri kilencedet, a sok-
féle adót; ingyen tartozik fuvarozni a vármegyén átutazó
nemeseket; szállítja, élelmezi a katonaságot és abrakolja an-

nak lovait. A nemesség adómentes hazafisága következtében a jobbágság terheit alig tudja viselni és szenvedni a földesúr úriszéke által kimért büntetéseket. Kalodázztatás, bélyegzés, sütés, pellengérezés, bikacsöközés, tövissel, lapáttal, furattal verés, gúzsbakötés, herélés, akasztás, karóbahúzás, kerékbetörés és megégetés: az úriszékek perverz hagyományai. Egy öreg béres egész évben nem keres annyit, mint bármelyik hóhér néhány óra alatt.

Ahányszor az uralkodó kezdeményezésére az országgyűlés a jobbágyok számára némi engedményt tesz, a vármegyék turáni nemesi közgyűlései az újabb tizenegy kiadásban megjelenő Hármaskönyv alapján leszűrik, vagy éppen kisémmizik a törvények jótékony rendelkezéseit. Aki a Hármaskönyv versbeszedett magyar fordításából skandalva tud idézni, vagy a latin verses szöveget is jól tudja pattogatni, az megérdemel egy táblabírótságot, alispánságot, vagy legrosszabb esetben egy szolgabírótságot. A köznemesség a vármegye határain túl az egyetemes nemzeti érdekeket nem tudja felismerni és lelkébe csak a száraz, lélektelen jogászszellem itatódik, amely századokon keresztül kerékkötője minden szakszerűségnek és haladásnak.

1735-ben a békési, bihari és zarándi jobbágyok egyrésze fellázad és nem tudva, hogy három héttel korábban Rákóczi már meghalt, őt várja felszabadító csapataival. Azonban a Péro szerb kapitányhoz küldött követeket a szerb tisztek elfogják és Orczy István parancsára Pérot a hét jobbágyvezérrel együtt kerékbetörik és felnégyelik. A következő évben Orczy bárótságot és birtokadományt kap.

A koratavasztól későőszig naponként 18—20 órát dolgozó ugoros magyar jobbágyok feleségei a gyermekáldás ellen primitív eszközökkel védekeznek, az életbenmaradó gyermekek kétharmada pedig a házasságalépés ideje előtt elhal, többnyire tüdővészben. Gazdasági megerősödés hiányában a nép nem fejlődik; sem számban, sem nyelvében, sem nemzettudatosságban. Elmarad a magyarságnak a nyugateurópai kultúrszférába való repatriálása és az európaszerte fé-

lelmetes honfoglaló magyaroknak, valamint a Hunyadi János korában is még nagyon öntevékeny, szabad jobbágyoknak szabadságtalanná tett ivadékai Európa egyik tunya, tempós, ráérős népévé süllyednek. A magyar jobbágyoknak már nem érdeke, hogy nagyon dolgozzék, mert úgymint elszedik minden terményét, állatját és ha éjjet nappá tesz, akkor is az élet kitagadottja marad. Az idejétmúlt rendiség katasztrófa felé hömpölygeti a nemzet sorsát.

Az egyetemes nemzeti érdekeket fel nem ismerő földesurak és a nemzeti érdekeket tudatosan háttérbe szorító udvari kamara számára teljesen közömbös, hogy az obulusokat milyen populus keresi meg: sváb, német, szerb, román, *tót* vagy rutén. Az ugoros magyarság a nemzeti Via Dolorosán eljut az ötödik állomásra. Segítségére idegeneket rendelnek. A királyi kamara temesközi területére északi fajú, katolikus németeket és alpesi fajú svábokat telepítenek, ahol ötven év alatt a lakosság számát megtizenkétszerezik. Alpesi fajú svábok telepednek Szatmárba, Baranyába, Bács-Bodrog megyébe és Tolnába. Békés- és Szabolcsmegyét tótok rajjai szállják meg. Az északkeleti megyékben előnyömlenek a rutének. A szláv elemek faj tudatos papjaik irányításával már a Nagy Péter cárral újjászületett pánszláv eszméknek hódolnak. Magyarországon a szlávok éppen akkor jelennek meg tömegeken, amikor Bizánc vetületében Moszkva nagyhatalmi útra lép. A Száva-Duna vonalában szervezett katonai határőrvidékek szerbjei mindnagyobb faj tudattal néznek az Alföld belseje felé. 1720-ban 2.5 millió lakosból 46 százalék magyar, 1787-ben 8 millióból már csak 30 százalék. A Hungária Polyglotta sötét felhői borulnak a nemzetre és egyelőre csak az a szerencse, hogy a közigazgatás nyelve nem magyar, hanem latin és így a nyelvkérdés állambontó ereje és a dolgozó idegen fajok averziója még nem érvényesül. Csak a magyar nyelv barokkos ellatinosodása érezhető.

Az Alföld újrabénepesülésével megkezdődik a nagy legelőpusztaságnak kultúrстыeppé alakítása és a termelés súlypontja a Délvidékre terelődik. Ezen korszakban a jobbágy-

ság névtelen *százezrei* és 1230 kúriális falu egytelkes, ősi ugoros magyar kiscgazdái szívós energiával hódítják vissza a mezőgazdaság számára az elbozótosodott síkságokat és lerakják azon gazdasági alapokat, amelyen 1914-ig európai tényezővé fejlődött a magyar állam.

Az uralkodó pártolja a haladás fellegvárait, a városokat. Az ipart, kereskedelmet erősíti, de a köznemesi vármegye a legtöbb helyen sikeresen nyomja el a kultúra szállás-csinálóit, a városi polgárokat. Nem tud kifejlődni a városi magyar polgári társadalom és nem újulhat föl Hunyadi Mátyás európai hírű udvari kultúrája. A kultúrpolitikátlan rendi társadalomban csak néhány nyugati nevelésű főúr, római nevelésű főpap udvari kultúrája érvényesül, mellettük pedig katolikus szerzetesek, protestáns prédikátorok, művelt tanárok által táplált szobanövénykultúra ereszt gyökeret. A császárnak 1726-ban a zsidó családok számára kiadott házasságkorlátozási rendelete következtében Morvaországból és Csehországból százával szívódnak át a zsidók és vidéki városokban családot alapítva, újra megerősödnek.

Az egyházpolitikában az uralkodó akarata mindjobban érvényesül. 1707-től 1737-ig majdnem mind német püspököket nevez ki a király, akik szép, Gecsemánétól távoli barokkpalotákat építenek, de az egyházmegyéket alig látják. Az egyházi nagyjavadalmasok várerődítési szükséglet címén 10 százalék adót fizetnek, mivel az egyház honvédelmi kötelezettségének már csak pénzfizetéssel tehet eleget. A Tridentinum mellőzése folytán a püspökök nagyrésze az egyházmegyéket nem kétévenként, hanem néha húsz évenként látogatja, az évenkénti zsinatokat pedig mellőzi. Székesegyházaikban a *templomi* zene operai elemekkel elvilágiasodik, mint ahogy a katolikus egyházi népének is stílusban elnémetesednek. A gazdag főpapság és a szegény alsópapság kímélyülő ellentétét az uralkodó tervszerűen értékesíti a lelkesi pénztár felállításával és a plébánosok jövedelmének kiegészítésével (kongnia), valamint a párbér bevezetésével. A nép közvetlen lelki vezetőinek az uralkodó iránti megtán-

toríthatatlan hűsége intézményes hajtóerőt kap. Újabb 80 szerzeteskolostor alapítása pedig a nép lelki sebeinek balzsamozását szolgálja.

A korszak első országgyűlésén az egyetemes főgondnok-választással először valósul meg a magyar protestantizmus szervezeti egysége. A reformátusok az egyházkerületi és egyházmegyei világi főgondnokok bevezetésével a rendi érdekekhez teljesen alkalmazkodnak; az evangélikusok pedig a drezdai egyházi törvényszéktől való elszakadással és világi főfelügyelő választásával szintén a rendiség hatalmi érdek köré illeszkednek.

A Habsburg-birodalom sorsát irányító titkos konferencia egyházpolitikájára jellemző, hogy Savoyai Jenő Magyarországon a protestantizmust, Erdélyben pedig a katolicizmust erősíti, vagyis mindenhol a gyöngébbet, hogy a rendi erőket ezáltal is örölje. Gyulafehérváron visszaállítják a rk. püspökséget. A Középduna-medence és az Alduna-medence közös stratégiai bázisát, Erdélyt politikailag Magyarországnál sokkal lüktetőbbé teszik. Míg Magyarországon alig hívnak össze országgyűlést, az alatt Erdélyben évről-évre működtek. Ennek következtében a nagyobb szabadságban élő Erdélynek eszébe sem jut a magyar királysághoz való csatlakozás. Politikai transzylvanizmus ver lelki gyökeret. A rendi felkelések egykori *mögöttes* területe a magyarság nagy tömbjétől teljesen elkülönül. Viszont Erdélyben a magyar, székely, szász és román nemzeteket, valamint a felekezeteket Bécsből azért támogatják egymás ellen, hogy a politikai szabadság lüktetése ne veszélyeztesse az uralkodó köponti hatalmát.

A spanyol és osztrák birodalom egyesítését Franciaország és a tengeri hatalmak közösen akadályozzák meg; a Habsburg-túlsúlyt lebontják, de kárpótlásul Belgiumban és négy olasz tartományban hatalomra jut. A kis harcértékű, heterogén fajalkatú császári seregeket csak Savoyai Jenő hadvezéri zsenialitása tudja győzelmekre vezetni. Az olasz tartományok biztosítási igénye figyelmét a Balkánra tereli és

Durazzó, valamint Szaloniki elfoglalására ösztönzi. Ennek eredménye Temesvár felszabadítása és Szerbia, Havasalföld meghódoltatása. Belgrádban a félhold helyére újból kereszt emelkedik és ugyanakkor a betlehemi barlang márványára új fény csillan, A határtalan rendi fukarság miatt Magyarország a pozsareváczi béketárgyalásra nem küld külön követet és így a magyar közgazdaság a levantei külkereskedelemből kimarad.

A győzelmes háború nagy költsége az uralkodót a bécsi Oppenheimer és Wertheimer bankházaknál, valamint az amsterdami pénzpiacon 60 millió forintnyi hitel felvételére kényszeríti. Az államadósságok súlya alatt a császár felfüggeszti az imeperializmust és minden erejét családja leányágának trónutódlása biztosítására összpontosítja. A török hatalom teljes kiszorítása ezt lehetővé teszi. Az utolsó Habsburg férfi a dinasztia nőivadékait megfiúsító házitörvényt 1722-ben előbb az erdélyi, azután a magyar országgyűléssel fogadtatja el. A pragmatika szankció alakilag a nemzet és a király között létrejött törvény, tartalmilag és keletkezési körülményeinél fogva pedig Magyarország és a császár többi országai, tartományai között szövetséget biztosító szerződés, amely a Középduna-medence körüli nemzetek geopolitikai egymásrataltságát a közös uralkodócsaládban fejezi ki. A törvényalkotásnál, a szokott személyes és osztályérdekek kielégítésén kívül, külső erőtenyezők is érvényesültek, mert a készülő zendülés elfojtására Pozsony környékén két idegen ezred volt beszállásolva, a várból pedig 24 ágyút irányoztak a városra. De ez a körülmény az 1723:1—3. t.-c.-et európai jelentőségétől nem fosztja meg, mert 195 évig az európai egyensúly egyik fontos tényezője maradt és a külső törvényalkotó erőknak még fokozottabb érvényesülésével létrejött 1921:47. t.-c. is megmutatta, hogy kétszázadon keresztül a nemzetek békéjét szolgálta.

A nagyjelentőségű törvény megszavazásáért az egyházi és világi nemesség magának teljes adómentességet biztosított, a létrehozásában sokat fáradozott politikusok egyrésze

pedig szintén méltó jutalmat nyert. Károlyi Sándor, a volt kuruchadvezér, családi birtokait mintegy félmillió holdra szaporítja; Pálffy Miklós nádor a hatalmas bajmóci, szentgyörgyi, bazini uradalmakat nyeri el; Esterházy Imre a hercegprimási méltóságot és az erdélyi Kászoni János Bornemissa névvel báróságot és a görgényi uradalmat kapja.

A király hatalmának fokozására a magyar közigazgatást az ekkor szervezett királyi helytartótanács alá rendelte és megkísérelte a földadó megszavaztatását is. Azonban az országgyűlés viharos tiltakozással utasította vissza. Pedig a Középduna-medence földrajzi előnyeit, központiasságát élvező Magyarország éppen ezen időben lehetett volna nemzeti öncélúságot érvényesítő hatalom, ha a népi erőket összpontosítja. A reformok elmaradása következtében az utolsó Habsburg férfinak 1740-ben bekövetkezett halálát a magyarság nem tudta öncélúan értékesíteni. A Habsburgok keleti birodalmában az uralkodók hatalmának túlsúlya még 178 évig eleven erőként érvényesül.

Habsburg Mária Terézia trónját a francia diplomácia által kitűnően megszervezett francia-porosz-bajor-szász-nápolyi szövetséggel szemben nem annyira az angol-orosz szövetség, hanem inkább a rendi Magyarország felkelő seregei mentik meg. Jobbnak látszik egy gyöngé királynőnek vélt uralkodó alatt a rendi kiváltságokban megmaradni, mint a Nagy Frigyes által képviselt felvilágosult abszolútizmus befolyása alatt kiváltságaiktól megfosztatni. Ennek tudata adja meg a királynő trónja megvédéséhez szükséges hatalmas erőt. Montesquieu és Colbert elvei ellen folyik a háború. A 80.000 főnyi magyar harcos az örökösödési háborúban Sziléziai és az olasz tartományok egyrészét nem tudja megvédeni, de megmenti a királyi trónt. A második hétéves háborúban pedig Nádasdy Ferenc a kolini csatában száz magyar lovasszázad fergeteges rohamával és Hadik András Berlin mongolos megrohanásával s megsarcolásával demonstrálja, hogy a magyar vitézség az augsburgi vereség óta újabb nyugati erő-

kifejtésre is képes. Hadik személyében 220 év után először kerül az udvari haditanács élére magyar ember. A csernoviczi és futaki uradalmak személyét bőségesen jutalmazták. De a két háborúban a központi hatalom számára a hadsereg-szervezés új erőket nyújtott. Az ekkor Magyarországon szervezett közös gyalogezerdek közül nyolc, a huszárezredek közül pedig három 1918-ig állandósult. A megerősödött császári hadsereg nem a rendi érdekek oltalmazására indult újabb fejlődésnek.

Mária Terézia, a patriarchális abszolútizmus igényeinek megfelelően, bécsi udvara köré a magyar nagybirtokosokból minél többet telepít le. Az udvari légkör a feudális arisztokrácia ízlését finomítja, a német és francia társalgás, olasz zene nyugati kultúrkörbe vonja. A meghonosodó spanyol szertartás, valamint a hercegi, grófi és bárói címek szaporodása igényeiket felfokozzák és valamennyiüket arra készítik, hogy magyar birtokaik minden jövedelmét a cseh-osztrák ipar foglalkoztatására gyümölcsöztessék. A főúri családok fokozottabb mértékben veszik igénybe a nyugati orientációt házasságpolitikájukban is. Amíg Mária Krisztina főhercegnő Albert szász herceghez férjhezmenetelekor 4 millió forint hozományt visz, közöttük a magyaróvári uradalmat is, addig Károlyi Antal Harruckern Jozefával a békési és csongrádi uradalmakat kapja, Pálffy Károly Lichtenstein hercegnő feleségülvételével hercegi méltóságra emelkedik és Festetich kamaraelnök is a leggazdagabbak közé emeli családját. A hozományigény felfokozódásával fenyegető vagyonszétforgácsolódással szemben a főúri családok olyan módon védekeznek, hogy fölösszámú fiaikat a római német-magyar papneveldeben főpapi pályára nevelik, leányaikat pedig kisebb alapítvánnyal az Orsolyarendűek vagy az Angolkisasszonyok apácai közé adják. A korszak magyar mágánasnőitől egészen eltérő irányú özv. Telekiné, Árva Bethlen Kata, aki páratlan református teológiai ismeretekkel és gyógyászati tudással saját gyógyszerárából ingyen orvosolja a hozzáseregülő betegeket.

A beteg magyar társadalom orvoslása halaszthatatlannak látszott. A királynőhöz mind több jelentés érkezik a magyar jobbágyok igazságtalan eltiprásáról. Hódmezővásárhely és Mezőtúr vidékének jobbágycsoportjai Törő Pál vezetésével fellázadnak; a vármegye a vezetőket lefejezteti, felnégyelteti, száztízöt börtönbe vet. A Dráván túl az Erdődyek és Raffayak jobbágycsoportjai szintén tömegesen láznak fel; Rauch vicebánn két megyére kiterjedő hajtóvadászattal rendez jobbágyirtást.

A vallásos lelkiületű királynő jól megfontolt dinasztikus érdekből is a jobbágyok sorsának javítását tekinti kormányzási célnak. Azon meggyőződésben, hogy etetni kell a juhot, ha nyírni és fejni akarjuk, a jobbágyot is olyan helyzetbe kívánja juttatni, hogy minél több adót és katonát adhasson a központi hatalom számára. Az osztrák tartományokban jelentős sikereket ér el, a nemeseket megadóztatja. Azonban a magyar jobbágyság áruelfogyasztó képességét sem nélkülözheti. A vegyes faji összetételű Ausztria és a színnémet Poroszország között a német hegemoniáért megindult százéves versenyfutásban Magyarországnak Csehországhoz és Ausztriához hasonló iparosítása elengedhetetlenül szükséges. A királynő a magyar rendeket kétszer is felszólítja a reformokra, közöttük a nemesség megadóztatására és a jobbágyterhek korlátozására. Az 1751-iki országgyűlés az amorálissá csökevényesedett rendi szemléletet azon határozatával fejezi ki, amely szerint Isten a jobbágyokat rabszolgaságra teremtette. A vallásos királynő ezzel szemben az evangéliumi társadalmi normát teszi magáévá: „A természetből elsősorban a fáradozó földművest illeti a részesedés.” Az 1741-ben „vitam et sanguinem”-et kiáltó rendek az 1764-iki viharos országgyűlésen a „sed avenam non” elve alapján felháborodással utasítják vissza a királynő reformpolitikáját. „Nem akarok elkárhozni néhány mágnás és nemes miatt” — mondja a királynő és többé nem hív össze országgyűlést, hanem a rendek megkérdezése nélkül adja ki a földesúr és jobbágy magánjogi viszonyát szabályozó rendeletét, az ur-

báriumot. A megyékbe küldött királyi biztosok karhatalommal rendezik a magyar társadalom legégetőbb kérdését. A jobbágyok terheit maximálja, a jobbágytelek átlagosításával az adózási és katonai terheket egyenlősíti, a szabadköltözködési jogot biztosítja, gyermekeik számára megengedi az iskolabajárást, az életükben szerzett ingóságok fölött pedig végrendekezési jogot ad. Az úrbéri perek végzései a nemesi megye megkerülésével, a helytartótanácson keresztül közvetlen a királynőhöz jutnak döntés elé. Fanatikus királyhűség ereszt gyökeret a jobbágnép lelkében és a bocskoros küldöttségek egymásután jutnak a királynőhöz. A megyék hamis jelentéseket küldenek az uralkodónőhöz és az urbárium miatti lázadás rémét ecsetelik. A királynő a jobbágyküldöttségek szavaiból meggyőződik arról, hogy a megyék jelentései valótlanok; a jobbágyok nem lázadást, csak igazságot akarnak. „Ha király akarok maradni, nekem igazságot kell szolgáltatnom a szegények számára is.” Az urbárium nagy fekélyeket nyit fel és az udvarban világosan látják a magyar Ágisok tragédiáit. A rendi vármegye azonban a királyi rendelkezéseket megrostálja és a köznemesség zöme saját ösztönéletének perverzítésát anekdotázza a 16 gyermek születésével és hitvesi hűségével eszményi példát adó, jobbágyvédő, vallásos királynőre. Werbőczy szentkorona-elmélete a rendi prizmán megtörte a szentkoronának a jobbágyok számára is igazságot sugárzó fényét.

A királynő a 260 millióra szaporodott államadósságok súlya alatt a birodalom egész gazdaságpolitikáját új utakra tereli. A magyar országgyűlés által kifejezett adómentes rendi hazafiság arra kényszeríti, hogy az udvari gazdaságtanács és az államtanács segítségével a cseh és osztrák ipart erős állami beavatkozással gyárosítja, gazdagítja, az elavult magyar rendi alkotmány tátongó hézagain keresztül pedig Magyarországot Ausztria gyarmatává neveli. A birodalom új gazdaságpolitikai elve szerint, amíg Magyarország nem fizet úgy adót, mint az örökös tartományok, addig nem szabad megengedni, hogy az osztrák és cseh gyáarak adómentes verseny-

Mária Terézia fia, II. József már trónralépte előtt rang-rejtve beutazza Magyarországot és közvetlen tapasztalatai alapján elhatározza, hogy az ország rendi alkotmányát a fejlődés útjából eltávolítja. A radikális felvilágosodás szellemében népei boldogítására, a dinasztikus érdekeknek megfelelően, integrálására törekszik. A Szent István óta több nagy magyar uralkodó által alkalmazott vezéri elvet egy idegen fajú uralkodó alkalmazza. A rendi alkotmány megváltoztatásának útjában álló koronázási eskü mellőzhetése céljából magát nem koronáztatja meg és országgyűlést nem hív össze.

A központi főhivatalokat összevonja. A helytartótanácsot Budára helyezi át. A latin helyett a németet teszi hivatalos nyelvvé. A vármegyék önkormányzatát felfüggeszti. Magyarországot és Erdélyt a kor igényeinek megfelelően tíz közigazgatási kerületbe osztja, amelyeknek élére a fölöslegessé vált főispánok helyett, kerületi biztosokat állít. Úgy a királyi közigazgatás, mint a királyivá tett törvényhatósági közigazgatás hivatalnokait maga nevezi ki és minősítési táblázat alapján annak megállapítására törekszik, hogy a hivatalnokok ne a származás, hanem az értelem és érdem alapján jussanak álláshoz. Az igazságszolgáltatásnak igazságossá tétele céljából a megyei, városi törvényszékeket, úriszékeket eltörli, a földesuraktól, városoktól a pallosjogot elveszi és az új 38 elsőfokú bíróság tagjaivá maga nevezi ki a bírákat.

Türelmi rendeletével teljes vallásszabadságot és polgárjogot biztosít a protestánsok számára is, aminek következtében néhány év alatt 1015 új protestáns egyházközség létesül. Az egyszerre megerősödött magyar református egyház 57 magyar papnak Csehországba küldésével föléleszti a cseh protestantizmust. A polgárjoghoz jutott zsidóság Pesten, Szegeden és Pécsen új gyökeret ereszt.

A katolikus egyházat teljesen az államérdekek szolgálatába kívánja állítani. A püspökök főispáni méltóságát elveszi, a püspöki székekbe szerzeteseket, vagy taboripapokat ültet. Az egyházmegyei papneveldek helyett két állami pap-

neveldét alapít. Az egyházi ítéleteket jóváhagyás céljából hozzá kell felterjeszteni. A káptalanok és monostorok közjegyzői, hitelesítési jogkörét megszünteti és levéltárait, országos telekkönyvi hivatal létesítése céljából összpontosítani kívánja. Sok új plébániát alapít. Az alsópapság királyhűsége felfokozódik, de prédikációik szövegét, a felvilágosodástól féltő püspökök parancsára, negyedévvvel korábban egyházmegyei cenzúra alá kénytelenek beküldeni.

A fiziokrata elveknek megfelelően, a főiskolák és középiskolák rovására, elsősorban a népiskolákat fejleszti és tanyai iskolákat kíván szervezni. A hivatalleső értelmiség szaporodását megakadályozni törekszik. Megszünteti a cenzúrát és megvalósítja az alig korlátolt sajtószabadságot. A nagy sajtótermelés folytán a nyomdászok már sztrájkolnak. A budai kir. egyetemi nyomda a román népet ingyen látja el nemsokára ezerötszázra szaporodott románnyelvű egyházi és iskolai könyvvel.

A mezőgazdasági termelés racionalizálását elősegíti, Tessediket korszerű törekvéseiben támogatja. Szabolcs megyében meghonosítja a burgonyatermesztést. Mezőhegyesen és Bábolnán ménest, Budaórsön merinói juhtenyészetet létesít.

József hajlandó a Magyarországot körülvevő vámvonalat lebontani, az országot gyáripárosítani, ha a nemesség elfogadja a földadót. Ellenállásuk miatt a földadó kivetésének előkészítésére háromnegyedév alatt elvégezteti a földmérést. Népszámlálással állapítja meg, hogy nyolcmillió lakosnak csak 4 százaléka tartozik a kiváltságos osztályhoz, ezek közül mintegy 65.000 család köznemes. A földmérés és a népszámlálás ellen a földesurak minden eszközzel küzdenek, a jobbágyok pedig az uralkodót megváltónak tekintik. A legnehezebb helyzetben vannak az erdélyi jobbágyok, ahol a botozás és kéménybeakasztás hétköznapi büntetés. Óra és Kloska vezetésével az uralkodó reformjait bevárni, nemtudó román jobbágyok Dácia létesítéséről ábrándozva, fellázadnak és Hórát Dácia királyának kiáltják ki. Százharminchárom falut égetnek fel és 4000 embert ölnek meg. A császári

katonaság egyideig tétlenül nézi felkelésüket, azonban a dákorumán függetlenségi törekvések már sértik a központi hatalom érdekeit, ezért vezetőiket elfogják és gr. Jankovics rendeletére Gyulafehérváron kerékbetörik.

Az uralkodó felújítja a Budavár visszafoglalásában híressé vált Tüzes Gábornak nevezett (Fratre Angeli Gábríellé) olasz ferencrendi szerzetesnek az udvar előtt jól ismert tervét, amelyhez hasonlóan Batthyány Alajos is nyíltan sürgeti a jobbágyság felszabadítását. A francia nemzetgyűlés határozata előtt négy évvel, 1785-ben a jobbágyoknak költözködési, házasodási, telekadásvételi, végrendelezési és pályaválasztási szabadságot biztosít. A Hunyadi Mátyás halála óta felbontott jobbágybérlet-gazdaságot akarja visszaállítani a robot és úriszék megszüntetésével, sőt a jobbágy szó használásának megtiltásával is. Ezzel minden dolgozó ember az állami közületnek hazatudatos tagja lett. De a nagy uralkodónak nem maradt ideje a jobbágyot telkének tulajdonosává tenni. A rendiséget a külpolitikai vátozások megmenették.

A török-orosz háború a Balkánon, mellőzhetetlen katonapolitikai érdekekből, beavatkozásra kényszeríti. A hadsereg erejének lekötöttségét a francia és porosz politikai ügynökök által feizgatott belga nép önállósulásra használja fel, a porosz követ által biztatott magyar vármegyék pedig a hadsereg élelmezését és újoncozását megtagadják. A kalapos király a külpolitikai bonyodalomban lelkileg-testileg összeroppan, tüdőgyulladást kap és halálos ágyán, a dinasztia érdekében, a vallásszabadságra és a jobbágyok szabadságaira vonatkozó rendeletei kivételével, a többi visszavonja. Ekkor Párizsban a Bastille már hét hónapja romokban hever és az egész európai történet más fordulatot vehet, ha a 49 éves Habsburg-Lotharingiai császár még legalább három évet él és megéri 1793 január 21-ét.

A rendi társadalom és a királyi hatalom visszahatása

(1790—1830.)

Egyszeriben fellélezett az ország társadalmának négy százaléka a kalapos király halálának hírére. Dob-, trombita-, hegedű- és tárogatószóval, győzelmi úton hozzák haza Budavárra a szentkoronát és szüntelenül éltetik a magyar rendi szabadságot, a rendi alkotmányt. A győzelmi úton, Pannónia búval harmatozott földjén a jobbágyok is leborulnak a hajdani nemzeti egység kifejezője előtt és siratják a második Mátyás királlyal elveszett szabadságot és eltemetett igazságot. Az oskolát végzetek röpiratokat olvasnak, Az Parasztok Dekrétumát, amely az urak lemészárlását sürgeti. II. József öccse, II. Lipót már a parasztok forradalmosításán, Werbőczy lelki ivadékaira szabadításán gondolkodik. De a szerbiai harctérről veszedelmes levelek jönnek a Tekintetes Nemes Hazához, vagyis az országgyűléshez. Latzkovics kapitány és társai, majd a magyar huszár- és gyalogezredek tisztjei a vitéz hadi rendnek, a katonaságnak a nemzettel újraegybeformasztása érdekében önálló magyar hadirendet, minden ezred tisztikara számára a rendek tábláján képviselmet kívánnak, a hadi érdemeket szerzett jobbágyoknak szabadságot és birtokot, a magyar ezredeknek magyar haditanácsot, tisztikart, szolgálati, vezényleti nyelvet, öltözetet. Hadbíróági eljárás

indul a nemzettudatos magyar tisztek ellen és II. Lipót belátja, hogy a magyar rendi alkotmány visszaállítása a Habsburg-Lotharingiai dinasztia érdekeit szolgálja. Visszatér 1790-ben az 1763-as patriarchális abszolútizmus útjára. A dinasztia és a magyar rendiség a francia forradalom által felkeltett nagy európai földrengésben egymásra talál. Stabilitását csak a maradiság, a fejlődéstől elzárkózás biztosíthatja.

A horvát ezredekkel körülvelt országgyűlés visszaállítja a nemesek adó- és katonamentességét, az évi 104 nap jobbágyrobotot, az úriszéket és a jobbágyok szabadköltözködési jogát félévi felmondással — a megyére bízva. A rendiséghez teljesen alkalmazkodott protestáns nemesek megnyugtatóására pedig a protestáns apa vegyesházasságánál a gyermek nem szerint vallási elkülönülését megengedi.

II. Lipótnak már csak annyi ideje volt, hogy diplomáciai tehetségével a fellázadt Belgiumot megnyugtatta és II. Frigyes Vilmoszal a francia forradalom ellen megkötötte a pillnitz-i szövetséget. Fia, a 24 éves Ferenc a magyar rendek kegyét keresi, mert a francia forradalomból azt tanulja, hogy a magyar rendi reakciónak való hízkeledés a császári trón biztosítója.

Nemrég Washington bajtársa, Kovács Mihály huszárezredes az Északamerikai Egyesült Államok szabadságáért hősi halált hal, míg itthon csak egy elbocsátott egyetemi tanár, a kalandor^ Martinovics Ignác képviseli a francia jakobinusokat, összeesküvése alkalmas jogcímet ad a Habsburg-Lotharingiai ház erőteljes reakciójához. Martinovicsot négy társával együtt halálra ítélik és Budán, a róluk elnevezett Vérmezőn lefejeztetik, a többieket pedig ausztriai börtönökbe vetik. A király, főpapság és a kiváltságos rendek öntudatosan veszik fel a harcot a középkori állami és társadalmi rend védelmében a francia felvilágosodás ellen. A magyar rendi reakció megnyugszik, hogy a kivégzésekkel a határok légmentesen el lettek zárva a haladás elvei előtt.

A bécsi központi főhatóságok a magyar feudális rendiséget minden erővel konzerválják, hogy az osztrák-cseh

kapitalizmusnak gyarmata maradjon. A király 3500 és a vármegyék 5500 hivatalnokát teljes együttműködéssel oltalmazza a középkori Magyarországot. Az udvar hét központtal az országban politikai titkos rendőrséget szervez, amelynek levelezői nagyrészt a spicliszolgálatért előléptetéssel megjutalmazott köztisztviselők, de Zichy Károlytól kezdve, a legfelsőbb körök is entudatosan tesznek értékes szolgálatokat. Nemsokára Metternich is elismeri, hogy az uralkodó a közigazgatást Összetéveszti a kormányzással.

Napoleon örökös császársága miatt Ferenc lemond a német-római császári címről és magyar királyi méltósága alapján fölveszi az osztrák örökös császárt címet. Az uralkodócsalád ezután huszonötmillió forintnyi készpénz-törzsvagyonát szorgalmasan szaporítja. A Habsburg-birodalom már csak Familienstaat.

Amikor a Bécsset elfoglaló Napóleon a magyarságot felszólítja a Habsburgoktól való elszakadásra és a szabadkirályválasztásra, hogy az ország a gyarmati helyzetéből származott bajoktól mentesüljön, egyhangúan utasítják el a felhívást. Utoljára száll a nemesi felkelés hadba, de a győri csatában szégyenletesen megfut a francia szabadságharcosok elől. Ekkor veszi át az osztrák császári birodalom irányítását Ferenc mindenható államférfia, Metternich Kelemen, aki egyelőre hajlik az alkalmazkodásra, mert az erőviszonyok még kedvezőtlenek. Máskülönben csökönyösen konzervatív. Napóleon figyelmezteti: „Magyarország reformja nélkül sohasem fogtok igazán megerősödni.” Metternich a császár körültekintő mérlegelésére hivatkozik. Ez a mérlegelés, József nádor higgadt figyelmeztetése ellenére, még 109 évig elmaradt.

Reformok helyett az uralkodó Magyarországon újabb hitbizományokkal bástyázza körül hatalmát. A korszakban az Esterházy-, Széchenyi-, Szapáry-, Sennyey-, Almássy-család új hitbizományai mellett tűnik fel az uralkodó öccsének, Károly főhercegnek 145.000 holdas magyaróvári és bélyei hitbizománya. Egy év múlva Kölcsey az országgyűlésen már a

hitbizományok eltörlését sürgeti, mert a nemzet egészéről és nem egyes nevek viselőjéről kell gondoskodni.

Az udvari haditanács élén először és utoljára áll az uralkodóház egyik főhercege, Károly. A monarchia fennmaradására kiható hadseregreformot végez. A magyar tisztek 1790-iki nemzeti törekvésein okulva, a tisztkart a politikától élesen elválasztja, mert a soknyelvű, sokfajú birodalom csak a császárnak nemzettudattalanul engedelmeskedő, vele kardbojtközösségben élő tisztkarral menthető meg az időelőtti széteséstől. Az ekkor Magyarországon szervezett közös gyalogezredekéből hét, a huszárezredekéből három 1918-ig állandósul. József nádor törekvéseire megalapítják a királynéről elnevezett tisztképző iskolát, a Ludovika Akadémiát.

Az európai háború az 1762 óta forgalomban lévő osztrák papírpénzt tömeges inflációval értékteleníti. Amikor Nyugateurópában a közteherviselés elvén messzi túlhaladnak és a társadalomnak sokkal mélyebb kérdéseikért folyik a küzdelem, azalatt az egyik magyar országgyűlés az országos pénztár tervét is elveti, mert a nemesi adómentesség kiváltságával nem tartja összeegyeztethetőnek, a másik országgyűlés pedig az adóemelés ellen már nem is a rendek, hanem a nép nevében harcol. A rendi országgyűlés önmagát már népképviselőnek minősíteni is hajlandó, csak adózásra ne kötelezzék. Bécsben, a Hofburg után a császári család is adót fizet, mert épülete magántulajdon. A magyar rendi adómentes hazafiság következtében a napóleoni háború terheit a papírpénz-tulajdonosok 92 százalékos devalváció árán fizetik meg. A magyar nemesség addig oltalmazta maradi alkotmányát, míg gazdaságilag tönkrement.

A követek tábláján felsőbükki Nagy Pál a túladóztatott jobbágyság érdekében szót emel, hiszen már az ármális nemesek adóját is ők fizetik. „Ne bolondozzon!” — kiáltással elnémítják és azután 18 évig akadályozzák meg az országgyűlésbe visszajutását. Sokkal nagyobb sikere van az olyan követeknek, mint a nyitrai Zerdahelyi, aki szerint a kereskedelem ártana az országnak, azért hagyják csak az osztrá-

kokra és csehekre az ilyen alávaló foglalkozást. Az erdélyi országgyűlésen is, ha valaki a jobbágyokról beszél, az elnök figyelmezteti, hogy inkább a lovakról meg a vadászásról szónokoljon.

Egy kivételesen művelt és széles látókörű földbirtokos, Berzeviczy Gergely ezen korban írt, de a cenzúra miatt csak kézirati másolatokban terjesztett munkáiban egész világosan megállapítja a magyarság létkérdésének lényegét: Amíg a rendiséget nem törlik el, addig Magyarország Ausztriának gyarmata, amely a magyar jobbágy zsírját, vérét kiszopja és verejtékéből gazdagodik. Magyarországon hétmillió lakos él, ebből 326.000 nemesi jogokat élvező. Nem adózik, nem dolgozik, nem katonáskodik, de bírja a föld 80 százalékát. Ezzel szemben a jobbágyok milliói teljesen jogtalan állapotban élnek; nincsenek képviselve sem az országgyűlésen, sem a megyegyűlésen; hivatalba nem jutnak; igazságot nekik nem szolgáltatnak, mert bírója a saját földesura, vagy a földesúr által választott szolgabíró. A szolgabíró a földesúrral, gazdatiszttal, pappal, falubíróval összejátszva, éjnek idején azt fogatja meg katonai szolgálatra, akiben az emberi önérték észrevehető, vagy akinek valami kevés pénzecskeje van a megvesztegetésre. A jobbágy nem tud a birtokon korszerű beruházásokat végezni, mert a robot elvonja minden szabadidejét, de azért is, mert nem érdemes, hiszen a birtok nem az övé és ha többet terem, nem ő látja hasznát, hanem a földesúr. Berzeviczy aprólékos számítással mutatja ki, hogy a jobbágytelek után a jobbágnak évenként annyi kiadása van, mint a telekérték 25 százaléka, viszont a bevétel nem több, mint a telekértéknek legfeljebb 18 százaléka. Tehát a jobbágháztartást évenként 7 százalékos passzívum pusztítja. Búza-termelésnél az üzemi veszteség 10 százalék, tengerinél 20 százalék. Ennek következtében a jobbágyság millióinak fogyasztóképessége minden évben csökken, ami viszont az ipar és kereskedelem megölője. De a jobbágyság pusztulásával együttjár a földesurak jövedelmének csökkenése is, mert bottal, börtönnel a jobbágyot nem lehet fizetőképessé

teni. Világosan kimondja, hogy a Hármaskönyvből táplálkozó magyar alkotmány nem illik Európa állami életébe. Azonban a Berzeviczy-féle nemesek csak fehér hollók. Kézirati másolatokban forgó könyveit a művelt ifjúság buzgalommal olvassa, a többség pedig megbotránkozik tartalmán. Szerzőjét Berzsenyi Dániel is balgatag gonosznak és a Kárpátok zabkenyerére is méltatlannak nevezi.

A jobbágyháztartások deficitjét koplalással eltüntető jobbágyok a sztatikus korszakban a termelést továbbalakítják. A Tisza mindkét oldalán a tanyák újabb ezrei rajzanak szét. Az ősi nomádállattenyésztés teljesen átalakul. A külterjes szilajállattartást, a nyáron-télen legeltetést belterjes, jászlasállattenyésztés váltja fel. A nyájak már csak fűszendüléstől az őszi hideg okozta beszorulásig vannak a legelőn. A három klímaterület szeszélyétől évszázadokon keresztül megédzett jóság elkényesedik és satnyulásnak indul.

Az Európai Egyesült Államok zseniális terve, az európai egységes vámterület Waterloonál megbukott. A bécsi kongresszuson az igazi győztes Nagybritánia, amely az ipari forradalom befejeztével világhatalommá válik és az individualkapitalizmus politikai liberalizmusán keresztül a században Európánál háromszorta nagyobb gyarmatállományra tesz szert. Rotschild Meyer öt fia a Londonban, Párizsban, Frankfurtban, Bécsben és Nápolyban felállított pénzintézeteikkel és egységes üzletpolitikájukkal az európai individualkapitalizmust hatalmassá szervezik. A megtizedelődött és elerőtlenedett nemzetek megkérdésezése nélkül a bécsi kongresszus önkényesen rajzolja meg Európa térképét. Az osztrák császár, porosz király és orosz cár Szent Szövetsége, a Szentháromság követségének minősíti magát és a Megváltó nevében a népeket megváltja — a forradalom vívmányaitól. A kereszténység renaissancea címén sárbatiporják az evangéliumi elveket. A Tájótól a Néváig a reakció sötétsége borul Európára. Még az utcai világítást is megtiltják. Az uralkodók a forradalmi alkotmányokat megsemmisítik és a szavazástól terrorral riasztják el a választókat. A reakció európai konferen-

ciáin a népek szabadsága ellen az abszolutizmus, legitimitás és a fegyveres intervenció elveit körvonalazzák. Bécs a szentszövetségi elnyomás központja; Metternich a kiváló tehetségű lelkiigazgatója. A népizgatók ellen Laibachban európai központi politikai rendőrséget szerveznek. A Polizeihofstelle kémszervezetei és a tisztviselőkből toborzott spicli-egyesületei terjeszkednek. Levélbontogató cabinet noir-ok keletkeznek. Felújul az inquizició és a kényszermunka. Működnek a vérbíróságok. A börtönök megtelnek becsületes emberekkel. A cenzúra a tudományos irodalomra is ráfekszik. Dante olvasása tilos. Ferenc császár szerint tudósokra nincs szükség és az újságírók népbolondítók. A hivatalnokok érvényesülési elve: Maul halten und weiter dienen. Minden-hová befészkelődik a korrupció. És amíg Bécsben, Berlinben, Párizsban, Szentpéterváron bizonyos körök meztelen ”álarcosbálokat rendeznek, azalatt a hitelélet elsorvad s az , államháztartás csődbe jut.

Metternich a magyar rendi alkotmányt a végletekig prolongálni kívánja, mert éppen olyan jól tudja ő is, mint Berzeviczy, hogy a rendiség megszűnése után Magyarország nem marad Ausztria gyarmata. A bécsi miniszterek között már hagyományos elv, hogy a magyar rendiséget nem eltörölni, hanem konzerválni kell, mert amíg a magyar rendek nem adóznak, addig a védvamos határok mögött az osztrák-cseh ipar korlátlanul fejlődik és az ausztriai parasztnak is jobb sorsot biztosíthatnak, mint a magyar köznemeseknek. Amikor Metternich az 1825-iki országgyűlésre elkíséri az uralkodót, kijelenti, hogy a világ legunalmasabb alkotmányos mulatságára megy, amelyen latinul beszél és huszár- * ruhát visel. Széchenyinek is ezt válaszolja: „a magyar alkotmány fenntartása az állam szolgáinak minden tekintetben legszigorúbb kötelessége és én egész politikai multamat megsemmisíteném, ha akár csak egy pillanatra is az ellenkező vélemény előtt megnyitnám a fülem' '.

Az orosz hadsereg északitáliai és párizsi szereplése, valamint Oroszországnak nyugati terjeszkedése az északi és

déli szlávokat aktiválja. Kara Györgye szerbjei az orosz-török háborúban önkormányzathoz jutnak. A rendi magyar hazában a szláv törekvések szabadon érvényesülnek. A felsőtáblán már 1792 óta helyet foglalnak a szerb főpapok. Minden szerb könyvet a budai királyi egyetemi nyomda ad ki. Újvidéken szerb gimnázium, Szentendrén sserfe papnevelde és tanítóképző létesül. Pesten, a Thökölyanumban nevelkedik a szerb nemzeti megújulás vezetőnemzedéke. A pozsonyi lyceumban szívják tele a lelküket három cseh és két nemzedéket fokozatosan összenevelő elhatározásokkal Palacky, Hodzsa, Húrban, Krizsán. Jókai József nádora szerint: „a magyar földön a demokrácia új idegen nemzeteket fog alkotni és minket elenyészt...”

A magyar protestantizmus 1791 óta autonómiát élvez, de ugyanekkor a budai református és a pesti evangélikus zsinat többségi úri-pártja átveszi a lengyel protestáns egyháztörvényeket és látszatparitással a papságot a világi földesurak hatalmi függvényévé teszi.

A központi hatalom reakciós törekvései alól a magyar katolicizmus sem vonhatja ki magát. A pápaság második francia fogsága és a francia, meg az utolsó német egyházi birtokok szekularizálása a felvilágosodás elleni védekezésre készíti az egyházat. II. József reformpolitikájának legnagyobb ellenzője, gr. Batthyány József primás újból szarvasbikafogatokkal szórakozik. Az udvar egyházpolitikája ezután a primási szék betöltésénél mind több túlsúlyt biztosít a nemzetiségeknek. A király az egi egyházmegye 13 vármegyén nyugvó erejét is két új püspökség kiszakításával osztja meg. A főpapságot 1813-tól újból 10 százalékos várerődítési adó fizetésére kötelezi. Mivel a protestáns autonómiát nem követi a katolikusok önkormányzata, azért a főpapság és a hívek közötti szakadék mélyül. A megcenzúrázott igehirdetés és az élet nagy ellentéte miatt a templomok a prédikációk alatt kezdenek kiürülni. A szerzetesrendek egyrésze új munkakört kap a középiskolai oktatásban, ennek következtében elvilágiasulnak és rendi egyéniségüket elvesztve, tagjaik uni-

formizált paptanárokká válnak. A premontreiek 1802-ben mintegy 57.000 holdas egyházi birtokhoz jutnak.

A városok nagyrésze magyartalan, biedermeieresen nyárspolgári. Buda és Pest népessége hatvanezerre szaporodik, de polgárai alig beszélnek magyarul. A kassai német kereskedők sem engedik letelepülni az elsőként jelentkező magyar fűszerest. A királyság területén mintegy 130.000 zsidó él, de a korszellemnek megfelelően, nem asszimilálódnak. A legmagyarabb polgári élet lüktet Debrecenben, míg Kolozsvár ezidőta az erdélyi magyar mágnások téli szállása.

A Martinovics-féle per tanulságait Sándor Lipót főherceg-nádor a kultúrpolitika visszafejlesztésével társítja. Szerinte a parasztokat meg kell védeni a felvilágosodástól, nem szabad megtanítani őket az írás-olvasásra, hogy csendes tudatlanságban maradjanak. Elég, ha a pap megtanítja a népet vallási kötelességeikre. A népiskolákat nem szabad támogatni, hogy a fenntartási terhek súlya alatt a községek mielőbb szüntessék be.

A középiskolák is az ifjú léleknek csak eikormosítói, önalkotási értékeinek sorvasztói. Br. Wesselényi Miklós szerint „számtalan szükségletfeletti, egy rakás léha, nem kevés elfelejtendő tárgyakkal terhelik a nevendékek emlékezetét; sokat tud, keveset ért; gondolni, eszmélni sem út nincs mutatva, sem idő engedve.”

A főúri nők nevelése már *teljesen* francia és német epidermis-kultúrájú. A nép nyelvét alig értik. Az apácák iskoláiban magyar nyelvet nem is tanítanak, annál több németet és csipkehorgolást. Vörösmarty magyar úrihölgye *gőgös*, pompázó; hízelgést, selymet, hintót, lovat, ölebet kedvelő, de kőkeblét a magyar érzés nem tudja felolvasztani, nincs hazája, nincs nemzete. Ezen főúri leányok fiai lettek az abszolutizmus korának magyar közéleti férfiai.

A trónról szétáradó reakciós szellem a legjobban a köznemességet fertőzi meg. A világlátott gr. Széchenyi István szerint: „a magyar köznemesek egyesítik személyükben a spanyol grandot, a frank gascont és a lusta hottentottát”. Kö-

zöttük az ember „a tunguzok és baszkirok országában képze-
zeli magát.” Szerinte „művészetet, kereskedést űzni éretlen
büszkesége nem engedi, s méltósága ellen tartja, becsülete-
sen, ügyesség és tudománnyal fáradozni vagyon után; hanem
inkább dologtalanul henyél otthon.” „Pipázva, szivarozva,
vagy a Corpus Jurisban, vagy a holdban, vagy újabb időkben
a státus-lexikonok és efféle országai szakácskönyvekben ke-
ressük gyarapodásunk és egyáltalában nemzeti üdvünk reci-
péjét.” „A világ egy csinosultabb emberében sincs oly ke-
vés világi műveltség, mint a magyar nemesben.” „Hazája
sziget, ő is sziget.” Joggal mondják egymásnak: „extra Hun-
gáriám non est vita, si est vita, non est — ita.” Ferenc ki-
rálynak Magyarországra járó külföldi vendégei nyomán már
olyan vélemények kezdenek terjedni Nyugaton, hogy a ma-
gyarság négy törzsből áll: jogászok, csikósok, gulyások és
kanászok törzsből. A királyi-rendi dualizmus kiváltságait
élvező nemesség az állam közjogi egységének szemléletéig
nem tud felemelkedni. A táblabíróvilág életstílusába zöty-
tyent köznemesség még csak a Hármaskönyv három új ki-
adásán és Kisfaludy Sándor erotikáján lelkesedik. Csokonai
Vitéz Mihály líráját visszautasítja és Katona József Bánk
bán-ját, a német hatás alatt álló színművészet, nem meri a
színházlátogató közönség elé vinni.

Amikor a tudományos életben nyomot hagyni nem tudó
áltudósok a pesti katedrák körül helyben totyognak, a szé-
kely Körösi Csorna Sándor a tibeti havasok lámaszerzetesi
rejtekeibe vonul vissza és világgraszoló alkotással a tudomány
vértanujaként hal meg. A gazdasági tényezőknél ezen kor-
ban sokkal nagyobb átalakító hatása van azon lelki erjedés-
nek, amely a kor legkiválóbb gondolkodóit a nemzet super-
individualitására eszmélteti. Az átlagos magyar főúri és úri
anyak mellett ezen korszaknak is vannak elfelejtett, de hal-
hatatlan értékű, igaz magyar édesanyái is, akik anyaközetek-
ként hüvelyezik ki lelkükből a nemzet legértékesebb drága-
köveit, amelyeket a megértőbb utókor ugyanolyan csodálat-
tal szemlél, mint az egykori anyák fiaikat. A Bod Péter első

magyar lexikonából és Bél, Katona, Pray nagyértékű történelmi munkáiból merítő szellemi arisztokraták a francia felvilágosodás vámmentes eszméit a legnehezebb viszonyok között ültetik át és fellobbantják a nemzettudatot. Verseghy műdalai, Dugonics népszerű Etelkája, Batsányi politikai versei, Fazekas Mihály Ludas Matyija, Kazinczy Ferencnek a rendi világkép korhadó kereteit szétfeszítő nyelvtílusreformja, a nyugati irodalmat átültető tevékenysége, a világot és nyomort látott Kisfaludy Károlynak Pestet irodalmi központtá alakító erőfeszítése és Kölcsey Ferencnek nagyjelentőségű munkássága: a nemzet számára Veronika kendőjét nyújtják, amelyen leolvashatja évszázados szenvedéseit, de egyben a Középduna-medence népei számára végzett megváltói kálváriázását is. A nagy nemzeti erjedés művét már csak egy korát meghaladó zseni koronázhatja meg, akivel új korszak nyílik: Széchenyi.

XII.

A sorvadó rendiség átalakulása és a királyi hatalom ellenállása

(1830 — 1849.)

Nyugtalanító hírek szállingóznak Magyarországra 1830-ban. A júliusi forradalomtól kezdve a liberális Franciaország és Anglia a keleti hatalmakkal szemben egyensúlyt biztosítva veszi fel a versenyt. Bécsből félnap alatt befut az első osztrák gőzhajó Pestre. Ullmann Móric pesti nagykereskedő az udvartól engedélyt kér az első magyar bank alapítására. A modern kapitalizmus szele melengeti a feudális Magyarországot. Pénzre, hitelre van szükség. A nemzet sorsával törődő jobbak már hónapok óta izgalommal olvasnak egy megrázó könyvet, a Hitelt. Egy év múlva megjelenik a Világ, két év múlva a Stádium.

A korszakot nyitó könyvek szerzője, gr. Széchenyi István kérlelhetetlen őszinteséggel tárja fel a nemzet válságát és mutatja meg az alkalmazandó gyógyszereket. A búzának nincs ára. A magas vámok a kivített haszontalanná teszik. A földbirtokosok tele vannak adóssággal. Az ország megművelhető nagyrésze parlagon hever. A bonyolult bírói eljárás lassúsága, a végrehajtási eljárás bizonytalansága, a váltójog korszerűtlensége is nagy akadálya a hitelnek. Nincs megfelelő közlekedés, úthálózat, vasút. A magyar nemzet minden tekintetben el van maradva.

A mágnások külföldön élnek; németül, franciául, angolul, latinul beszélnek, de a magyar nyelvet alig törlik és szégyelik nemzetiségüket. Legfeljebb a keleti, erdélyi főurak beszélnek magyarul. A köznemesek vezetői húsz évi tanulás után sem tudnak semmi hasznosat. Ha a törvényi tekervények és országlási szövevények határait túllépik, teljesen tudatlanok. A művelt hivatalnokot és polgárt lenézik, a jobbágyot megvetik. Százharmincezer köznemesi család van itt-hon, de a nemzetnek semmit sem használnak. Kevés a polgár, az is német. Kilencmillió jobbágy visel minden terhet; a nemzet fenntartója, reménye, záloga; békében a hazáért verejtékezik, a háborúban ő vérzik, de az alkotmány sáncain kívül áll. Kilencmillió rabszolgát az országgyűlésen nem képviselhetnek saját földesuraik, mert ha az ember az országgyűlésen a jobbágyok helyzetén javítani akar, tunguz és baszkir nézetekkel találkozik. Ha nem vonjuk be a kilencmillió jobbágyot az alkotmány sáncaiba, elkerülhetetlen a nemzet halála. A józan számítás követeli, hogy a jobbágy legyen az általa művelt földnek tulajdonosa, mert akkor munkája négyannyit ér, mint a béresé, a föld értéke pedig megkétszereződik. Társadalmi egyesületeket kell alapítani, amelyek a társadalmi osztályokat egymáshoz közelebb hozzák. A munkát meg kell becsülni és a szabadságot előmozdító vagyonosodás hajtóerejévé kell tenni. Werbőczy Hármaskönyve a tűzre való. A robot, tized, ösiség a fejlődés útjában áll. Választani kell: mi maradjon fenn: az alkotmány vagy a nemzet? Az országgyűlés ne sérelmi vitát folytasson, hanem végezzen alkotó munkát. Az adó- és katonamentességet élvezők alakítsák át az egész alkotmányt, tisztogassák meg az elavult magyar törvénykönyvet és a jogokat terjesszék ki az egész lakosságra. Fiaikat a jogászságnál hasznosabbra képeztessek. Gondoskodjanak jó közlekedésről, utakról, csatornákról, folyók szabályozásáról és mindenekelőtt a közteherviselésről. Széchenyi a reformok megvalósítását a kiváltságos társadalmi osztályoktól várja, a király hozzájárulását pedig reméli.

A dinamikus lelkű reformpolitikus részben Rousseau és Voltaire művei alapján, részben az angol gazdasági és politikai élet helyszíni vizsgálata alapján fedezi fel a racionális gazdaságpolitika korszerű elveit. Észreveszi, hogy a feudális magyar rendiség előbb-utóbb a világgazdasági fejlődésnek áldozatul esik. Ezért az a törekvése, hogy a magyar feudalizmus önmagát alakítja át feudálkapitalizmussá. Ne várja meg a forradalmi átalakulást, mert ha sikerül megelőzni a nyugateurópai forradalmaknak Magyarorszáig szükségképpen eljutó hullámait, akkor a vezető magyar elemek megőrizhetik vezetőszerepüket. Előbb gazdaggá kell tenni a magyarságot, hogy azután szabad lehessen.

A köznemességet őszinte szavakkal oktató pesti gróf munkáit sok vármegye máglyán égeti el, a konzervatív főnemesség *véleményét* pedig gr. Dessewffy József abban fejezi ki, hogy Széchenyi felforgató és munkájával a külföld *számára* felnagyítja sebeinket. De azért a reformoknak egy nagynevű magyar mágnás által való hirdetése mégis tudatosítja azon elvek igazságát, amelyeket másfél évtizeddel korábban Berzeviczy is vallott. Fellobbantja a magyar faji entudatot és megmutatja, hogy az emberiség számára a magyar nemzetet miként lehet megtartani. A korhadt múlttal szakít és ezzel lesz a legnagyobb magyar.

Az udvar, Kolowrat tanácsára mereven elzárkózott a reformoktól és a korszerű magyar reformpolitikát ellenzéki szintre szorította. Az 1830-iki országgyűlés újoncozási szabályzattal piszmozg. A közigazgatás korrupciója általánosul. A bizalmi válságban a szepesi, abauji, sárosi, zempléni tót és magyar jobbágyok a kolerajárvány miatt földesuraik és a közigazgatási tisztviselők ellen fellázadnak. Sáros megye főispánja, mint királyi biztos, tömeges akasztással fojtja el a lázadást. A király pedig Coburg-Gothai herceg 140.000 holdas, Pallavicini örgróf 58.000 holdas hitbizományával a királyi hatalom számára újabb feudális bástyákat emel.

Az 1832—1836-iki országgyűlésen már egy kisszámú, de nagyon erős ellenzék éles harcot indít a reformok meg-

valósítására. Kölcsey, Beöthy, Klauzál, Wesselényi, Deák Ferenc teljes erővel küzdenek az alkotmány átalakításáért. Megbizonyosodik, hogy a rendi országgyűlés komoly törvényalkotásra alkalmatlan. A megyei követek kerületi ülései, a felső és alsó tábla közötti üzenetváltások, Somssich elnöknek gáncsoskodása, a feliratok bonyolult megszerkesztése, a kormányiszékek reformrostáján elkészült királyi elhatározások megvitatása, a főrendek táblájának a reformoktól me-reven elzárkózó konzervativizmusa: a komoly törvényalkotás ezernyi akadályainak jellemzője. Az Urbárium törvénybeiktatásával eljutnak az 1765-iki korigények kielégítéséig, de a vélt közjó érdekében az úriszéket megvédik. A többség nem érti meg az idők szavát és látszatreformokkal bíbelődik. Széchenyi kezdeményezésére elfogadják, hogy a Buda és Pest között épülő Lánchídon átjáró emberek, még ha nemesek is, hídvámot fizessenek. A kétkrajcáros hídvámon keresztül vonul a gyakorlatba a közteherviselés elve. Elfogadják az első vasúti törvényt, amelynek nyomán a korszakban 242 km magánvasút épül. Az addig csak latinul szerkesztett törvényeket ezután magyarul *is* szövegezik és vitás esetekben a magyar szöveget tekintik mérvadónak. Sokkal nagyobb jelentősége van annak, hogy az alsó táblán megjelenő Kossuth Lajos a jurátusok segítségével az Országgyűlési Tudósításokat kéziratban sokszorosíttatja és megküldi a megyéknek, ahol az etetéssel és itatással mindenre bírható kismesek többségével szemben, a komolyabb elemek, a radikális reformpárt vezérszónokai által hirdetett elveket harcba viszik.

Az elhalt Ferenc király helyébe lépő V. Ferdinánd elméleti korlátoltságát a bécsi miniszterek a magyar, német és olasz törekvések elfojtására használják fel. Cenzúra, rendőri felügyelet és felségárulási perek: a tehetetlen kormány eszközei. Wesselényi Miklóst és az országgyűlési ifjúság vezetőit börtönbe vetik. Kossuthot börtönbüntetésre ítélik, mert a Törvényhatósági Tudósítások címén felvilágosító tevékenységét folytatja. Az államtanács mindinkább elhanya-

golja a német-olasz nagyhatalmi rendszer lényeges kérdéseit és közönséges rendőri ügyekkel morzsolja szét erejét. A magyarul sem tudó gr. Pálffy Fidél magyar kancellárrá nevezik ki, aki Wesselényi és Kossuth börtönbevetése után minden nemzeti mozgalmat elfojtani törekszik, hogy a kormány Magyarországot tartományként Ausztriába olvasztthassa. Mailáth Antal főkancellár, Cziráky Antal államminiszter, Mailáth György országbíró egymással vetélkedve konzerválják a széteső magyar rendiséget. A pesti nagyárvíz az elkeseredést tovább fokozza.

A kormány ellenállása Széchenyi reformpolitikáját a radikális liberálisok kiszélesülő programjává teszi. Magyarországon a liberalizmus politikai elveit megalkuvást nemismerő politikusok viszik a szélesebb köztudatba. Megbizonyosodik, hogy Széchenyi reformelvei az osztrák-cseh ipart védő bécsi miniszterek ellenállása miatt lassú evolúcióval nem valósíthatók meg. Széchenyi szelet vetett és akaratlanul is vihart aratott. A vihar kifejlődését megakadályozni kívánja, de nem sikerül, mert az irányítás Kossuth kezébe megy át. Az 1839-iki országgyűlés ellenzékének kívánságára amnesztiában részesült Kossuth kezébe a napilapengedéllyel Metternich olyan eszközt ad, amelyet a már vértanúság glóriájával övezett Kossuth a tömegek megmozgatására tud felhasználni. Bécsből a miniszterek káröröm reményével figyelik a legnagyobb magyar újságíró és szónok példátlan hatású beszédeit és cikkeit. Dinári fajiságának egész hevületével hirdeti, hogy a gazdasági válság levezetéséhez pénz kell, de ezt nem lehet előteremteni, míg a nemesség nem fizet adót. „Aki nem fizet: hazaáruló!” A nemzet született vezéréként harcol a szájhazafiak ellen és sokasítja a tényhazafiakat. Dessewffy Aurél és Emil sajtó útján veszik fel ellene a küzdelmet. Erre Kossuth a hitbizományokat támadja és a köznemeseknek a főnemesek elleni gyűlöletét tudatosítja. Az 1839—1840-iki országgyűlés a reformok egyrészét a közvélemény súlya alatt megvalósítja. Az élethossziglani katonai szolgálat helyett tízéves szolgálatot vezet be.

A jobbágyok birtokkéességét megállapítja és az úrbéri törvényeket javítja. Átveszi a spanyol-német csődjogot. A nemesek fölött is ítélkező váltótörvényszéket állít föl.

A gazdasági élet a feudálkapitalizmus születésnapját éri meg Ullmann és társai által alapított Pesti Magyar Kereskedelmi Bank megnyitásakor. A zsidók gyáralapítási joga Galíciából sok bevándorlót vonz Pestre, Debrecenbe és Kassára. A királyság területén már kb. 170.000 zsidó van, ebből kb. 1500 család Pesten. A részvénytársasági jogot szabályozó törvény alapján részvénytársaságok keletkeznek.

Kossuth vegyesházasságának nehézkes engedélyezése és a spanyol szekularizálások hírei a magyar protestánsokat tömörülésre készítetik. Gr. Zay Károly evangélikus főfelügyelő a magyarság védelmére az evangélikusok és reformátusok egyesülését sürgeti. Fáy András pedig egy közös protestáns főiskola felállítását. A pestieket a bibliás Mária Dorottya nádorasszony támogatása is biztatja. A lutheránus Kossuth a kapitalizmus és a protestantizmus ideológiai rokonságát felismerve, törekvéseiket teljes erővel támogatja; nemsokára a „Tengerre magyar!” jelszavával számukra világkereskedelmi távlatokat nyit és a velencei hajósiskola felé tereli fiaikat. A tengerrevágyás avatja Magyar Lászlót a Kongó forrásvidékének felfedezőjévé és térképezőjévé. A magyar katolicizmus és protestantizmus között kimélyülő szakadék áthidalására egy káptalan követe az országgyűlésen a katolikus autonómia megvalósítását sürgeti, mire megbízását visszavonják.

Míg Széchenyi az osztrák-cseh ipar érdekeit is kielégítő szabadkereskedelem híve, amely mellett a magyar feudalizmus is megrázkódtatás nélkül térhet át a feudálkapitalizmus átmeneti fejlődési szakaszára, addig Kossuth egyszerre akarja kifejleszteni a magyar nemzeti kapitalizmust és vele magyar városi polgári osztályt nevelni. Közel 160 vidéki fiókkal megalapítja a társadalmi védővámot hirdető Országos Védőegyesületet, amelynek tagjai becsületükre fogadják, hogy csak magyarországi árut vesznek. Megalapítja az Iparegyesü-

letet is, amely inasiskolát, iparkiallításokat létesít. A törvényhozásban a gazdasági szakértelem és a gazdaságpolitikai tudás számára érvényesülési lehetőségeket kíván biztosítani. A védővámrendszer nagy apostolát, Liszt Frigyest, Pest vármegye székházában már diadalmasan ünneplik.

A magyar technikai kultúra gyermekbetegségeit mutatja a Bolyaiak új geometriájának elkallódása és Irinyi foszforos gyufatalálmányának sorsa. Vásárhelyi Pál ekkor megfogalmazott hidraulikus törvényét a Rajna és a Missisipi szabályozásánál alkalmazzák. De azért itthon is megkezdődik az Alföld keleti felének ármentesítése, a Duna hajózhatóvá tétele és a Föld első, Magyarországon felállított hengermalma nemsokára a tiszavidéki búzát nyugateurópai kereskedelmi tényezővé teszi. Buda és Pest lakossága a nagy gazdasági felindülés következtében két évtized alatt 76 százalékkal szaporodik. A magyar nemzeti kapitalizmus csemetefáinak elültetése érzékenyen érintette a három nemzedék alatt már megerősödött osztrák-cseh kapitalizmust és az ezt védő bécsi udvar. Kossuth gazdaságpolitikai erőfeszítéseit a forradalom előőrseinek tekintették.

Az 1843—1844-iki országgyűlésre az udvar emberei már sok ellenzéki megyét preparálnak és a lepézelhető gubás kisnemesek felhasználásával olyan követi utasításokat szavaztatnak meg, amelyek ellenkeznek a reformpárt törekvéseivel. A megyék kétharmadrésze a nemesség adómentességét védi és holdanként két garas földadót sem hajlandó fizetni. A véres választások miatt Deák Ferenc is kimarad az országgyűlésből. Az ellenzék szétforgácsolására a vegyesházasság kérdését is becsempészik a tárgyalásba. A közhangulat nyomása alatt a magyar nyelvet hivatalos nyelvvé teszi, a nemnemeseket hivatalképesítik és az egésztelkes jobbagyok közmunkáit évi 12 napra csökkentik. Azonban a köztelhervisélést, büntetőtörvénykönyvet, esküszéki javaslatot a felsőtábla elveti és az alsótábla által megszavazott tíz millió forintnyi adót is hárommillióra csökkenti.

A liberalizmus elveinek terjedése felvetette a vármegyék

autonómiájának kérdését is. Szalay, Eötvös, Trefort és társai teljes következetességgel hirdették a napisajtóban, hogy parlamentáris kormány nem oszthatja meg a végrehajtóhatalmat az önkormányzatú megyei közigazgatással. Kossuth viszont egyrészt számol az udvar hatalmi erejével, másrészt a vármegyék haladó elemeivel célkitűzésben már össze van forrva, ezért ellenzi a centralisták törekvéseit. A liberálisok közé ékelődött elvi ellentétet Metternich tervszerűen mélyíti ki, amidőn a 36 éves Apponyi György kancellár segítségével harminc adminisztrátort küld a megyék élére, hogy az országgyűlésekre csak olyan követeket választassanak, akik a kormány szándékai szerint viselkednek. Apponyi György és Széchenyi már arról tárgyalnak, hogy Kossuthot az útból el kell távolítani, vagy ha lehet, meg kell vásárolni. A választási erőszakosságok következtében sikerül is harminc megyét elvonni Kossuthéktól. Tisza Lajos bihari adminisztrátor felfegyverzett hajdúkkal vereti ki a tanácsteremből a megyei közgyűlési tagokat. Baranyában Majláth György adminisztrátor mutat fel eredményeket. A gyorsuló nemzeti fejlődésben az ár ellen törtető politikai csákyások vissza akarnak kapaszkodni a rendiség forrásszintjére. Széchenyit az udvarban gazdaságpolitikai reformok ígérésével nyerik meg a helytartótanács közlekedési osztályának vezetésére és a Kossuth elleni nyílt küzdelem felvételére.

Metternich tisztán látja, hogy Magyarország a forradalom előcsarnokába lépett. A berlini egyetemről hazatérő ifjúság már Hegel szabadságeszméjén lelkesedik és nem a Hármaskönyvet tekinti politikai bibliájának. Eötvös József „A falu jegyzőjéé-ben a nemesi vármegye elavultságát megrázó erővel mutatja be és „Magyarország 1514-ben” c. korrajzával új jobbáglázadás gondolatát ébreszti fel. Arany János „Az elveszett alkotmány” c. satirikus eposzával szintén a korteskedésre berendezkedett rendi vármegye hibáit ostromozza, a „János pap országá”ban pedig a szociális egyház távlatába tekint. Petőfi Sándor dinári fajiságának hevével a francia szabadságeszméért izzásba hozza a feltörekvő kispolgárság és

parasztság lelkét. Br. Dercsényi János udvari tanácsos könyvében a kommunizmus ellenszereként birtokos parasztrend *létesítését*, a nemesi hitbizományoknak tőkehitbizományokká alakítását és igazságos adórendszer bevezetését sürgeti. A városokban a nemzeti romantika szelleme hetven évre mély gyökeret ereszt. A vidéki városok és a felvilágosult nemesek kúriáiból népieskedő magyar zenestílus áramlik mindenfelé, amely az ősi, keleti zenét a nyugati műzenével cseréli fel. A pesti Nemzeti Színház felszabadul a német hatás alól. A rendi rétegekbe a csárdással népi elemek szívódnak. A városok polgárai a fiatal nemzeti kapitalizmus kenyérnyelvét, a magyart kezdik beszélni és a zsidók is visszatérnek a 60 év óta szünetelő névmagyarosításra. A magyar nemzeti lélek összeforrott és már csak a külpolitikai viszonyok alakulásától függött a magyar társadalom belső feszítőerőinek teljes érvényesülése.

Az ország falvaiból Pestre és Pozsonyba nyugtalanító hírek érkeznek. Wesselényi és Kemény az erdélyi közvéleményben már régen elültették a jobbágyfelszabadítás szükségességének tudatát. Az erdélyi román jobbágyok lázadását naponként várják. Galiciában a lengyel nemesek szabadságukért fegyvert fognak, de a bécsi irányítással uraikra szabadított jobbágyok tömeges vérengzéssel akadályozzák meg földesuraik rendi önállósulását. Kossuth aggódalmasan nézi az eseményeket, mert látja, hogy ha Magyarországon az udvar szabadítja fel a jobbágyokat, akkor az állami önállóságnak is vége van. A nép szabadsága a nemzet életfeltétele. Ennek tudatában a legmélyebbre ereszti népi politikájának gyökerét és a jobbágyok felszabadítását teljes határozottsággal követeli: „A feudalizmus romjainak bukni kell és ha a nemesség fel nem fogja helyzetét, veszve van menthetetlenül.”

Az adminisztrátorok az 1847—1848. országgyűlésre az udvar igényeinek megfelelően preparálják a megyéket. A korteskedés közben meghal az ország népszerű nádora, József főherceg és a nádorválasztás miatt is összehívják az or-

szágyűlést, amelyet az uralkodó magyar nyelven nyit meg. Egyhangúlag a nádor fiát, Istvánt választják meg és a Deák Ferenc által fogalmazott felirati javaslatot az alsótáblán Kossuth hatásos szónoklatokkal indokolja. A felirati vita közben kitör a párizsi februári forradalom, mire Kossuth az alsótábla többségét teljes szónoki hévvel rábírrja az alkotmány megváltoztatására. A bécsi ifjúság 1848 március 13-án az ő beszédein lelkesedve, véres utcai harcok árán sepri el az abszolutizmus rendszerét és Metternichet menekülésre kényszeríti. A megijedt magyar főrendi tábla kényszerűségből elfogadja az alsó tábla határozatait. Kossuth a megváltozott hangulatot a jobbágyfelszabadítás elfogadtatására értékésíti. Március 14-én a pozsonyi országgyűlés küldöttsége Bécsben átadja a feliratot. Az udvar vonakodik az országgyűlés határozatait elfogadni, de attól félve, hogy a rendek István nádort királlyá választják, a király április 7-én kinevezi Batthyány Lajos gróf elnöklete alatt az első, királynak és országgyűlésnek felelős magyar minisztériumot. A kilenctagú kormányból egy herceg, kettő gróf, egy báró és Kossuth csak Szemerével képviseli a radikálisokat.

A bécsi ifjúság példáját követik a pesti ifjak is. Március 15-én Petőfi Sándor baráti köre a cenzúra megkerülésével kinyomatja a „Nemzeti dal”-t és a tizenkét pontba foglalt követeléseit, kiszabadítja a nemzetiszocialista Táncsics Mihályt a börtönből és a rendi országgyűlést megalkuvással vádolja. A kezdeményezésre féltékeny országgyűlés most már három hét alatt szövegezi meg az új alkotmányt bevezető törvényeket, amelyeket április 11-én a király szentesít.

A belga alkotmány mintájára kidolgozott törvények az ország magyar népét jogban és érdekekben egyesítik. A végrehajtóhatalmat gyakorló kormány miniszterei a királynak és az országgyűlésnek felelősek; ellenjegyzésük nélkül a király rendelkezései érvénytelenek. A kétkamarás országgyűlést legalább 20 éves, legalább 100 forint évi jövedelmű magyar állampolgárok választják háromévenként. A király házfelozlatás esetében három hónapon belül új országgyűlést tar-

tozik összehívni. Az országgyűlésnek nemcsak költségvetési, hanem zárszámadási joga is van. A király szent és sérthetetlen; távollétében a nádor is. Sajtó útján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti gondolatait. A közteherviselés alapján mindenki adóköteles. A tized, mindennemű úrbér, robot, valamint az úriszék és az ősiség megszűnik. A tiszántúli református egyházkerület kezdeményezésére a bevett vallásokat az egyenlőség és a viszonyosság alapján egyenjogúsítják és ezzel megszüntetik a katolikus vallás államvallási jellegét. Erdélyt a királysággal egyesítik. A külügy, hadügy és pénzügy közös vonatkozásait egyelőre nem rendezik és ezzel a további külső viszályok magvát ültetik el. Az úrbéri terhek megváltásának módját és mértékét, a nehéz időkre való hivatkozással, egyelőre nem állapítják meg. Ez meg az új rendszer bukásának belső oka. A bevett felekezetek egyenlőségének és viszonyosságának leple alatt pedig valamennyi egyház az állam vontatókötelére kapcsolatot az egyházi és iskolai szükségleteknek a „közálladalmi költségek általi fedezésével”. Elmulasztották a nemzetiségek nyelvi jogainak megállapítását is: ezzel is végzetes mulasztást követtek el.

Mindamellet Kossuth nevéhez fűződött a népnek nemzeté emelése, a kiváltságoknak szabadsággal való felcserélése és a társadalmi osztályoknak az igazság és testvéries hazaszeretetet kapcsával egyesítése. Törvényszerint a magyar feudalizmus egyeduralma megszűnt és a jobbágyfelszabadítást mindenki Kossuth művének tekintette. A jobbágytömegek az ő nevét mélyen vették emlékezetükbe. Az eseményeket követő kilenc évtized alatt is a jobbágyvadászok milliói számára az a politikai értékmérő, hogy a szavazatukat kérő képviselőjelölt Kossuth végrendeletének végrehajtója-e? Arcképe az egyszerű vályogházak fehérre meszelt falának elmaradhatatlan díszé lett. 1848 március 15-én a bécsi abszolutizmus és a magyar feudalizmus egyelőre elvesztette a játszmát. Újabb eszközöket kellett igénybe venni a nemzet fejlődésének megátalására.

Metternich herceg már az 1825-iki országgyűlésnek a magyar nyelv hivatalossá tételéért folytatott vitáiból azt a tanulságot vonta le, hogy a hivatalos nyelv kérdése a Magyarországon lakó, nem magyar nyelvű románokat, tótokat, szerbeket és horvátokat a magyarsággal szembe fogja állítani. A *divide et impera* elvének következetes alkalmazására más okok is készítették. A pángermán törekvéseket kifejező Normann 1833-ban már azt fejtegeti, hogy Németországot a Duna mentén a Feketetengerig fogják kiterjeszteni és 1933-ban az elnémetesített Magyarország szalmaviskós falvai helyén mind városok lesznek, amelyeknek felszabadult lakói többé nem csúsznak-másznak a büszke nemesurak előtt. Ha a 30 milliós országnak lesz is még királya, csak annyit ér, mint a kártyára festett király. A nagynémet nyomással szemben az udvari körök a sokfajú birodalom nemzetiségeit a legerősebb magyarság erőinek szétforgácsolására használják fel. Az óromán területen Sturdza által bevezetett bojár uralom miatt 1834 óta Erdélybe tömegesebben bevándorló románok az ott élő faj testvéreiket annyira felszaporítják, hogy a Székelyföld kivételével a legtöbb helyen már a magyarok és németek közös piaci nyelve a román. 1838-tól a brassói *Gazeta Transilvaniei* a kormányhatóság engedélyével forradalmi szellemben izmosítja a román fajtudatot. Napóleon orosz hadjárata óta a pánszlávizmus is újra lüktet. Kollár János, pesti tót lelkész, Stur, Húrban és társai a tót irodalmi nyelvet alapozzák meg és magyargyűlöletet keltenek. A budai királyi egyetemi nyomda ezen korszakban közel 1500 szerb könyvet ad ki. Az udvar támogatásával Gaj Lajos a horvátokat a magyarok ellen tüzezi és a délszlávok egyesítését sürgeti.

Ahogy a magyar reformtörekvések izmosodnak, úgy enged az udvar mind több teret a pánszláv és dákoromán agitátoroknak. A nemzetiségek vezetői mindenhol azért küzdenek, hogy az ölükbe hullani látszó szabadságot a magyaroktól való elszakadásra és önálló állami élet szervezésére használják fel. Röpirataikban ők is Hegel megállapítását idézik:

„Magyarország nagyjai szabadságukat az erőszakba helyezik”. Arra egyik sem számít, hogy Bécsben őket csak eszköznek tekintik és azonnal eltiporják, ha a családi birodalomtól is függetleníteni akarják magukat. Az udvari körök az erőviszonyok ismeretében nyugodtan nézik a küzdelmet. A délszláv és dákoromán állam elkülönülését a Balkánon még erős Törökbirodalom sem engedte volna meg. Az északi szlávoknak elszakadása pedig az orosz diplomáciának egyelőre csak távolabbi célja, mert az európai reakció három óre még együttműködésre van szorulva. Különben is a Habsburg-birodalom nemzetiségei közül egyedül a cseh önálló állami életre érett. De a cseh kapitalizmus az osztrák kapitalizmussal már annyira össze van forrva, hogy a vezető rétegek nem kívánják az elkülönülést.

A rendi Magyarországon pedig Hunyadi Mátyás király halála óta a turáni magyarok minden eszközt és szövetséget felhasználtak az ugoros magyar népi tömegek elleni faji harcban. Az 1514—1831-ig többször megismételt jobbágyirtás és helyükbe idegen fajoknak telepítése következtében három és fél század alatt a magyarság a történelem süllyesztőjébe lépett és Európa huszadáról alig negyvenedére csökkent. Az 56 százalékos többségbe jutott idegen fajok megmagyarosítására többen gondoltak. Gorove István szerint a magyarosodás akadálya a nemesség gögös elkülönülése és a demokrácia hiánya, amely minden polgárt több érdekléssel fűzne a hazához és minden polgárt egyaránt tagjává tenne a nemzetnek, hogy jobb állapotot a föld egyik kormányánál sem reméljen. Wesselényi őszintén kimondja: „Nincs nemzetiségünknek ártalmasabb ellensége a betyáros magyarságnál.” A nemzetiszocialista Táncsics Mihály is a minden eszközzel való magyarosításért harcol. Eötvösnek az elemioktatásról készített törvényjavaslatát, amely az oktatás nyelvét a lakosok többsége szerint határozza meg, a főrendi tábla elveti. Batthyány és Kossuth nemzetiségi politikája teljesen elhibázott, mert a nemzetiségeket a dinasztíával átmeneti érdekközösségbe kovácsolja. Egyedül Teleki László látja meg Pá-

rizsből a végzetes tévedést. A nemzetiségek centrifugális ereje a magyar közjogi hegemoniát már 1848-ban veszélyezteti.

A márciusi ifjúság nagy tettét követő nyolcadik napon Kolowrat és br. Jósika Sámuel tanácsára a király a magyargyűlölő br. Jellacsics Józsefet azon megbízással nevezi ki horvát bánná, hogy az osztrák-horvát csapatokkal verje le Kossuthék mozgalmát. Rajasics szerb pátriárka kezdeményezésére a karlócai szerb nemzetgyűlés a horvát bánt támogatja és a szerbek osztrák tisztek irányításával törnek a Délvidékre. Saguna román püspök kezdeményezésére az erdélyi románok balázsfalvi nemzetgyűlése tiltakozik Erdély egyesítése ellen és Jancu vezetésével, de osztrák tisztek részvételével, Erdélyben a magyarok ellen felveszik az irtóharcot.

Közben a prágai cseh kispolgárok és ifjak véres forradalmát leverik és kárörömmel nézik az első magyar népképviseleti országgyűlés választási kortéziáját, amelynek hevében Petőfit, március 15-ike után három hónappal, a sajtóban hazaárulónak és orosz kémnek nevezik. Az új országgyűlés Kossuth lélekrázó indítványára a haza védelmére 200.000 újoncot és 42 millió forint hitelt szavaz meg. Eötvös összehívja az első egyetemes és közös magyar nevelőrendi gyűlést, amelyen a közoktatás államosítását, a nevelésügyi és vallásügyi minisztériumok szétválasztását tárgyalják. Horváth Mihály püspök, miniszter összehívja a katolikus autonómia-kongresszust, de vontatott tanácskozásait a közbejött események megszakítják.

Kossuth a kibocsátott papírpénzzel megkezdi a magyar honvédség toborzását és szónoki tehetségének teljes érvényesítésével tüzei harcra a szabadsággal évszázadok után újra megismerkedett magyar népet. A nagy izgalomban a Pestre érkező Lamberg tábornok, királyi biztost a nép meggyilkolja. A király emiatt az országot katonai statárium alá helyezi. Kossuth vezetésével honvédelmi bizottmány veszi kezébe a végrehajtóhatalmat. Széchenyi idegei összeroppannak. A magyar csapatok Jeliacsics csapatait a határig üldö-

zik. Közben a bécsi forradalmárok Latour hadügyminisztert felakasztják és a királyt menekülésre kényszerítik. Windischgrätz tábornagy a prágai forradalom elfojtása után a horvát bán menekülő seregével egyesíti haderejét és leveri a bécsi forradalmat. Az udvari kamarilla a trónjáról lemondott V. Ferdinánd helyébe a 18 éves Ferenc Józsefet állítja a trónra, hogy a koronázási eskü megkötöttsége nélkül az egész birodalmat összeforrasztassa. Windischgrätz 1849 január 6-án hadseregével Budára vonul, Scitowszky János pécsi püspök és Zichy Domonkos veszprémi püspök pedig január 10-én a katolikus püspöki kar nevében pásztorlevelet adnak ki, amelyben a pártütőket megbélyegzik és az ország békéjét és vagyonzbiztonságát helyreállító Windischgrätz iránti engedelmességre, valamint I. Ferenc József törvényes királyért való imádkozásra intik a papságot. Félév múlva Scitowszky számára a primási széket megüresítik.

A nemzet szabadságharcának zseniális hadvezére, a manőverművész Görgey Artúr nevét ekkor már mindenki ismeri, mert gr. Zichy Ödön felakasztásával tehetségéhez páratlan népszerűséget szerez a harmincéves hadvezér. A kápolnai csatavesztés miatt őt emelik a magyar honvédség élére, az új császár pedig az 1849 március 4-iki birodalmi alkotmánnyal a részekre bontott Magyarországot meghódított tartománnyá nyilvánítja. Görgey a hadművészettel végrehajtott tavaszi hadjáratával az ellenséget a határig üldözi. Bem emigrált lengyel tábornok magyar serege Erdélyt foglalja el. Április végén az ország már teljesen fel van szabadítva az ellenségtől. A szabadságharcban a magyar nép kiapadhatatlan függetlenségi vágyát kitűnően értékesíti Kiss Ernő hadseregszervező képessége, Damjanich megfontolt hősiessége, Klapka várvédőismerete, Török Ignác erődítőművészete és Gábor Áron tüzértechnikai tehetsége. A szabadságharcban tevékeny részt vesz gr. Károlyi István és Sándor is.

Kossuth a magyar alkotmány eltörlése miatt a debreceni református nagytemplomban ülésező országgyűléssel,

amelyen a főúri családoknak alig negyvenede vett részt, 1849 április 4-én az uralkodócsaládot trónvesztettnek nyilvánítana és Magyarország kormányzójaként veszi a kezébe a főhatalmat.

A fiatal császár a középeurópai forradalmak legerősebb zsandárához, Oroszországhoz fordul segítségért. Törekvésében támogatja Wellington herceg külpolitikája is, aki a magyar győzelemtől az ir nemzeti mozgalom megerősödését félti és Ausztriának a cári segítség igénybevételét ajánlja. Ausztriát a szétbomlástól az orosz birodalom katonai segítsége menti meg. Ferenc József és Miklós cár varsói megállapodása alapján Paskievics herceg parancsnoksága alatt és gr. Zichy Ferenc közreműködése mellett 200.000 orosz katonára vonul Magyarországra (ezen felvonulás szolgált alapul az 1914-iki haditervhez.) A terheltsége miatt szadista Haynau tábornagy parancsnoksága alatt az olasz harcterről felszabadult 170.000 császári katonára nyugatról özönl el az országot. A 150.000 főnyi magyar honvédség hősi küzdelemmel vonul Arad felé. Kossuth és Görgey egyenlensége, valamint az országgyűlés békepártjának megfélemlen demoralizáló tevékenysége és a komáromi egyesülés megakadályozása: a Nyugateurópát izgalomban tartó magyar szabadságharc sorsát megpecsételték. Az országgyűlés Buda elveszte után Szegedre vonul és Szemere elkésve készíti el a nemzetiségi törvényt. Az erdélyi harcokban megtalálja a keresett hősi halált a legnagyobb magyar katonaköltő, Petőfi. A vérontás elkerülésére Görgey, az elmenekült Kossuthtól kapott főhatalom felhasználásával, Világosnál augusztus 13-án az orosz főparancsnokhelyettes előtt leteszi a fegyvert.

Haynau október 6-án Pesten főbelövési Batthyány Lajos, az első magyar miniszterelnököt az első tíz honvédszázalaj felállítása miatt. Aradon pedig tizenhárom tábornokot végeztet ki és nemsokára a kivégzettek számát 114-re szaporítja.

A nemzet az aradi vesztőhelynél eljutott a Via Dolorosa hetedik állomásához és ezzel 19 éves dinamikus korszaka le-

zárult. Lord Palmerston angol külügyminiszter utasítja bécsi követét, hogy pápuák politikai erkölcsénél kisebb szinten járó bécsi kannibálok ostoba és gyáva embertelensége fölött utalátát fejezze ki. A francia februári forradalom által felvetett német, olasz, magyar nemzeti önállósulási kísérlet tragikusan összeomlott. Windischgrätz az osztrák forradalmat, Radetzky az olaszt fojtja el; az orosz cár pedig a magyar szabadságharcot kényszeríti fegyverletételre és Poroszországot nagyhatalmi törekvéseinek felfüggesztésére. Ezáltal a Lengyelország fölötti uralmat még 68 évre biztosította. A magyar állam önállósága egyelőre megszűnt; Erdély, a Száva-Duna-menti határőrvidék, a Délvidékből alakított szerb vajdaság Magyarországból kiszakítatott és a volt királyság az osztrák császári birodalom tartományai közé soroztatott.

Kossuth a megtorlás elől Törökországba emigrált, társai Olaszországba, Franciaországba és Angliába széledtek. A magyar szabadságkivitel az északamerikai polgárháborúban az emigráns magyar huszárok és az olasz egység előkészítésében résztvevő magyar harcosok felújították. Kossuth a londoni és washingtoni ünneplések után Torinóba telepedett és csak 13 évi késéssel ismerte fel a Közép- és Aldunai-államok konföderációjának azon tervét, amelyet 70 év múlva Tardieu újrafogalmazott. Ez az emigráció is a csodavárások után kiábránduláshoz vezetett, de azért itthon a függetlenségi törekvések kiapadhatatlan élesztője lett.

XIII.

A királyi hatalom felszámolja a feudális rendiséget

A nemzetközi kapitalizmus bevezetése

(1849—1867.)

Elnyomatás követi a nemzet rövid, dinamikus korszakát. Az Erdélytől, déli határőrvidéktől és a szerb vajdaságtól megfosztott Magyarországot katonapolitikai igények szerint öt kerületre osztják. A centralizált monarchia belügyminisztere, br. Bach Sándor katonai, csendőri és közigazgatási nyomással kívánja egységesíteni a birodalmat. A magyar megyékben cseh és osztrák tisztviselők zsinóros magyar egyenruhában járnak és bár csak németül tudnak, a népi tömegek előtt azt a látszatot keltik, hogy uraikat kicserélték. Haynau jutalmul 4000 holdas hitbizományi kap. Az uralkodó hatalmát a 22.000 holdas Semsey- és a 44.000 holdas Barkóczy-hitbizomány létesítése is erősíti. Albrecht főherceg, mint kormányzó felélénkíti a császári hadsereg szervezetét. A Magyarország területén általa szervezett gyalogezredeből 14, a huszárezredeből 2, a táborigazdarsági ezredeből pedig 4 a Habsburg-monarchia összeomlásáig állandósul. A kivégzett gr. Batthyány Lajos elkobzott kisbéri uradalmából, angol telivérek tenyésztésére, méntelepet létesítenek.

Az abszolutisták a népi tömegek megnyerése céljából átveszik a reformkorszak szociálpolitikai programját. A feudális rendiséget felszámolják, a jobbágyfelszabadítást végrehajtják. Császári rendeletekkel törlik el az úrbériséget, robotot. A robot jogi megszüntetése és napszámmá alakítása véget vet a gazdasági középkornak; a termény gazdaságot teljesen eltünteti és a földárakat megsokszorozza. Azonban a legtöbb nagyuradalomban a robot új néven, szolgálmányként tovább él és a XX. század kezdetéig a korábbi robotjegyzékekben továbbvezetik a 104 kézi, vagy 52 igás szolgálmánynapot. A földbirtokosokat mintegy 300 millió forint névértékű kötvénnyel kárpótolják. Az osztrák állandó kataszter alapján a tiszta hozadék 16 százalékát kitevő földadót vezetnek be. Az adóbiztosokat sűrűn helyezik át, hogy a vesztegetés árfolyamát a legalacsonyabbra szoríthassák. Megszüntetik az ősiségét. A Hármaskönyv rendi magánjoga helyébe az 1811-iki osztrák polgári törvénykönyvet állítják és rendelettel a telekkönyvi intézményt is bevezetik. Erdélyben az osztrák polgári törvénykönyv ezidő óta állandósul. A szerb vajdaság területén a délszláv házközösségeket magánjogi tényezőkké alakítják. Az igazságszolgáltatást a közgazgatástól teljesen elválasztják.

Magyarország gazdasági önállóságának teljes megszüntetése végett az örökös tartományok felé háromszázad óta fennálló vámvonalat lebontják. A 80 millió forint értékű Kossuth-bankóknak kárpótlás nélküli megsemmisítésével a magyar nemzeti kapitalizmust csirájába fojtják. Új hitelintézetek létesítését az országot behálózó Osztrák Nemzeti Bank engedélyétől teszik függővé. A Pesti Magyar Kereskedelmi Bank alaptőkéjét megkészszerzi és a bécsi Rotschild osztrák hitelintézete, a később Magyar Általános Hitelbank néven ismeretes pesti fiókjával, a nemzetközi kapitalizmus aranycsatornáit fekteti le.

A sokszázados magyar feudalizmus alapjait hatalmas földindulás rázza meg. Az emigráns birtokosokat a hazai bérlők koldúsítják. A politikailag üldözött gádzák termelése

megakad. Az *ősiség* és a magyar zálog eltörlése következtében a forgótőkével nem rendelkező középbirtokosok 30—40 százalékos kamatú hitel igénybevételére kényszerülnek, eladósodnak és egyetlen nemzedék alatt mintegy húszezeren árverés alá jutnak. A Tiszaszabályozás nagy hibái folytán a Tiszántúl évenként legalább százezer holdat árvíz pusztít el és a tiszántúli gazdák válságát elviselhetetlenné teszi. A délnémet, majd északnémet piacon nagy tömegekben jelentkezik a magyar búza, de a modern üzemi kultúra kibontakozásából, a gabonatermelésnek ártermelésre állításából a csak politikai orációzáshoz szokott, közgazdasági ismereteket teljesen nélkülöző köznemes birtokosoknak semmi hasznuk nincs, mert a piacszerzéshez nem értenek.

Kétezer kilométer vasút épül és közutaink meghatszorosódnak, de a rajtuk lüktető kereskedelmi forgalom bécsi bankérdekeltségek számára biztosít minden hasznot. A kereskedelem egész területén korlátlan érvényesülési jogot nyert zsidók magasabb gazdasági kultúrájukat új kapitalistamenzedék megizmosítására használják fel.

Az egyházpolitikában erős állami beavatkozás érvényesül. A liberalizmus térhódítása következtében a pápaság világi uralma megrendül és újból az osztrák császárságban keres támaszt. Az uralkodó 1849-től kezdve — csekély kivétellel — német, tót püspököket nevez ki, mert a fajmagyar főpapokkal szemben bizalmatlan. A katolikus egyház a kor politikai igényeihez alkalmazkodik és még az egyházi népénekekben is német-magyar keverékstílust honosít meg. Az uralkodói önkény a protestáns egyházakat is a központosítás eszközévé kívánja alakítani, ezért autonómiájukat felfüggeszti. Azonban a protestáns hatalmak nyomása következtében kísérlete meddőnek bizonyul. Mindamellett sikeresen üt részt a református és evangélikus egyház közé. Pesti közös teológiai főiskolájuk tizenegyévi fennállás után szétbomlik. A kultúrpolitikában is erős germanizálás érvényesül és a népnevelés helyett a középfokúoktatás fokozott fejlesztésében részesül.

A németnyelvű közigazgatás elburjánzó visszaélései az 1846-ban még külön utakon járó rendi elemeket közös táborba terelik. A művészetben és szellemtudományokban a köznemesi dacot kifejező nemzeti romantika megizmosodik. Jókai is újból felveszi a forradalomban elhagyott y-t. Még a színművészetben is forradalmi szellemű francia hatás érvényesül. A népi tömegeket az újabb balsors újból előrelátóvá neveli és nemzettudatosan akadályozzák meg a beolvasztást. Madách a magyar tragédiát történetbölcséleti síkra vetíti ki. A turáni Deák Ferenc 48-as igazságügyministerségének, a jobbagyság jogi felszabadításának nevéhez fűződő népszerűségét a nemzet tűrőerejének felfokozására értékesíti.

Az elhatalmasodott német közigazgatás észszerűtlen ügykezelése és évi 33 millió forintra duzzadt költsége a központosításhoz fűzött remények nagyrészét elhamvasztja. A túladoztatás által pénzügyi csődbe rohanó birodalmat a külpolitikai helyzet módosulása új kísérletek alkalmazására kényszeríti. A monarchia a krími háborúban tanúsított magatartásával az orosz reakciót meggyengíti és támasznélküliségében nem tudja megmenteni itáliai hatalmi állását. Lombardia elvesztése, a solferinói vereség az uralkodót 1860 októberében az 1847-es rendiséghez való visszatérésre készíti. Br. Vay Miklós, gr. Mailáth György és gr. Apponyi György megkísérlik a rendiség visszaállítását és a bécsi központi birodalmi tanácsba 85 magyar képviselőt kívánnak beszervezni. Azonban a gazdasági rend megváltozottsága, a nagy földindulás következtében már a rendiség korában felnevelkedett nemzedék is elutasítja az idejémtúlta rendszer megújítását és Deák Ferenc higgadt irányítása mellett, a központi birodalmi tanácsba vonulástól tartózkodik.

A gazdasági változásokat kifejező politikai közvéleményt az udvar megváltoztatni igyekszik. Haynau egykori szárnysegédét, gr. Pálffy Móric altábornagyot Magyarország katonai kormányzójává, gr. Zichy Hermann kir. kancellárrá nevezik ki. A polgári közigazgatással szemben a katonaköz-

igazgatás fölénybe jut és ennek oltalma alatt léptetik életbe az osztrák ipartörvényt. Közben Bismarck Poroszország katonai újjászervezésével a német nemzeti egységet Ausztria nélkül alapozza meg és az uralkodó kezdi belátni, hogy Magyarország megnyugtatása nélkül a német nyomással szemben védekezni nem tud. Gr. Apponyi György az ókonzervatívok nevében a császár előtt az osztrák-magyar közös ügyek törvényhozási szabályozására delegációs megoldást indítványoz. A monarchiára nézve biztonságot nyújtó kiegyezéshez a köznemesi rétegek megnyerését Deák Ferenc vállalja és a császár szándékai szerint, hosszas tárgyalások eredményeként írja meg az 1865-iki húsvéti cikkét. Az országgyűlés 1865 őszén összehívott és bizottsága a 48-as alkotmány alapján a kiegyezési törvényt teljesen előkészítette.

Az udvari körök a 48-as alkotmány elismerését nagyfokú engedménynek tekintették és gr. Belcredi belügyminiszter vezetésével a birodalomnak föderatív állammá alakítását kívánták. Választani kellett: vagy önálló nemzetiségek államszövetségévé válik a monarchia, vagy előbb-utóbb szétbomlik. A föderatív alkotmány híveit 1918 október 16-án Károly császár elkésett rendelkezése igazolta is. Az abszolutizmus alatt megerősített nemzetiségek centrifugális törekvései felújultak. A Délvidéken szervezett szerb vajdaság, a karlócai érseknek pátriárkái rangra emelése, a zágrábi rk. püspöknek, a fogarasi gk. püspöknek érseki rangra emelése, a lugosi gk. román püspökség szervezése és a szebeni gkel. román püspöknek érseki rangra emelése, a szerbeket, horvátokat és románokat egyházaikon keresztül olyan fokú mértékben erősítették meg, hogy fajtudatos vezetőik mind határozottabban foglalkoznak az önálló nemzeti elkülönülés gondolatával. Havasalföld és Moldva egyesülése, Cuza román fejedelemnek demokratikus reformjai az erdélyi románok elszakadási vágyát és a dákorómán törekvések megvalósítását napirenden tartják. A szolnokdobokai születésű és később román igazságügyminiszterségig emelkedett Papiu Ilariu Cuza fejedelemnek már átadja nagyjelentőségű emlék-

iratát, amelyet 78 éven keresztül minden entudatos román politikus nemzeti evangéliumának tekint. Erdélyben az Astra román irredenta közművelődési egyesület a nagy átalakuláshoz vezetőnemzedéket nevel. A romániai egyházi javak szekularizálása és a román jobbágyok felszabadítása a fejedelem számára a dákoromán törekvések megvalósításához bőséges anyagi forrásokat biztosít.

Ilyen körülmények között robban ki az osztrák-poroszfeszültség és a königrätzi vereség a német-olasz nagyhatalmi koncepciót sírbatemeti. A nemzetiségek centrifugális törekvéseitől recsegő-ropogó monarchia, federatív kiegyenlítés helyett, múltóértékű dualizmussal menti meg magát az időelőtti összeomlástól. Ausztriában a németiségnek, Magyarországon a magyarságnak biztosít hegemoniát. A katonai vereség lelki nyomása alatt Ferenc József Beust Ferdinánd gr. javaslatára elfogadja Deák Ferenc és pártja kiegyezési tervét és gr. Andrassy Gyula elnöklete alatt 1867 február 17-én kinevezi a második felelős magyar minisztériumot, június 8-án pedig magyar királlyá koronáztatja magát. Palacky nagy történelmi ismeretei alapján arra következtet, hogy a dualizmus és a pánszlávizmus egyszerre üli születésnapját. Az öreg Habsburg-birodalom a kiegyezéssel megfiatalítási műtéten esett keresztül és ezzel a pángermán vágyakat újabb nemzedékek számára keresztelte.

XIV.

A magyar feudalkapitalizmus és a királyi hatalom egyensúlya

(1867—1914).

Reményteljes korszakot nyit meg a gazdasági hatalom birtokosai és a király megegyezését tartalmazó 1867. évi XII. törvénycikk. A *pragmatica sanctio* megerősítésével Magyarország és Ausztria számára a közös biztonságunk együttes erővel való védelmét és fenntartását kötelezőnek ismeri és Magyarország alkotmányos önállóságát megóvjá. A közös védelem eszközeit, a hadügyet és külügyet, valamint az ellátásukat biztosító pénzügyet közösnek nyivánítja. A magyar országgyűlés jogkörébe tartozik az országból kiegészítendő csapattestek újoncállományának megajánlása, szolgálati idejük meghatározása. A közös kül-, had- és pénzügyminiszterek Bécsben székelnek és működésüket a magyar és osztrák országgyűlések évenként ülésező, egyenlő számú delegáltjai ellenőrzik. A kereskedelmi és vámpolitikai érdekközösséget tízévenként állapítják meg és szabályozzák.

A 67-es megegyezés a hadsereg és a diplomácia közöségének törvényesítésével a magyar állapot külügyi egyéniségétől fosztotta meg, tehát állami önállóságunk jogilag is megszűnt és a történelem előtti felelősség e tekintetben a magyar országgyűlésről egyedül az uralkodóra terelődött. A közös vámterület törvényesítése a magyar agrártermények

számára piacot biztosított Ausztriában, de viszont a magyar ipar fejlesztése csak erőnfelüli állami támogatással volt lehetséges. Horvátország önkormányzata törvényes biztosítékokat kapott, de a többi nemzetiségeknek kívánságai figyelmenkívül hagyattak. A 67-es megegyezést vállaló 14 kormány tagjai megalkuvással tapasztalják, hogy az osztrák nagyhatalmi eszme az öncélú Magyarország közjogi képét elhomályosítja. Az uralkodó Magyarország helyzetét csupán belügyi autonómiának tekintette, ezért miniszterelnökei sohasem tudtak az ország közvéleményében gyökeret verni, mert „ellentétbe kerültek egy biológiailag szükségszerű nemzeti életösztönnel”. (Apponyi.) Az egyetemes nemzeti érdekek hiányos képviselőre nagy államférfi nem vállalkozhatott, ezért a 14 miniszterelnök között ilyent nem is találunk. A miniszterelnökök közel 50%-a, a miniszterek 34%-a a helyzettel megalkuvó mágnás. A választójog korlátain és a választások közigazgatási rostáján a nemzet akaratát kifejező politikai tehetség nehezen hatolhat keresztül. A megalkuvások kormányképes taktikusai mellett az államférfiúi tehetségek nem tudnak alkotószerephez jutni és kibontakozni. Mocsáry, Beöthy Ákos, Grünwald Béla, Apponyi Albert, Bartha Miklós, ifj. Andrássy és még sok tehetség terméketlen ellenzékiiségre szorul. A korszakban nem érvényesülhet egy magyar Disraeli, Garibaldi, Ferry, Gambetta, Clemenceau, Barthou, Briand vagy Lloyd George. Magyar kortársaik egyetlen feladata: a nemzeti öncélúság eszméjének szítása, átmentése.

Az első miniszterelnök, id. Andrássy Gyula a magyar feudalizmus vezérlő egyénisége, a minisztereket teljesen kezében tartja, de gazdaságpolitikai ismeretei, saját elismerése szerint is, a legelemibb szintet sem érik el. Az uralkodó teljes bizalmának birtokában az osztrák kormány megbuktatásával akadályozza meg Csehország közjogi önállósítását, az osztrák tartományoknak föderatív alkotmánnyal való egybekapcsolását és osztrák—francia szövetség megalkotását. Az angol splendid isolation politikája is lehetővé teszi a né-

met és olasz nagyhatalom megalakulását. Andrásy német orientációja őt a monarchia külpolitikájának irányítójává teszi és a balkáni terjeszkedés biztosítása után előbb Németországgal, azután Olaszországgal hármasszövetségi viszonyba kapcsolja a német-olasz nagyhatalmi alkotásról lemondó Ausztriát. (1879—1882.) Az orosz—osztrák balkáni ellentétek kimélyülése folytán a Bismarck által összekovácsolt német föderatív birodalom Franciaországgal szemben Ausztria—Magyarországra támaszkodik és a monarchiát a Wilhelmstrasse világhatalmi erővonalára állítja. Ilyen világpolitikai keretben éli át a magyarság a fegyveres béke európai korszagát.

A korszak Európában egyben a versenykapitalizmus dinamikus fejlődési élettartama. A korlátlan gazdasági szabadság, korlátlan magántulajdonjog, korlátlan szerződési szabadság manchesteri szelleme az iparosultabb államokban a teljes liberalizmus politikai leple alatt érvényesíti hajtóerejét: az elérhető legnagyobb profitot. Fokmérője: a rentabilitás. Gazdasági szervezetei: a kartellek és trösztök, mint a tőkefelhalmozás és tőkeösszpontosítás végrehajtói. A versenykapitalizmus a gazdasági életet emelte, továbbszervezte, tökéletesítette, a kultúrát gazdagította és azon államokban, ahol feudális megkötöttségek nem korlátozták, a dolgozók életszintjét nagymértékben javította. A tőke világgazdasági nemzetköziesülése, a pacifizmus jelszavai alatt, a tőkeimperializmust állandó háborús lesállásban tartotta.

Magyarországon, a liberálisnak nevezett korszakban, az érintetlenül átmentett feudalizmus a liberalizmusnak csak torzképét mutatja. A nagybirtok és nagytóke szerelemmentes érdekházasságából csak a feudálkapitalizmus terhelt gyermeke születik meg. A közjogilag megszilárdított államba a külföldi tőke teljes bizalommal özönlik. A gyors tőkebeözönlés az ötéves pesti tőzsdén már 25 bank számára hoz krachot. (1869.) A nagy gründolási láz az 1873-as világválságban a

pesti tőzsde számára 55 millió forint árfolyamveszteséget idéz elő. Közben a londoni Rotschild-ház veszi át centralizált nemzetközi hitelhálózatok irányítását és Bécsen keresztül Magyarország a City kamatgyarmatává alakul. A tőkebeözönlés okozta válságban a latifundium jól állja a helyét és gyümölcsöztetést igénylő tőkefeleslege számára a Magyar Földhitelintézetten keresztül megtalálja a kapcsolatot a kapitalizmussal; ennek alelnöke a korszak első pénzügyminisztere, Lónyay Menyhért. A Hitelbanknál egy örgróf vállal vezérigazgatóságot. Az uralkodó mindkét államában szívesen pártolja a nagybankokat, mert hosszú uralkodása alatt a közismerten szerényen élő császár közel másfélmilliárd koronát vesz fel udvartartásának fedezésére a két állam pénztárából.

A külföldi tőke beözönlésének első évében a versenykapitalizmus vezetőinek világszövetsége éleszti fel a két szabadkőműves páholyt, melyeket 1886-ban a Szimbolikus Nagypáholyban egységes keretbe foglal. A magyar feudális mágnások mellett egyenrangú félként lép fel az uralkodó által bárói rangra emelt 26 zsidó tőkemágnás és 280 nemeségre emelt zsidó család. A három kaszinóban egymást túlszárnyaló életükkel elkülönülnek a feudális és tőkemágnások, a köznemesek és pszeudódzsentrik, de az egyreszaporodó bankok és részvénytársaságok igazgatósági tanácsstermeiben a legharmonikusabb érdekközösségbe jutnak. A rendiség évszázados adómenteshazafisága következtében elmaradt polgárosulás a kapitalizmus számára olyan mohó érvényesülési lehetőségeket biztosít, amelyek eleve kizárják azt, hogy Magyarországon a tőke a nemzet egyetemes érdekeit szolgálhassa. Sokan lépnek a meggazdagodás útjára, akik csábítólag hatnak sorstársaikra nagy sikereikkel és gazdagságuk fényével.

A nyolcéves tőzsdei hossz 1895-ben már 240 bank számára hoz 48 millió forint árfolyamveszteséges krachot; ennek következtében az üzleti válság állandósul és a század fordulóján a budapesti üzletek 10%-a üresen áll. A válsá-

gokban a nagytőkék koncentrálnak, a kistőkések elvéreznek és a kisüzemek a nagyüzemekbe olvadnak, amelyek csekély kivétellel mind a nagybankok érdekeltségébe sodródnak. A századunk kezdetén alkotott összeférhetlenségi törvény a legkisebb mértékben sem tudja megakadályozni a képviselők nagyon jutányos érdekeltségvállalását. A korszak végén 2033 banknak 14 milliárd aranykorona bevallott vagyona van; a nemzeti vagyon negyede. A bécsi családi intézetten keresztül a londoni Rotschild-csoport tőkehierarchiája alá tartozik három nagybank 1900 millió aranykorona alaptőkével, a londoni City rokonérdekeltségébe egy másik nagybank 300 millió korona alaptőkével és a Wall Street-City vegyes érdekeltségébe pedig három további nagybank 1600 millió korona alaptőkével. Ezekkel szemben a közvetlen állami beavatkozást képviselő OKH erőtlen kisebbséget képvisel.

A tőke aranycsatornáin izmosodó kereskedelem számára az egész országot gazdasági egységbe foglaló úthálózat épül, amely Budapestről a határok felé sugárik szét. A régi, mesterként póstaúthálózat eltűnik és a 22.000 kilométeres vasúthálózat, a természetes útvonalakhoz alkalmazkodva, a magyar nemzetgazdaság szervezetét Oderbergen keresztül a németországi forgalomba kapcsolja. Elsősorban a Felvidéken és Erdélyben 40.000 kilométeres közúti hálózat épül. A 21 kereskedelmi miniszterből egyetlen kimagasló tehetség, Baross Gábor a nagyvasúti vonalak államosításával visszatér Széchenyi helyes közlekedési politikájához, hároméves zónatárfájával pedig Budapest gazdasági vérkeringését egyszerre megsokszorozza. A világvárosok közül először Budapesten épül földalatti villamos és Európa legnagyobb egynyílású hídja, a merevített lánctartókkal épített Erzsébet-híd. Berlin és Belgrád között interurbán telefonvonal épül és magyar találmányként Budapesten nyílik meg a rádió elődje, a telefonhírmondó. A London—Konstantinápoly közötti közvetlen távíróvonal is Budapesten vezet keresztül. Az Aldunát a Vaskapu-csatorna megnyitása hajózhatóvá teszi. A fiumei

kikötő forgalmának fokozására állami támogatással alakul meg a MFTRT.

A nagymérvű tőkebeözönlés következtében a magyar ipar, a korai kapitalizmus fejlődési szintjének átugrásával, egyszerre a nagybankok érdekkörében nagyüzemesül. Néhány nagyiparos család kivételével az önálló iparosok gazdaságilag elvéreznek. Az új gazdasági erők szétfeszítik a kisipar laza kereteit, a céheket. Az 1869-iki északnémet iparrendtartást átültető 1872-iki ipartörvény az ipari kisüzemek számára földrengést idéz elő és az 1884-iki ipartörvénnyel létesített iparegyesületek és az iparúzésnek képzettséghez kötése sem változtatja meg a kisiparnak az ipari részvénytársaságokkal szembeni kedvezőtlen helyzetét. Az 1861-iki német kereskedelmi törvény szolgálai utánpótlaként átültetett 1875-iki kereskedelmi törvény és az 1877-iki német eredetiből átvett 1881-iki csódtörvény, valamint az 1876-iki váltótörvény a gazdasági liberalizmus számára korlátlan érvényesülést biztosított és a kereskedelem iránti bizalmat két nemzedéken keresztül megrendítette. A német kereskedelmi törvény már 1897-ben elavult és gyökeres átdolgozást igényelt, de a magyar törvényhozásnak tagjai ezidőben már annyira érdekeltek a részvénytársaságoknál, hogy magyar származékának módosítását mellőzik. Annál inkább tapasztalható az államhatalomnak olyan mérvű nagyüzempártolása, amely a liberalizmus nyugati hazáiban mindenkor ismeretlen volt. A nagy erőfeszítés ellenére, a túlsokáig virágzott rendiség mulasztásai miatt, az osztrák és cseh nagyiparnak a magyar piacra gyakorolt nagy befolyását nem tudják korlátozni és a magyar nagyipart csak az üvegházi növény sorsára juttatják. Külkereskedelmünk évről-évre mindjobban kiszorul a világpiacról, Ausztriára korlátozódik és mérlege passzívulódik. Századunk kezdetén a gyáripari érdekek védelmére a GyOSz, a kereskedők érdekeinek védelmére pedig az OMKE alakul meg.

A gyáripar tömeges árutermelésével az évszázados népviseletet kiszorítja és a városi anya háztartási tevékenységé-

nek lebontásával a család gazdasági autarchiájának végetvet. A megbomlott családi munkaközösségből a kedvező vagyoni vagy jövedelmi helyzetű nőknek jelentékeny hányada kiválik a csak fogyasztók, mások munkájából élők oldalára és ezzel már a család meleg hajlékába is becsempésződik a túlnyomóan termelő férfiak és a túlnyomóan fogyasztó feleségek családi köteleket szétfeszítő osztályellentéte. Az áruterelés fejlődését kifejező grafikon a válópörökével párhuzamosul.

Az igazságmentes rendi igazságszolgáltatásba kor igényeinek megfelelően, a közigazgatástól elkülönített királyi igazságszolgáltatás váltja fel. Az 1869-iki és 1871-iki törvények alapján járásbíróóságok, törvényszékek, ítéletábrák, királyi ügyészségek, főügyészségek, királyi kúria és koronaügyészség létesül. Az 1871-iki németbirodalmi büntetőtörvénykönyv alapján, Deák Ferenc 43-as tervezetének mellőzésével, 1878-ban elkészül a büntetőtörvénykönyv, melyet 1908-ban novellárisan módosítanak, illetőleg kiegészítenek. Az 1896-iki bűnvádi perrendtartás és az 1868 óta négy változatban kifejlesztett polgári perrendtartás a jogszolgáltatást korszerűsíti. A korszak utolsó 14 évében az esküdtbíróóság a nyugati liberális jogszolgáltatást, megfelelő összetételű magyar polgári osztály hiányában, fogyatékosan utánozza. A Hármaskönyvön alapuló rendi igazságszolgáltatás évszázados igazságtalansági hagyományai folytán a nép fiai a független bíróságok pártatlanságára korlátolt bizalommal tekintenek, a „törvénytől” borzadnak és még tanúzásra is félve jelennek meg az igazságszolgáltatás hajlékaiban. A korszakban az igazságügyi tárca vezetése általában sokkal szerencsésebb a többinél, mert a 15 igazságügyminiszterből Pauler, Szilágyi, Plósz, Székely és Balogh a komoly szakértelmet képviselik.

A földművelésben nagy átalakulást idéz fel az Alföld mocsár- és tőzegláp világának eltüntetése, az ármentesítésekkel és lecsapolásokkal az Alföld minden értékes vízceppjének a Fekete-tengerbe szöktetése. A 900 év alatt viziéletbe nőtt nép partravetett halként vergődik a felszárított környe-

zetben, de a szárazság a magyar acélos búzát és a magyar lucernát megedzi, megneemesíti és európai hírnévre emeli. Az alföldi futóhomok megkötése, az amerikai akác ültetése is sokat változtat a természetes tájegység arculatán. Zsigmondy mérnök vezetésével az Alföldön fűrt többezer artézi kút az évszázados mulasztások egyrészét pótolja. Máskülönben a magyar földművelés csigalassúsággal fejlődik. A háromnyomásos gazdálkodást a vetésforgó és az őszi vetések lassan váltják fel. A tudományos talajjavítás és a vetőmagneemesítés, valamint a műtrágya és a mezőgazdasági gépek alkalmazása csak a mezőgazdasági ipar piacszerző erőfeszítésével indul meg. A magyar nagybirtok Ausztriában piaci versenytárs nélkül, monopolizáltan helyezi el terményeit, ezért a termelés tökéletesítésére, talajjavításra, vetőmagneemesítésre alig van oka; elmarad az európai fejlődéstől. Kisebb tagokon mintagazdaságok honosodnak meg, de a búzatermelés holdankénti átlaga alig fele a belga átlagnak. A nagybirtok nem tudja kihasználni az 1880-ban még 11 millió hektoliterig fedezetlen európai gabonaszükségletet. Mire 1894-ben a fiumei kikötő kiépül, arra már a 100 éves odessai kikötőből kiáramló orosz búza az európai gabonapiacot sokkal olcsóbb áraival meghódítja és így Fiume európai jelentőségét majdnem csak a fakivitelre zsugorítja. A nagybirtoknak az osztrák piacon élvezett kiváltsága következtében a közép- és kisbirtokosok az egymástkövető agrárválságok pusztítása alatt eladósodnak és a korszak végére teljes bizonytalanságba jutnak.

A rendiség bűnei folytán elmaradt polgáriásulás a városok fajképeinek kifejlődésében természetes következményekkel jár. A külföldi tőke beözönlése pontosan úgy rétegezi át a városi társadalmat, ahogy Vallas Antal matematikus már 1841-ben megjósolta: a közgazdaságilag teljesen tájékozatlan, kisműveltségű köznemesség gazdasági hatalmi helyét pénzes és életműveltséggel rendelkező idegen iparosok és kereskedők foglalják el. A városok túlnyomóan alpin, dinári, sémi fajú és idegen ajkú polgárai a kapitaliz-

mus vonatán a magyarosodás felé hatalmas utat tettek meg, de ez teljesen csak nyelvileg sikerült. Megtanulják a fogyasztó falusi magyarság hatalmas tömegeinek nyelvét, de a népi érdekközösségbe, lelki egységbe nem olvadtak, mint ahogy az angol gyarmatosok is csak a gyarmati lakosok nyelvét tanulják meg, de velük lelkileg soha össze nem forrhatnak. A városi polgárok nagy átlaga ugyanolyan maradi Spiessbürger, mint a rendiség korának minden haladástól irtózó köznemese. A gazdasági vonzóerő érvényesülésének megfelelően legnagyobb fajkeveredés következett be a fővárosban, ahol a fajilag vegyes házasságok sorozatain keresztül nemcsak a válópörök százalékos arányszáma emelkedett, de az újabb nemzedékekben a testi satnyulás, a neurózisok elterjedése a lelki eltévelyedések szaporodását és a gazdasági hatótényezőket túlszárnyaló bűnözések terjedését eredményezte. A faji heterogenitás következtében a fővárosi polgárlélek és a falusi, ugoros parasztlélek között nehezen áthidalható szakadék képződött.

A korszakban a fővárosi zsidóság 44%-os szaporodása és a középbirtokosok könnyelmű elszegényedése 1875—1884 között erős antiszemita hullámot vert fel, amely a felmentéssel végződött tiszzaeszlári vérváddal és azt követően 17 antiszemita képviselőnek a parlamentbe jutásával elérte a delelését. A főváros helyzeti energiájának megkétszereződése és vonzási területének megnégyszereződése kétségtelesenül kedvezett a zsidóság olymértvű megszorodásának, amely a feudalizmus fejlődéstgátló nyugjától idejében megszabadult nyugati államokban teljesen ismeretlen volt. Budapest lakosságának a korszak végén 23%-a zsidó, kereskedőinek pedig 54%-a. Ez azon történelmi előzményeknek természetes következménye, amelyet a rendiség korszakaiban megismerhettünk. A zsidókérdés a korszak végén már állandóan napirenden van, de a magyar társadalom strukturális összetételének változatlansága és a komoly népi gazdaságpolitika mellőzése folytán az utcai tüntetések terméketlen mezejéről letérni nem tud. Serkentő hatása mégsem maradt

el, mert a 16 éves Vázsonyi-korszak és Bárczy István polgármestersége a főváros háztartására, népgondozására és közművelésére fejlesztően hatott.

A zsidókérdéssel együtt fejlődött a magyar munkáskérdés is. A gyors tőkeakkumulálás, a gyáripar lendületes fejlődése a munkapiacon hatalmas kínálatot teremtett és a pauperizálódás a megháromszorozódott ipari munkásokat a liberalizmus természetes társadalmi vetületébe, a szociáldemokráciába terelte. A korszak kezdetétől az izmosodó világ gazdaság, a külkereskedelem kiszélesedése és a tőke nemzetközi tömörülése a munkavállalókat is nemzetközi szakszervezetekbe tömörítette, hogy a versenykapitalizmus lélektelen szociális mocsaraiban a szakszervezetek oltalmatnyújtó cölöpépítményein az igazságosabb bérért közösen vehessék fel a küzdelmet. A versenykapitalizmusnak természetes következménye a gazdasági hatalom összesűrűsödése és ezzel együtt az erősebbnek, erőszakosabbnak és lelkiismeretlenebbnek győzelme a gyöngébb fölött. Ez ellen a munkavállaló tömegek, pártatlan állami beavatkozás hiányában, csakis a szakszervezetekben védekezhetnek. Angliában a szakszervezetek négy évtized alatt, éppen korszakunk kezdetéig kivívják a választójogi reformot és az ipari munkások polgárjogosítását. A magyar ipari munkások, az ország hatalmi elhelyezkedtségének megfelelően, teljesen a német és osztrák szakszervezetek példáját követik. 1869-től a fővárosban megismétlődnek a szociáldemokrata népgyűlések, sztrájkok, bérmozgalmak. Az ipartörvény a sztrájkjogot nem ismeri el és minden bérmozgalmat a rendészeti közigazgatás feladatkörébe utal. 1890-től az osztrák munkásmozgalommal együtt a magyarországi szociáldemokrata mozgalom is megélné, de míg Ausztriában alig egy évtized alatt 14 képviselőt küld a parlamentbe, azalatt nálunk Bánffy miniszterelnök és Perczel belügyminiszter bismarcki módszerrel a fővárosi munkásvezéreket illetőségi helyeikre toloncoltatja és ezzel, akaratlanul, a vidékre is szétsugároztatja a párttevékenységét. Széll miniszterelnök-

sége alatt a szakszervezeti mozgalom elismerést nyer és a század első évtizedében az ifjúmunkások már a nyolcórás munkanapért, nappali tanoncoktatásért, a vasárnapi iskoláztatás eltörléséért küzdenek — közigazgatási üldözés mellett. A világháborúelőtti évtizedben négy általános sztrájk küzd a választójogért, eredménytelenül. Amíg Franciaországban 1850-ben, Németországban 1888-ban az állam agkori és rokkantságelleni munkásbiztosítást létesít, 1884-ben pedig betegség és baleset ellen, 1889-ben Ausztria is hasonló biztosító intézményeket alapít, addig nálunk a törvényhozás az ipartörvényt, kereskedelmitörvényt, csődtörvényt, büntetőtörvénykönyvet Németországból átveszi, de a munkásság sorsát javító törvényes rendelkezések átvételétől tartózkodik. Még az iparfelügyeleti törvényt is az angoloké után 60 évvel alkotja, azt is hiányosan. A magyar értelmiségnek elnézhetetlen hibája, hogy nem állott az ipari munkásság élére, átengedte a vezetést másoknak, a munkásvezérekkel szemben csak a leszocizásig jutott és ezzel károsan kimélyítette a meglévő osztályellentétet. Mint ahogy a kapitalizmusban is idegen fajúaknak engedte át a vezetést és megelégedett a kapitalizmus elleni kirohanásokkal, úgy a munkásszervezetek irányításában sem ragadta meg a kezdeményezést és a még nemzetiszocialista Táncsics Mihály utódait merev elkülönülésre szorította. A korszak végén a szocializmus szónak kiejtése a pseudódzsentri és polgári szalonokban megbotránkozást vált ki; a bögötei remetének magatartása pedig a nagyfeudális körök részéről megdöbbenést keltett. Ilyen körülmények között a magyar szociáldemokrata munkásság vezérei a parlament folyosói helyett csak utcai tüntetésekre szorítkozhattak és az angol meg francia munkásvezérek rugalmas politikai motívumainak átvétele helyett a német kispolgári szociáldemokrácia ortodox dogmahínárjába süppedtek.

A korszakban a nagy beruházások miatt az államháztartás állandóan hiányokkal küzd és adósságokba sodródik. A pénzügyi tárca betöltésénél többnyire nem a szakértelem,

hanem személyes és bankérdekeltségek érvényesülnek. A legnagyobb bankárcsaládba nőszüléssel felemelkedett Lónyay, mint pénzügyminiszter, Európa legkétésebb hírű bankárától vett kölcsönnel finanszírozza az államháztartás első évét. Más alkalommal Deák Ferenc neveltleányával kötött házassága Széli Kálmánt 30 éves korában egyszerre a pénzügyi tárca élére állítja. A 12 pénzügyminiszterből csak az örökölt vagyonát nemesen feláldozó Kerkápoly és a született nemzetgazda, Wekerle magaslik ki. Utóbbi vezeti ki az államot a pénzügyi csődből a költségvetés egyensúlyának biztosításával és a korona-aranyvalutának megvalósításával. A korszerű pénzügyi politikának gyümölcseként az Osztrák-Magyar Bank igazgatásában a paritás intézményesül. Más különben a költségvetés visszatérő hiányainak fedezésére évenként átlag 14.000 hold állami jószágot adnak el, többnyire érteken aluli árért, átlag 170 forintért, aminek következtében az állam leltári vagyona arányosan emelkedni nem tud. Annál nagyobb mérvű az eladósodás. A korszak végén az állam vagyona 5 milliárddal kevesebb, mint a bankoké: csak 9 milliárd korona. Ellenben az államvagyont közel 6 milliárd korona adósság terheli és csak kamatra évi 300 milliónál többet kell fizetni. Nemcsak a társadalom, de az állam is a City kamatgyarmata. A monarchia világgazdasági elszigetelődése folytán megdrágul a pénz és a századfordulón jegyintézetünk, a szerb jegyintézetrel együtt, egész Európában vezet a defláció terén. Az adópolitikáról sehogysem lehet az igazságosságot és arányosságot kimutatni. A porosz kataszter elvei alapján 1884-ben bevezetett földadókataszter az érdekeltek meghallgatásával készül. A föld valóságos jövedelme átlag 234%-al nagyobb, mint a kataszteri jövedelem. A nagybirtokra nézve kiváltságosan kedvező osztályozás és kataszteribecslés a földadó terhét elsősorban a kisbirtokosokra hárítja, akik a túladóztatás súlya alatt két nemzedéken át pauperizálódnak és társadalmilag differenciálódnak. A feudális mágnásoknál is kedvezőbb helyzetbe jutnak az iparmágnások. A korszak végén a

mezőgazdasági termelés értékének 20%-a az adóteher, az ipari termelés értékének csak 2%-a. A gazdasági hatalmi tényezők összetételét visszatükröző parlament a helyzetet orvosolni nem tudja. A költségvetési vitákban a csak szónoki bravúrokhoz szokott politikusok minden elképzelhető tárgyról bemutatják száj nagy iparosi képességeiket, de mihelyt a tárgyat érintik, csak arról tesznek tanúságot, hogy a gazdaságpolitikában analfabéták. A korszak végén a 41 milliárd koronára becsült nemzeti vagyont 25%-os adósság terheli és a nemzeti vagyomból egy fejre csak 185 korona jut; sokkal kevesebb, mint az egykorú nyugateurópai államokban. Az általános szegénység sivatagából csak a föld és a tőke hitbizományosai emelkednek ki.

* * *

A kultúrpolitikát Eötvös és Trefort zseniális tehetsége szerezésén alapozza meg. Eötvös a népoktatásnak kötelezővé tételével Angliát két, Olaszországot három, Franciaországot tizennégy évvel előzi meg és háromosztályos felső-népiskolájával a világháború után minden művelt államban kibővített népiskolának ad példát. Azonban a feudális megkötöttségek még a hatosztályos népiskola két felső osztályát is összezsugorítják. A 90 éves műegyetemnek egyetemi rangra emelése a magyar technikai kultúrának kitűnő utánpótlást biztosít, a kolozsvári egyetem megnyitása pedig a budapesti egyetem magaskultúratermelésével szemben nagyon hatékony versenyt támaszt. A két nagy kultúrpolitikus programhagyatékát 11 utóda alig tudja értékesíteni. A tudománypolitikát teljesen az északnémet magaskultúra érvényesülési igényeinek szolgálatába állítják és a latin, meg angolszász magaskultúrával addig fennállott kapcsolatokat veszedelmesen elhanyagolják. A magyarság nagy tömegei a túlnyomóan északnémet magaskultúrával szemben, a faji averzióknak megfelelően, teljes közömbösséget tanúsítanak, mert a magyar néplélek mindenkor sokkal közelebb állott a francia szellem és az olasz temperamentum megérezéséhez,

mint az északnémet módszerességhez. Ennek következtében két nemzedék alatt közfelfogásba ment, hogy más az iskola és más az élet. A népjellem erősebb volt a hozzá nemalkalmazkodó iskolánál és ezért a társadalom strukturális betegségeiből fakadó demagógiával szemben az iskola a kultúr-demokrácián keresztül nem tudta a népi tömegeket politikai demokráciára nevelni. A magyar nép életfájára két nemzedék alatt a kapitalizmus gyűrűi egymásra rétegződtek, de alig nőttek új kultúrgyűrűk. A hazafias és vallásos nevelés görögtüzes szólamokra zsugorodott és dinamikus lelkiátélés helyett üres külsőségekbe takarta a gazdasági hatalmi tényezőknek sztatikus érdekeit. A „nemzetnevelés” szó is csak 1904-ben született meg. A pántlikás hazafiságra beállított népnevelésből céltudatosan mellőzték a hatalmi érdekeket sértő faji entudat és szolidaritás ápolását. A feudális érdekek túlsúlya következtében a közép- és alsófokú mezőgazdasági szakoktatás munkaterületén megdőbentő mulasztásokat tanúsítanak. A középfokú oktatásban is a nevelés helyén a szajkózás tá, vagy legjobb esetben a tanári magyarázatot visszabumerángozó tanítás áll. Ennek következtében a középiskolából kikerült értelmiség teljesen elveszti kezdeményezőképességét, undort érez a kezdeményezőerőt igénylő foglalkozások iránt és minden vágya egy kis államhivatali állás elnyerése, hol a bürokratikus sémákhoz igazodással is olcsó sikereket lehet aratni. A középiskolából magológépként kikerült értelmiség babonás hittel tekint az államhatalomra, mindent tőle vár és közben a kezdeményezés hiányát az egymást váltogató kormányokra keni. A polgárok gazdaságpolitikai tájékozatlanságára kiépített rendszer céltudatosan elzárkózik a közgazdaságtannak és társadalomtudománynak korszerű középfokú tanításától. Még a Társadalomtudományi Társaságnak a századunk kezdetén bekövetkezett megindulásával szemben is bizalmatlan és néhány év után a nagyjelentőségű társaság vezetését átengedi a magyar fajisajtságokat nem ismerő teoretáknak.

A tudományos termelésben kétségtelenül a jogi és történelmi irodalom vezet. A kor jogtörténészei, német mintára, a középkori magyar jogfejlődésben tapogatóznak és mivel magánjogi forrásismereteik feltűnően fogyatékosak, csak a nemzeti romantika igényeit elégítik ki üres werbőczizálással, a Hármaskönyv közjogi gyökérzetének gondos locsolásával, hogy a feudális osztályszemlélethez dogmatikus közjogtörténeti legitimitást nyújthassanak. A forráskutatást mellőző pszeudójogtörténészek alkotmánytörténeti fikciókergetése a legjövödelmezőbb tudományiparág. A történettudomány termékeiben is túlteng a felekezeti, politikai, pártpolitikai igényeket kielégítő államtörténeti szemlélet, mely a nemzet egyetemes érdekei értékelésének mellőzésével csak a pártfegyelem és pártideológia közjogi vízióihoz igazodik. Végül Tagányi termékenyítő hatásaként az apiori elméletekből merítő jogászok formalizmusa és a hiteles forrásokból merítő történészek empirizmusa egy későbbi békés korszak megoldandó ellentétéként merül fel.

A korszerűtlen szellemtudományok hatásánál sokkal nagyobb a kor szépirodalmának befolyása. Az ugoros-magyar, paraszti származású Arany János epikai műveiben a magyar nyelv erejét leghatásosabban fejezi ki. Az északifajú Jókai kivételes gazdagságú fantáziájával és valószínűlen hőseivel nemcsak a magyar, de 14 más nemzet igényeit is kielégíti. Mikszáth kitűnő rajzaiban az életközelségből meglátott sorskérdéseket anekdótázza. Tömörkényi a szegedvidéki nép nyomorát szólaltatja meg. Gárdonyi ifjúkori falusi tanítói élményeiből óvatos visszavonultságban merítget. Az északifajú Herczeg a magyar pszeudódzsentrivilág igényeit tehetséggel szolgálja. Gyulai Pál négyévtizedes harcot vív az irodalmi epigonok ellen. Á legtehetségesebb írókat csak a Nyugat iskolája tudja nevelni és tömöríteni. A nemzeti művelődésnek érmindszenti, szerény anyahajójáról röppen fel a korszak legtehetségesebb írója, Ady Endre, aki Parisban fogant társadalomszemlélete alapján a politikai önámítástól mentes újnemzedék lelkét józan enis-

méretre és az elődök bünei miatt közeledő nemzeti katasztrófa meglátására neveli. Kiváló pályatársa, Babits Mihály teljesen eredeti tehetséggel fejezi ki a szociális korszellemet. Móricz Zsigmond a magyar parasztok nyomorát, vágyvilágát és a pszeudódzsentrik nemzetsorvasztó szerepét igazságkereső lélekkel rajzolja. De amilyen nagy erővel lendül fel az irodalmi termelés, olyan elhanyagolt a falura kiáramló kultúra. Sekélyes szinten szerkesztett, a paraszthoz tolaikodó néplapon és politikai vagy üzleti naptárponyván kívül komoly irodalmi kiáramlással nem találkozunk.

A művészetek a korszak forrongó áramlatait tükrözik. A festészetben a német naturalizmus és a francia impreszionizmus fonódik egybe. Az építőművészetben a szeceszio és a múlt összes építészeti formáit utánzó eklekticizmus. A Népszínház és az Opera megnyitása a színházi kultúrát komoly utakra tereli. A dinári Munkácsy festészete és a dinári Liszt zeneművészete Európát is meghódítja. A magyar zene romantikusai mellett Michalovich, Zichy és Hubay nyugateurópai törekvéseket érvényesítenek. Századunk kezdetén Bartók és Kodály a magyar zene népi gyökereinek gondos megvizsgálása után a zenei romantika népieskedése ellen kemény harcot indít, de a politikai korszellem nyomása miatt csak az összeomlás után nyernek a külföldön és végre itthon is méltó elismerést.

* * *

A korszak legnagyobb passzívumát a sztatikus birtokpolitika okozza. 1871-ben az országgyűlés a jobbágyi és nemesi birtokok jogikülönbségét véglegesen megszünteti, de az ország területének 35%-a kötöttbirtokká válik. Az uralkodó 1867-től 1912-ig 60 új hitbizományt ismer el. Az Andrassy, Dessewffy, Pálffy, Prónay, Somssich, Festetich, Rakovszky, Esterházy, Zichy, Erdődy, Cziráky, Odescalchi, Károlyi, Wenckheim, Mailáth, Bánffy, Almássy, Jósika stb. családok új hitbizományai 50%-ban a Dunántúl, Bécs hatalmi előterepén helyezkednek el. Ugyanekkor Morvaor-

szágban 8%-ot, Csehországban 11%-ot alkotnak az új hitbizományok. Udvari felfogás szerint Bécsben jöhet egy történelmi forradalom, mert a magyar—morva—cseh hitbizományok felújuló legitimitást biztosítanak az uralkodó család számára. A korszak végén Magyarországon 92 hitbizomány 2.3 millió hold terjedelemben méginkább feudális jelleget ad az országnak, mint az előző korszakokban. Magának az Esterházy családnak 516.000, a Schönborn családnak 241.000, Habsburg-Lotharingiai Frigyes főhercegnek 145.000 Fülöp Coburg Gothai hercegnek 141.000, Festetics hercegnek 116.000 hold kötöttbirtoka van. Ezeknek mindegyike valósággal állam az államban, amelyeknek kastélytornyain a souverain család lobogója lengedez. Amíg Magyarországon a terület 35%-a, addig a még junkernek nevezett Poroszországban is csak 23%-a a kötöttbirtok. A váteszi lelkű Rudolf trónörökös világosan látja a veszélyt: „Ha a hitbizományokat és az egyházi birtokokat földarabolnánk, a birtokosok számát nagymértékben növelnénk és egyúttal csökkentenénk azt a hatalmas ellentétet, amely a szegények tömegeit a vagyonosak osztályától elválasztja. Én a magam részéről a szociális reformot nem tudom elképzelni a hitbizományok felosztása nélkül”. „Amíg fennállnak a nagy ellentétek a magántulajdon tekintetében, amíg a széles többségnek alig van valamije és a nemzeti vagyon jelentékeny része kevés kézben összpontosul, amíg ez a helyzet a szegény embereknél egyrészt gyűlöletet vált ki a vagyon birtokosai iránt, másrészt pedig érvényesül a nagy tömegnél a szegénység által okozott demoralizáció: addig nem lehet igazi haladást és igazi fellendülést várni”. A tiszta liberalizmus kibontakozásának nem utolsó gátja a hatalmas tömegű kötöttbirtok. Ennek következtében a korszak végén 4189 nagybirtokosnak tulajdonában közel húszmillió hold terjedelmű föld van, az ország területének 40%-a, ezzel szemben közel másfélmillió törpebirtokos az ország területének alig 6%-át mondhatja bizonytalan magáénak. A 10 holdon aluli birtokosokat, bérlőket és a

mezőgazdasági munkásokat, cselédeket is hozzászámítva, az ország összes lakosságából 42% agrárproletárt látunk. A túlnyomóan alpin, dinári, mediterrán és északi fajú nagybirtokosok, valamint az askenázi nagytőkések érdekszövetsége az ugoros magyar paraszttal szemben korlátlan hegemóniát gyakorol és minden birtokpolitikai kezdeményezést csirájába fojt.

A magyar társadalom legerősebb viharsarkában, Oroszázán a földmunkások 1891-ben még nem vörös, hanem fehér selyemzászló alatt veszik fel a létezt való küzdelmet, de ez is bántja a közigazgatást és csendőrroham vet véget az első megmozdulásnak. Három év múlva a hódmezővásárhelyi földmunkásokra már csendőrök és huszárok közösen sortüzelnek. 1906-ban néhány hónap alatt 400 helyen létesül földmunkásszövetség, de Andrássy belügyminiszter a közigazgatási hatóságokkal közel 5000 embert ítéllet el. A nagybirtok által legjobban megnyomorított fajmagyar területen egy évtized alatt három nagy aratósztrájk tör ki és a nagyagráriusok már azon gondolkoznak, hogy miként hozzanak az országba olcsó kínai kulikat? Péter-Pálkor vagy Sarlóskor az aratók karjai már nem ölelik hálaimát sugárzó keblükhöz a kövér kalászmartot, hanem családjuk jövőtlenségén aggódnak.

A fegyveres béke erősen fegyverkező korszakában a nemzetnek sorsdöntő kérdése: a népet mentsék meg, vagy a földet? Az utóbbit akarták rövidlátóan megmenteni, de a végén elveszett az ország földjének 71%-a, népének 64%-a és az elmaradt földbirtokreformot idegen fajoknak javára hajtották végre. Századunk első másfélévtizedében a gyökeres földreform és telepítés már nemcsak gazdaságpolitikai, hanem nemzetpolitikai és méginkább katonapolitikai kérdés. Nemzetmentő birtokpolitikai reformok helyett a korszakban csak halvány kísérletekkel találkozunk. 1885-ben a Délvidék 60.000 szerb házközösségét jogilag lebontják, de megszüntetni nem tudják. Az 1908-iki tagosítást törvény sem tudja kiküszöbölni az ország keleti felében a föld-

közösség maradványaként még hárommillió hold terjedelmű erdei és legelőj elegendő közbirtokokat. Az 1886-iki porosz telepítési törvény két évtized alatt közel hárommillió hold földön, a lengyelektől veszélyeztetett keleti részen, nemzetvédelmi érdekekből német tömegeket helyez el. Ennek torz utánezataként alkotott 1894-iki telepítési törvényünk alapján két évtized alatt Erdélyben két község és tizenhárom telepecske létesül, kezdetnek sem minősíthető 30.000 hold területen. Darányi telepítési tövényjavaslata parlamenti tárgyalásig sem juthat el. A hitbizományok és nagybirtokok védői a korszak utolsó két évtizedében dühösen harcolnak a szocializmus ellen, de a nagybirtok üzemi előnyeinek védelmére kiadott könyvekben és röpirataikban pontosan ugyanazon érveket sorakoztatják fel, amelyeket a Kapital harmadik kötetétől Kautsky Agrarfrage-ján keresztül az 1925 utáni szovjetorosz kolchozgazdászokig minden ortodox-szocialista és neológ-kommunista szorgalmasan ismétél. A 67-es és 48-as közjogi küzdelem politikai szószátyárai a 30 milliós magyarság imperialisztikus délibábhídján közös nevezőre jutottak és a jövőt a közigazgatás jól olajozott gépezetére bízva, elfelejtették a minorításba jutott magyarságot a nemzetiségi területekre tömegesen kitelepíteni és ott a faji entudatot fellángoltatni.

A nagybirtok felgyülemmlése és megmerevedése erősen fojtogatja a magyar életet, gyökerében sorvasztja a nemzetet. A születések ezrelékszámá 33-ra zuhan, a haláleseteké 22-re emelkedik. Amikor Európa hatalmas mérkőzésre készül és még a külföldi magyarság hazatelepítése is katonapolitikai érdek, a nemzet gazdasági, lelki és társadalmi megszervezése helyett megindul a nemzetemésztő kivándorlás. A csalódott Túri Danik a szociális nyomás elől oda vándorolnak, hol a legkisebb a szociális nyomás és a vagyonszerzésnek optimuma van: Amerikába. Az utolsó 15 évben közel másfélmillió földéhes paraszt hagyja el a haza földjét. A magyar élet kényszerű aláértékelői, többnyire erőtlő duzzadó 20—40 éves férfiak, a Cunard kéthetenként induló

hajóin kilépnek a nemzeti közösségből és New-York felé szövegetik családboldogító álmaikat. Egyedül 1906-ban 172.000 ember hagyja el az országot. Ezer év szenvedése által kiegészített, salakmentesült lelkük, erős jellemük és a nemzetközi vizsgálatok által is elismert, a többi nemzetét négy-szeresen felülmúló tehetségük Északamerikában csodákat alkot. Akikről itthon az volt a közfelfogás, hogy kereskedelemhez nem értenek, egyikük a kaliforniai szőlőtelepeket alapítja meg, egy analfabéta kivándorolt kocsis virágzó bankot létesít, mások pedig Clevelandben a legnagyobb kertészeti vállalatot szervezik meg. Akik itthon csak plutokrata szempontból nézik a szörnyű vérvesztésüket, szívesen látják a nagymérvű kivándorlást, mert a családok egyrésze itthonmarad, a keservesen megtakarított dollárok hazavándorolnak és az eladósodott nagybirtok magas áron tud parcellázni. A fiumei kikötőben hajóraszálló kivándorlók a nemzeti Via Dolorosa nyolcadik állomásán ösztönös megérzéssel mondogatják: „Ne sírjatok miattam, hanem magatok és gyermekeitek miatt”. A kivándorlás a társadalmi feszültséget levezette, de egyben a nemzet későbbi katasztrófájának nem utolsó oka lett. A világháború végső döntésénél hiányzott az a hét kemény hadtest, amely a háborúelőtti másfélévtizedben kényszerűségből Amerikába szivárgott. Ekkor újból igazolódott az evangéliumi igazság: „Minden bajnak gyökere a kapzsiság”. (Pál I. Timót. 6.10.)

* * *

A korszakban a történelmi egyházak a nemzet egyetemes érdekeit kielégítő reformok kezdeményezésére teljesen alkalmatlanok. A 67-ben visszaállított 1848:20. t.-c. alkalmazása körül kifejlett egyházpolitikai gyakorlat az egyházakat az államhatalom eszközévé és a gazdasági hatalmitényezők sztatikus erőinek nehezekeivé tette. Deák Ferenc 1873-ban az egyháznak az államtól való elválasztását sürgeti, de a törvényjavaslat tárgyalása két év múlva is elmarad. A hatalmi tényezők mellőzik az evangéliumnak lényeges elvét:

„Aki Istenért harcol, nem bocsátkozik világi dolgokba, hogy annak tessenék, akihez szegődött”. (Pál II. Timót. 2. 4.) Az öt magyar református egyházkerület 1881-ben összefoglaló keretül alkotja meg az egyetemes zsinatot és egyetemes konventet. A protestáns erők tömörítése azt eredményezi, hogy négy év múlva a főrendiházból kihagyott katolikus választott püspökök helyét a protestáns püspökök és egyházkerületi főgondnokok foglalják el. A magyar evangélikusok 1891-ben szintén egységes keretbe foglalják erőiket. Azonban az episzkopális rendszerben kifejeződött egyházkerületi főgondnoki intézmény a népi erőket képviselő prezbiteriumokkal szemben a világi nagybirtok hatalmi érdek-körébe vonja a magyar protestantizmus egész szervezetét. Kölcsey felfogása igazolódik: „A reformációból a köznép nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál”. Mindamellett a latin nyelvnek teljes elhalása a magyar anyanyelven istentisztelező protestáns egyházakat és a latinnyelvet megtartó katolikus egyházat a néppel való lelkikapcsolatok tekintetében egymástól eltérő utakra terelte.

Ötvös József vallásügyi miniszter már 1867-ben felveti a katolikus autonómia kérdésének elintézését. A bölcsen előrelátó egyházpolitikus kísérlete kudarcot vall. A főpapi kinevezéseknél kétharmadrészben világiaknak jelölési joga, az egyházi vagyonnak közös jogiszemélyre átírása, közös kezelése és az iskolák fenntartásában és igazgatásában a világi elemek túlsúlya előbb a főpapi kar hatalmi féltékenységét kelti fel, azután a későbbi kormányok az egyház fölötti hatalmat nem óhajtják kiadni a kezükből. Az apostoli vagyonokat kezelő magyar Titusok elmaradása sok olyan meggyanúsításra adott alkalmat, amelyekről az egyház sátorkészítő mesterségű nagy apostola bölcsen óvakodott. (Pál II. Korint. 8. 16—24.) A korszak első öt évében folytatott kongresszusi tárgyalások a legidősebb egyházpolitikai ügyet csendesen elaltatták, mint ahogy az 1895—97 közötti kongresszus tervezete is elsikkadt. Egyedül az

erdélyi katolikus státus biztosítja már 1867-ben az önkormányzatot. Pedig a korszakban, a külföldi egyházpolitikában, egész új utakat taposnak. A római Venti Settembre nemcsak a pápaság világi uralmát dönti meg, hanem a szekularizálást és kisugárzásaként a porosz kultúrharcot is megindítja. A század fordulóján a francia kormány az egyházat az államtól elválasztja és a költségvetésből minden egyházi hozzájárulást töröl. A korszak végén Portugália szekularizál. Az egyház középkori feudális kapcsolatait már csak Spanyolország, Ausztria és Magyarország képviseli. Magyarországon a századfordulóban 2.7 millió hold a katolikus egyház földbirtoka, amelyből csak 5% a lelkészeké és 6% az egyházközségeké. Ennek következtében a lelkészek az 1898., 1909., 1913. évi kongruatörvényeken keresztül a mindenkori államhatalomhoz kapcsolódnak. A feudálkapitalizmus nyűgéhez alkalmazkodó magatartás következtében elmaradhatatlan a feudális egyház kapítalizálódása. A századfordulóban a katolikus érsekségek és püspökségek tőkevagyonára már 25 millió korona, amely a vallás- és tanulmányalap tőkevagyonával közel 70 millió koronát képvisel a magyar feudálkapitalizmus nem utolsó hatalmi tényezői között. A jelentékeny föld- és tőkevagyon fennmaradása mellett a Szent István király által kijelölt feladatkörökből már csak a közoktatásban való részesedés marad meg. Azonban 1868-tól a népiskolák, 1883-tól pedig a középiskolák is, az államsegély fokozódó igénybevételével és az ezzel együtt kibontakozó állami felügyelettel, mindinkább kicsúsznak az egyház tényleges jogköréből. A nemzeti magaskultúrában termékeny szerepet vállaló néhány öreg kanonok apologetikus történetírói tevékenységére korlátozódik az egyháznak egykor nagyjelentőségű kulturális küldetése.

Ilyen körülmények között veti fel 1892-ben Apponyi azon egyházpolitikai kérdéseket, amelyeknek magyar dreyfusi választóvívéből három év alatt a polgári házasság, az állami anyakönyvvezetés és a zsidó vallás recepciója került ki. Az egyházpolitikai harcokban a magyar feudalizmus és

a magyarországi kapitalizmus egymással eldöntetlen harcot vívott, mert az új törvények revíziója a feudális hatalmi tényezők gyengülésének arányában mind gyakrabban vetődött a felszínre.

A feudálkapitalisztikus egyháznak *szociális egyházzá* alakulására kiváló alkalmat nyújtott XIII. Leó pápának Rerum novarum kezdetű, 1891-iki körlevele, azonban a hirdetett elvek és a tények közötti nagy ellentmondás még az *egészséges* kezdeményezésnek sem biztosított lehetőséget. Az 1907-ben megindult magyar keresztényszocialista mozgalom a tőke és munka harcában csak az előbbi védelmét vállalta és nem tudott a rajnavidéki és belga mozgalom termékeny útjára lépni. A következő évben megindult Katolikus Népszövetség a földreformmal való szembehelyezkedése miatt a falvakon éppúgy nem tudott népi gyökeret eresztetni, mint a városokban a keresztényszocializmus. A keresztény érzelmi- és célközösségből előbb az értelmiség, azután az ipari munkásság lépett ki. Az evangélium mindent átütőerejű társadalomideái éppen a legkritikusabb korszakban legjobban biztosíthaták volna a magyarság számára a geopolitikai helyzet előnyének, a központiaságnak felhasználását és a középdunavölgyi népek nagyhatalmi megszervezését. Azonban a feudálkapitalizmus elé spanyolfalul állított kereszténység csak az alaki elemeket domborította ki, anélkül, hogy ősi tartalmát lelkileg átélhette és a magyar nép megmentésére értékesíthette volna. Ahol elsőrendű és másodrendű keresztényeket különböztethettek meg, „ott az evangélium a Jordán eleven folyásairól a Holt-tengerre csúszott le s Szent Pál levelei ott oly tompán és erőtllenül hangzanak, mintha nyirkos pincében olvasnák fel őket”. (Prohászka.)

Amikor a kereszténység lelki hajszálgökei már kiszáradtak és az anyakönyvi keresztények sokasodó seregei mellett az evangéliumi szociáletikát átélők száma egyre gyérült, Keleten Mailáth, Északon Fischer-Colbrie lép az első apostolok tövises útjára. Ugyanakkor a természet- és társa-

dalomtudomány teljes vértetébe öltözve jelenik meg Temesvári Pelbárt reinkarnált utóda, az assisi lelkű és savanarolai erélyű Prohászka Ottokár, hogy a megnagyított pompával lekicsinyített Krisztust újból a lélek központjába helyezze azok számára, akik kereszténységüket nem tekintik mindennél jövedelmezőbb üzletnek. Az ő bátor kiállása a korszak magyar kereszténységének nagyon kedvezőtlen lelkimérlegéből a hatalmas passzívákat eltüntette.

* * *

A 67-es korszak legnagyobb kérdései közé tartozott a nemzetiségi kérdés. A 68-as nemzetiségi törvény az ország soknyelvűségével számolt, de a nemzetiségeknek kevés, a változó kormányoknak sok volt, ezért komoly alkalmazása elmaradt. Az uralkodó még 1871-ben a szlávokra kíván támaszkodni és a föderatív alkotmányt sürgető Hohenwarthot nevezi ki osztrák miniszterelnökké. Azonban már ősszel Andrassy a dualizmust veszélyeztető kísérletet megakadályozza és a koronatanácson az osztrák kormányt megbuktatja. A cseh agráriusok ezidőtől depolitizálódnak és Széchenyi elveinek magukra alkalmazásával, két nemzedéken át gazdaságilag aktivizálódnak. Az uralkodó pedig minden további kísérletől elzárkózik és Ausztriában Taaffe, Magyarországon pedig Tisza Kálmán segítségével a dualizmust megkövesíti. Rudolf trónörökös kisebbségvédő és demokratikus politikát óhajtana látni, de a két trónörököst túlélő uralkodó minden változtatást ellenez. Ferenc Ferdinánd is Ausztria, Csehország, Jugoszlávia, az Erdéllyel kiegészített Románia és a trianoninál sokkal nagyobbban tervezett Magyarország föderatív összevonásával kívánta a dunai államok egységét megóvni. Ha a század kezdetén átvehette volna a trónt, talán még ideje maradt volna azon kemény műtét végrehajtására, amelytől Massaryk az északiszláv állam önállóságát féltette.

A föderatív megoldás ismételt elejtése folytán a nemzetiségek a szomszéd államokkal való egyesülés útján kíván-

ták terveiket megvalósítani. A hármasszövetség megalkotásakor a csehek felveszik a kapcsolatot Oroszországgal és a prágai egyetemen Massaryk a leendő cseh állam számára politikai vezérkart nevel. Nemsokára a cseh munkások az osztrák munkásmozgalomból kiválnak. Belgrádból a szerb illyrpárt vezetői kapcsolatokat építenek ki a Délvidék és Bosznia-Hercegovina szerbjeivel a létesítendő Jugoszlávia útjainak előkészítésére. Ugyanekkor a horvátok Bosznia és Hercegovina megszállásától azt remélik, hogy egy trialisztikus megoldásnál a délszláv egységnek vezetői lesznek. Belgrád és Zágráb között versenyfutás indul meg a leendő délszláv állam fölötti hatalomért és úgy a magyar kormányt képviselő horvát bánok, mint a Boszniát kormányzó közös pénzügyminiszterek a tévesen kisebb veszedelemnek minősített szerb törekvések támogatásával ellensúlyozzák a horvát nacionalistákat. Erdély 48-as uniójának 67-es legalizálása az ország legbecesebb részének 50 éven át sokkal több kárt, mint hasznot nyújt és a következő korszakban az erdélyi magyarság tragédiájának felidézője. A szebeni szász evangélikus egyházkerület a magyar evangélikusoktól már 67-ben elválik és művelt iparosaira, kereskedőire, kisgazdáira támaszkodva mindjobban elkülönül az erdélyi magyarságtól. A 69-től önkormányzatot élvező erdélyi román görögkeleti egyház háromnegyedrészen világi és negyedrészen egyházi vezetés alatt a Romániával való egyesülés széles harckeretét alkotja. Az 1872-ben megindult nagyszzebeni Albina Bank 40 év alatt, bukaresti támogatással, Erdélyben 152 fiókot nyit, a korszak végén 260 millió koronát forgat és évenként átlag 20.000 hold földet vásárol össze románok számára a magyar bankok által agyonhitelezett, nyomorgó magyaroktól. Romániának 1883-ban a központi hatalmakkal kötött szövetsége biztosította azt, hogy három évtizeden keresztül teljes szabadsággal készítse elő Erdély birtokbavételét.

A nemzetiségeknek megmagyarosítását 67-ben is sürgető Táncsics Mihály nemzetiszocialista képviselőnek szavai

süket fülekre találunk. A történelmi egyházak 67-től iskola-fenntartó joguk megóvásáért harcolnak és ennek eredményeként 68-ban a nemzetiségek felekezeti népiskolái, 1883-ban pedig középiskolái is megőrzik önállóságukat, sőt egyenjogúan veszik igénybe az államsegélyt. Az iskolák államosításának elmaradása következtében a nemzetiségeknek a népiskolán keresztül végrehajtható magyarosítása is elmaradt és Apponyinak elkésztett 907-es törvénye csak arra alkalmas, hogy 13 év múlva a magyarság ellen irányadónak minősíthessék. Az önálló magyar hadsereg hiánya, a közös hadsereg változatlansága is akadálya a nemzetiségek politikai asszimilációjának.

A magyarosításhoz elsősorban a magyar népi tömegek gazdasági önállósítására, erősítésére, nemzetvédelmi rendeltetésű földbirtokreformra és telepítésre lett volna szükség. Amelyik nyelv nem kenyérnyelv, azt mesterséges eszközökkel kiterjeszteni nem lehet. Erdélynek a petrozsényi szénmedencére és az elkallódott földgáztelepekre támaszkodó iparosítása az Alföld magyar népfölöslegének számára kiszámíthatatlan érvényesülési területet nyújtott volna, de nem mutatkozott azonnal profitáló tőkeberuházásnak. Bánky új vízturbinája alapján Franciaországban százával létesültek elektromos energiát termelő vízerőtelepek, ugyanakkor a Felvidéken és Erdélyben 1.6 millió lóerőnyi vízerő értékesítetlenül folyt el, holott a vízerő iparosításával az alföldi magyarságot szintén el lehetett volna helyezni és a magyarság számfölnyét a veszélyeztetett területeken biztosítani. Ehelyett az Alföldön folyt a városiasítás. Nem a nemzet, hanem a tőke rentabilitásához igazodott az egész gazdaságpolitika. Ennek következtében a nemzetiségeknek sokkal jobb helyzete volt, mint a nagybirtokokkal és hitbizományokkal megterhelt magyar nyelvterület földműveseinek. A korszak végén az ország szerb földművesei közül 36% földnélküli, a tótoknak 29%-a, a románoknak 27%-a, a horvátoknak 20%-a, a ruténeknek 19%-a, — a magyaroknak 45%-a; 2.4 millió lélek. Gazdaságpolitikai eszközök helyett

a nemzetiségi kérdés megoldásához csak közigazgatási eszközöket használnak. Bánffy Dezső miniszterelnök tulajdonképpen Magyarország főispánjának tekinti magát és dobozai perspektívából kezeli a kérdést. A nemzetiségi vezeték kíméletlen üldözése és a nemzetiségi politikának közigazgatási területre zsugorítása sok csalafinta ötlet megvalósítására adott alkalmat, de kilengéseivel csak a szociális sérelmeket a nemzetiségiakkal társította és a nemzetiségeket a magyar államtestből való lelki elkülönülésre nevelte. A memorandumper, a szebeni román komité feloszlatása, az élesdi tömeges sortüzelés stb. átmeneti csendet teremtett itthon, de bőséges alkalmat nyújtott a külföldi magyarellenes sajtópropaganda fel torzító tevékenységéhez.

Az egész korszakban sok vizsályt szül a katonai kérdés rendezetlensége, az önálló magyar hadsereg hiánya. A magyar királyi honvédség 68 óta hat honvédkerületben mindössze 82 gyalogzászlóaljra és 32 lovasszázadra tagozódott, amelyhez 71-ben tüzérosztagokat is szerveztek. Az osztályoknak csapattestekbe foglalása csak 90-ben történt meg. Ezzel szemben a meglévő, régi közös ezredekhez Magyarország területén 1873-ban két huszárezredet, 83-ban öt gyalogezredet, 85-ben és 92-ben 15 táborig tüzérezredet, 908-ban pedig kilenc tarackos tüzérosztályt szerveztek. A közös hadseregnek szervezésében és vezetésében a magyar érdekek nem érvényesülhettek. Apponyi legelsőnek ismeri fel a katonai kérdés döntő fontosságát. Az önálló magyar hadseregért küzdő politikusok katonapolitikai ismeretek nélkül is, ösztönösen az állami önállóságért harcolnak. A 89-es vedkötelezettsegi törvény viharos küzdelmeket vált ki és Apponyi eredménytelenül *sürgeti* a nemzeti érzelmeknek a közös hadseregbe illesztését. 98-tól 14 éven keresztül nagyrészt ezért dühöng a magyar parlament tekintélyét lejárató és a külföldi diplomaták előtt a válságot teljesen feltáró technikai obstrukció. Tisza István atyjától nem örökölte a taktikai készséget és ennek hiányában csak sorozatos erőszakossággal tudja az uralkodó akaratát érvényesí-

teni. Egyidejűleg két arcvonalon folyik a küzdelem: A nemzeti hadsereg érdekében Bécs ellen és a magyar hegemonia érdekében a nemzetiségek ellen. Ez okozta a nemzeti erők szétforgácsolódását és felörlődését. „A katonai kérdés, illetve a nemzeti hadsereg nélkülözése volt az a szű, amely a kiegyezésnek, de a monarchiával való együttérzésnek is gyökereit megrágtá.” (Apponyi.)

* * *

A modern kapitalizmus politikai életformája: a parlamentarizmus. Politikai ideológiája: a liberalizmus. Nálunk egyrészt a nagybirtok átmentése, másrészt a tőke gyors beözönlése megakadályozta a tiszta parlamentarizmus kifejlődését. Az 1874-iki választójogi törvény a 48-as népképviselői rendszert visszafejlesztette és újból a fokozott vagyoni és értelmi cenzust alkalmazta. Az ország lakosainak csak 7%-a választópolgár, 1881-től 6%-a, 1910-től újból csak 7%-a. A választás nyíltzavazású rendszere, a közigazgatási gépezet minden elképzelhető korrupciója a polgárok választójogosított csekély töredéke számára is csak álparlamentarizmust, állliberalizmust, áldemokráciát nyújt. Ez a liberalizmus csak a nagybirtokos és nagytőkés elemeket *tette* liber-ré; a nemzet termelőtömegei a szabadsággal ismeretséget nem köthettek. A magyar liberalizmusnak nem Locke és Schmidt Ádám a mestere, hanem Thrasymachos és Stirner erőszakelmél^teinek közigazgatási alkalmazói. A nemzet életösztonösen tiltakozott a fojtogató dualizmus rendszerével szemben és „mivel többségeket kellett a választásoknál szerezni olya_n állapotok fenntartásához, amelyekkel a nemzet öszintén meg nem barátkozhatott, arra más út nem vezetett, mint a hivatali erőszak és korrupció. A korrupció valóságos instrumentum regni és megmérgezte a nemzet vérkeringését”. (Apponyi.)

A korszak politikai startere, Deák Ferenc puritán, lekötelezhetetlen, független államférfi, aki csak az elindítást vállalhatja egy olyan nemzedék számára, melynek politi-

kusai éles könyökkel állanak startra. Id. Andrássy után az uralkodó a kényestermészetű családi vagyontranzakció sikeres végrehajtásáért és a gödöllői uradalom felhajtásáért Lónyayt grófi rangemeléssel és miniszterelnökséggel jutalmazza. Mint a kormány elnöke a kis L-nek nevezett földhitelbankigazgatónak adott tippekkel, a vasútépítési koncessziókkal gyorsan szaporítja vagyonát, a képviselőknek pezsgőztetésével kézbentartott vacsorapártjára alapítja hatalmát és mégis egy jellemtelen, a párisi emigrációból a kémszolgálatok ellenében jutányosán hazatért képviselőnek egyetlen gyanúsító mondata megbuktatja. Tisza Kálmán 15 éves miniszterelnökségének erkölcsi alapja kétségtelen tiszta kezeszsége, amelynek következtében családi vagyona nemhogy szaporodik, hanem súlyos terhekbe sodródik. Azonban hatalmának sokkal erősebb támasza a 75-ös választáson tanúsított magatartása, 176 szolgabírónak képviselőséggel jutalmazása, személyes híveinek a „húsos fazék” körül tömörítése, a mamelukoknak pártfegyelmzése és a kiváló taktikai ügyesség az ellenfelek hadállásainak ismételt megbontása terén. A 81-es választásokon a korrupció minden eszközének igénybevétele a politikai közszellemet elfásítja és lehetővé teszi, hogy az alig közepszerű ismeretekkel rendelkező miniszterelnök a dualisztikus rendszert megszilárdíthassa. Másfélévtizedes miniszterelnöksége alatt személyes hatalmi gyökerei mégis kiszáradnak és csak a Kossuth honosításának kérdéséhez kapcsolt lemondása borít játékony fátylat politikai múltjára.

Az emigráns Kossuth az ország közvéleményében halálánapiáig mindjobban növekvő hatalom és a személyéhez fűzött személyi kultuszt a 48-as epigonok aprópénzre váltják. Fiának, Ferencnek hazatérése és a politikai élet ellenzéki élvonalában való elhelyezkedése a korszak utolsó két évtizedében a 48-as elvek gyakorlati értékét nagymértékben csökkenti. Kossuth Ferenc nem tudja atyjának áldozatkészségét és elvhűségét örökölni.; erkölcsi tőkeszaporítás helyett csak lyukas pénztárcáját tömi. Atyja hátrahagyott

irataiért, az Erzsébet-híd rögzítésének javaslataért a kormánytól 70.000 forintot fogad el, több biztosítóintézetnek tantiémjeit nagytétekben szedegeti és még egy megbukott fecskendővállalaton is 100.000 forintot keres. Koalíciós kereskedelmi minisztersége idejében kabinetkérdést csinál abból, hogy Lipóttrendhez juthasson. Egyéniségének fogyatkozásait a 67-esek a 48-as elvek népszerűségének szétporlasztására használják fel.

Az egyházpolitikai küzdelmekben felörlődött tekintély helyreállítására az uralkodó Bánffy-t nevezi ki miniszterelnökké, aki egy évvel korábban azzal nyeri meg Ferenc József kegyét, hogy mint házelnök Kossuth Lajos temetéséről tüntetően távolmaradt. Legfontosabb megbízása: a függetlenségi párt és a sajtó megrendszabályozása, valamint a nemzetiségi vezérek agitációjának letörése. Miniszterelnöksége alatt, a honfoglalás ezredik évfordulóján, őszinte politikai zárszámadás és vezeklés, megigazulásra törekvés helyett világraszóló úrimurit rendeznek és az őszi választásokon a hatalmi visszaélések minden eszközének igénybevételeivel indul meg az ellenzékirtó hadjárat. Az országgyűlés kisebbsége a technikai obstrukciót az új országházban is cirkuszi eszközökkel alkalmazza. Tisza István erőszakos házsabályrevízióval és a régi házsabályok megsértésével kívánja a dualizmus fenntartását biztosító parlamenti működést állandósítani. A parlamenti harcok miatt alkalmazott házfelosztatás és választás az ellenzék számára többséget szerez. Fejérváry tábornagy kormányának belügyminisztere, Kristóffy 2—3 választással kívánja a többségbejutott ellenzék erejét szétmorzsolni. Azonban nem tudja előteremteni a terv megvalósításához szükséges 50 millió koronát, ezért Ferenc Ferdinánd trónörökös utasítására az általános, titkos választójogot kormányprogrammá teszi. Ferenc Ferdinánd ezzel óhajtja a nemzetiségeket, szervezett munkásokat és a magyar parasztokat a dualisztikus rendszer szétrobbantásához tömöríteni. Ferenc József azonban a választójogi reform felvetését csak ütőkártyának tekinti

a többségbejutott ellenzéki pártok megfélemlítésére. Az uralkodó *számítását* az események *igazolják*, mert a kiváltáságos helyzetüket féltő megyék ellenállnak és ezzel az országgyűlés feloszlátását kikényszerítik. A koalíció vezetői az uralkodó előtt programjukat titokban felfüggesztik és a félrevezetett közvélemény hangulatára támaszkodva az új választáson csaknem ellenzékmentes többséget szereznek. Tisza István visszavonul és pártját is feloszlátja. A szabadelvűnek nevezett párt egyeduralma megszűnt.

A közvélemény csodákat vár a koalíciós kormánytól, de reformok elmaradnak, mert a pártvezérek programjuk felfüggesztésével lettek miniszterek, nem pedig programjuk megvalósítás végett. A hatalom kedvéért 1907-ben Ausztriával új gazdasági megegyezést kötnek, mely Magyarország számára látszólag autonóm vámtarifát biztosít, de úgy, hogy az a magyar agrárkivitelt teszi tönkre; Andrássy belügyminiszter pedig a korszerű általános, titkos választójogot plurális választójogi javaslatával akarja lényegéből kiforgatni. Ugyanekkor az osztrák polgárok és munkások a választójogi reformot kivívják és a szociáldemokrata párt a bécsi parlamentben 87 mandátumot szerez. Ha a koalíciós kormány hasonló útra lép és a magyar munkásság vezetőit az utcáról a parlamentbe tereli, elejétveszi a 18-as feszültség tragikus kirobbanásának. Azonban titkolt programfeladása folytán komoly reformokra nem vállalkozhatott és alig négy év alatt tanúsított tehetetlenségével elvesztette az uralkodó, de egyben a közvélemény bizalmát is.

Az új választások a Tisza István vezérlete alatt, nemzeti munkapárt néven feleledő 67-eseknek nyújtottak nagy többséget. Tisza István, mint házelnök, a legerélyesebb eszközökkel szavaztatja meg a véderőjavaslatot. Ekkor állítja Déry Zoltán ellenzéki képviselő Lukács László miniszterelnökről azt, hogy Európa legnagyobb panamistája, mert a sószerződésnél többmillió korona sápot szedett a választások költségeire és saját vagyonosodására is gyanús üzleteket

kötött. A budapesti tábla Dést a vád alól felmentette, Lukács lemondott és helyébe az uralkodó Tisza Istvánt nevezte ki miniszterelnökké. A korszak utolsó évében még alkalom lett volna a választójogi, nemzetiségi, katonai, birtokpolitikai és egyházpolitikai reformokkal a nemzeti egységet megteremteni és a lelkeket a nagyidők sorsvállalásához homogenizálni. Azonban Tiszának minden korszerű reformmal való szembehelyezkedése a parlamentet a nemzet sorsdöntő kérdéseinek megoldására véglegesen alkalmatlanná tette. A világháború előestéjén a díszes palotában szócstázó magyar országgyűlés a nemzet életerejét fogyasztó, nagy rákos daganat. A nemzetpolitikai komoly vizsgálódás, problémakeresés és az egyetemes nemzeti létkérdéseknek, Széchenyi szellemében, áldozatos megoldása helyett a nemzet létét veszélyeztető bajokat a politikai önámítás hatalmi leplével takargatták. „Ha valamely ország magában meg hasonlik, nem állhat fenn az az ország”. (Márk 3. 24.)

* * *

Bécs és Berlin szövetsége az osztrák katonapolitikusoknak Magyarországon a nemzet vitális érdekeit mellőző érvényesülést biztosított. Ennek ellenében az udvar a magyar belpolitikában szabadkezet adott a nagybirtokosoknak, a banktőkének és a mindkét gazdasági hatalmitényezőt készségeen kiszolgáló dzsentriosztálynak. Érdekközösségük érvénye: a nemzet egyetemes érdekeit szolgáló minden reformnak akadálya. A magyar dzsentriosztály az előző korszakokban tönkrement turáni köznemességből alapozódott, de az alacsony gyermekszám folytán utánpótlási szükségleteit nem tudta kielégíteni és két nemzedék alatt alpin, dinári és más elemekkel heterogénizálódott. Főleg a közigazgatásban találnak a középkori életstílus folytatására alkalmas területet. Addigi fertálmágnáskodó életstílusuknak tetsetős, de megtévesztő angol nevet adnak. Az angol dzsentri a „balra tart” politikai alapelvének szolgálásával az angol nemzeti fejlődésnek és a szociálpolitikai kezdeményezések-

nek élcsapata volt. A magyar pszeudódzsenti a társadalom dinamikus erőinek lekötéséből, maradiságából teremtett magának létalapot. A családi megalapozottságú hivatalelőzőnlés nem pótolhatta a természetes elpolgáriasodási folyamatot, hanem csak egy új osztálynak, az úri-Magyarországnak elkülönüléséhez vezetett. Az angol dzsentritől csak a monoklit és vadásznadrágot vette át, de a vadászat-eszemiszom-kártya életstílusháromszögében nem a nemzet egyetemét szolgáló reformok vágya fakadt, hanem csak könnyen emészthető szellemi piluláknak volt kelendősege. Werbőczyféle közjogi totemből szoptatott politikai napilap, a köznemesi történeti tabukat érintetlenül hagyó romantikus történelmi ponyvaművek, félhivatalos irodalmi társaságok által fémjelzett irodalmi epigonalkotások, vitézkötéses zsúrfükkat és álszende leányokat dicsőítő szépirodalom: a pszeudódzsenti szellemi igényeinek teljessége. A magaköré sűrített társadalmi rétegek előtt maradiságát Bécs-ellenes és nemzetiség-ellenes társadalmi tüntetésekkel leplezi és ezzel a nemzet széles rétegeiben a maga számára létjoglászatot kelt. Nem tudja befogadni Széchenyi, Petőfi és Ady termékenyítő történelmi pesszimizmusát, inkább a Tisza Kálmánok és Rákosi Jenők önáltató optimizmusa alapján a Kárpátoktól—Adriáig terjedő ezeréves haza széttörhetetlenségének illúziójában ringatja magát. A falunépe felé, a „vakulj magyar!”-elv alapján, programbeszéddek selyempapírjába göngyölt ígéretek pergőtüzet etetéssel, itatással megtűzdelve zúdítja, amíg a beváltatlan ígéretek és megmaradt bajok, jajok a komoly politikai érdeklődéstől elfordítják a programhuszárok által kiábrándított népi tömegeket. A korszak társadalmának pathológiai térképén kétségtelenül ez a pszeudódzsentriosztály a középen foglal helyet, mert a keresztényi szeretetnek mélyrétegekbe gyökereztetése és ez úton lombosítható koronájának a magyar társadalom tikkadztjai számára enyhetyújtás, a nemzeti fejlődés kerékkötőivel szembeni tiltakozás helyett — inkább felfelé eregetett léggyökerekkel vonult az élet kifixes, napsütéses, valójá-

ban pedig hideg, érzéstelen, felelőtlen, közömbös, jövőtlen és hivatástudatlan klikkoldalára. A kivilágoskivirradtig urimurizó pszeudódzsentri nem hallotta meg Arnos prófétának legkorszerűbb intelmeit. (VI. 3—7.)

A közigazgatás lassan cammogott az élet rohanó iramában és a 83-as minősítési törvény a családiösszeköttetések labirintusában nehezen érvényesülhetett. A meglévő alkotmányt többnyire látszatalkotmánnyá tevő gyakorlaton a 96-ban szervezett és 907-ben hatáskörében kiszélesített Közigazgatási Bíróság csak nagy nehézségek árán tudott réseket ütni, de a közigazgatás sztatikus erejét teljesen feloldani nem tudta. Az ősi főesperesi kerületekhez simuló vármegyei határok a közlekedési vonalhálózat kiépülése folytán elavultak, de meg sem kísérelték a vármegyéket a mezőgazdasági, ipari, kereskedelmi élet igényeinek megfelelően területileg a nemzetgazdálkodás irányító egységeivé szervezni. A közigazgatás jogászszeleme az országgyűlési választókerületeknek határtologatásig terjedő látókörét csak ritkán tudta átlépni. Ennek következtében az adózó polgárokra olyan tehertöbbletet rótt, amely a nemzeti termelésnek állandó veszteségét képezte. Apponyi, Grünwald, Szilágyi Dezső, Szapáry megismétlik a közigazgatás államosításának tervét, de a magyar társadalom strukturális összetétele még az ilyen reformterveket is elnyomja.

* * *

Amíg az országban a legnagyobb problémák megoldatlanul maradnak, azalatt a monarchia fölött egyre sűrűsödő viharfelhők gyülekeznek. Rudolf trónörökös világosan látja a monarchia berlini vonalú külpolitikájának katasztrofális kezdetét: „II. Vilmos igazán alkalmas ember arra, hogy felborítsa Európa egyensúlyát és rendjét... A korlátolságot kétségkívül összeköti a nagyfokú, lármás energiával és olyanfokú önfejűséggel, amelyet minden ökör irigyelhet tőle... Csak idő kérdése és ez az ember kiprovokálja, kierooszakolja a hohenzollerni Németország számára

az összeomlást... Egész bizonyosan a végzet embere, aki szörnyű fátumba dönti egész Európát és rettenetes katasztrófát fog hozni Németországra... Az igazi, egységes Németország csak akkor bontakozhatik ki, ha megszűnik a német császárság és megszületik a német köztársaság... Nagy baj az, hogy Németországnak alig van barátja és így az osztrák-magyar monarchia is nagyon magára marad majd, ha Németország oldalán kell háborút vállalnia”. Rudolf a Quai d'Orsay felé keresi a közeledést, Bécsben titokban tárgyal Clemenceauval; angol-francia orientációval kívánja elkerülni a monarchia katasztrófáját és az olasz-szövetség veszedelmét tisztán látja.

II. Vilmos császár Bismarck eltávolításával Oroszországot francia érdekkörbe tolja. A 94-es francia-orosz szövetségi szerződést a Ballhausplatzon még nem tudják kellően értékelni és a Balkánpolitika túlméretezése folytán az ausztrófil Obrenovicsok Belgrádban megbuknak. A ruszofil szerb radikálistpárt 903-as győzelme és a Karagyorgyevicsok trónraültetése Szerbiát expanzív útra állítja. II. Vilmos nagyarányú flottafejlesztése és túlméretezett gyarmatpolitikája Angliát 904-ben Franciaországgal, 907-ben pedig Oroszországgal kovácsolja össze. Már az algecirasi értekezleten is Németország és Ausztria-Magyarország diplomáciailag teljesen elszigetelten áll. A Foreign Office vonalán haladó Olaszország jóindulatú semlegessége az európai egyensúly megbontását és Németország körülzárását teljessé teszi. A két Balkánháborúban Szerbia hatalmiereje kibontakozik. Károlyi Mihály magárahagyottan támadja a német-olasz szövetséget és amikor a francia-orosz orientáció érdekében harcol, az országgyűlésből palotaőrök vezetik ki. Az osztrák császárság fináléját Rudolf trónörökös a legkorábban látja: „Kíváncsi vagyok, mennyi időre van szükség ahhoz, amíg összedől egy olyan régi épület, mint amilyen Ausztria. Úgy látom, most már lazul minden ereszték és közeledik a felborulás”. „Nagy lépéssel közeledünk a köztársasághoz ... A királyság ma még fennáll, mint történeti

rom, amelyet talán lehet még a mából a holnapba átmen-
teni, de sokáig már nem késhetik sorsának beteljesedése: a
pusztulás. Századokon át fennállott s míg a nép hagyta ma-
gát vakon vezetetni, meg is felelt hivatásának, de missziója

1914.

ma már végetért... A felszabadult emberi gondolat legkö-
zelebbi rohamával ledönti az ilyen időszerűtlen romokat...
Egy nagy, erőszakos, kíméletlen reakciónak kell előbb kö-
vetkeznie, de ebből majd olyan szociális átalakulások szár-
maznak, hogy hosszú betegség után a nagy válságból egy
új Európa fog kialakulni”. A váteszi lelkű trónörökös meg-

látásainak nagyrésze azóta már beteljesedett. „Az osztrák-magyar monarchiának és a kapitalizmusnak utolsó félszázada volt a végső kísérlet mindkettőnek fenntartására — eleinte nagyreményekkel és bizalommal, később fokról-fokra növekvő, de a közeli végét mégsem előrelátó kéte-lyekkel”. (Apponyi.)

A bécsi diplomaták két nemzedék alatt elvesztették rugalmasságukat és Magyarország a közeledő világháborút a nemzetegységet megakadályozó strukturális összetételben, elintézetlen létkérdésekkel érte meg. Amikor Princip golyója Ferenc Ferdinándot és hűséges hitvesét Szerajevóban leterítette, beteljesedésének indult az evangéliumi igazság: „Ha a vak vezeti a vakot, mindketten a verembe esnek”. (Máté 15. 14.)

Magyarország a világháborúban

(1914 — 1919.)

Európai kataklizma követi Ferenc Ferdinánd meggyilkolását. A túlméretezett német, osztrák, orosz, francia és angol imperializmus számára elég volt egy gyilkos golyó a háborúnak politikai eszközüül használásához. „Nemzet nemzet ellen támad és ország ország ellen; és lesznek dögvészek, éhségek és földindulások itt is, ott is. Mindez pedig a gyötrelmek kezdete”. (Máté 24. 7—8.)

A trónörökös meggyilkolása után Conrad vezérkari főnök a Balkánon megrohanást kívánt alkalmazni, hogy a stratégiai kezdeményezés a monarchia számára gyors győzelmet biztosítson. Ha ezt sikerül keresztülvinni, kétségtelenül nagy meglepetést idéznek elő és a német főerő nyugati lerohanása sem akad meg a marnei mezőn. Azonban a dualizmus közjogi nyüge a vezérkar főnökének kezét megkötöti és a magyar miniszterelnök hozzájárulását igényeli. Tisza és Conrad között már évek óta hiányzott az összhang és a magyar miniszterelnöknek szokott energiája a bécsi külügyminisztériumot diplomáciai háborúra kényszeríti. Tisza, tiltakozása után, a felelősséget azzal hárítja el, hogy a monarchiát az annexió kérdésében érdektelenség nyilvánítására kötelezi. A kihívóan szerkesztett július 23-iki

ultimatum akkor robbantja ki a világháborút, amidőn a monarchiát fenyegető orosz hadsereg a stratégiai kezdeményezést már magához ragadja. A kitört háborúban a monarchia közjogi súlypontja a magyar miniszterelnökre tolódik. Tisza hajthatatlan kitartással védi meg Erdélyt a különválasztástól Béccsel és Berlinnel szemben, ahol ezáltal kívánják Románia beavatkozását megelőzni. Tisza győzelme következtében Berchtold külügyminisztert Tisza barátja, Burián váltja fel, aki az olasz követeléseket sem méltányolja kellő mértékben. Olaszország beavatkozik azon szándékkal, hogy az orosz és olasz hadsereg rövidesen Budapest és Bécs között találkozzon. A Conrad zseniális terve szerint végrehajtott, első pergőtűzes, gorlicei áttörés az orosz hadsereget visszaveti, az olasz hadsereg támadását a Doberdón túlnyomóan magyar ezredek akadályozzák meg, Conrad és Seeckt kitűnő haditerve alapján német, magyar, osztrák, bulgár seregek Szerbiát elfoglalják, de Falkenhayn ellenzése miatt Conrad tervét, Szaloniki elfoglalását nem valószínűsítik meg. A német-osztrák-magyar-bulgár-török hadsereg összeköttetésének megteremtése Romániát egyelőre óvatos passzivitásra kényszeríti és 1915 őszén a Magyarország létét fenyegető veszély el van hárítva. Ha ekkor a monarchia különbékét köt, a további veszélyeket meg lehet előzni. Tisza tisztán látja a kedvező helyzetet, de a különbéke érdekében már nem tud kellő erélyt mutatni, mert nem áll a háta mögött a nemzet egyetemét képviselő koalíciós kormány (mint Angliában), lemondása pedig az ellenzék vezéreinek kezébe juttatta volna a hatalmat. A kedvező alkalomnak pártpolitikai okokból történt elmulasztása következtében a központi hatalmak az ostromlott vár helyzetébe jutnak, amelyeket a számfőlényben, anyagi, gazdasági és technikai főlényben lévő szövetséges hatalmak hadseregei vesznek körül. 1916 nyarán minden irányból új veszedelem fenyegeti Magyarországot. A Balkánon, Galíciában erős nyomást gyakorolnak az ellenséges hadseregek, Románia beavatkozik és néhány hétre Erdély délkeleti felét megszállja. A köz-

ponti hatalmak ezután csak a védekezésre szorítkozhatnak és támadó hadműveleteik is a védelmet szolgálják, mert a szövetséges hatalmak hadseregei a kimerítési stratégiát szaporodó sikerrel alkalmazzák.

A magyarságnak világháborús küzdelmeit, erőfeszítéseit ezen a helyen részletezni nem lehet. Aki a XIX. század gyermekeként Ferenc Józsefet is szolgálta és 40 hónapig katonatanúja volt a nagy viláégésnek, annak számára az utolsó 22 év története sajátos műfajt jelent. Nehéz nekrológok sorozatát a névtelenül elvérzett, legigazabb bajtársáról és személytelen emlékiratot egy csökkent önértékelésmű, tragikus nemzedék küzdelmeiről. A történelem időóráján vészes sebességgel előttünk lepergett eseményeknek bírái még nem lehetünk, de azt már megállapíthatjuk, hogy mit tettünk helyesen és augustinusi őszinteséggel azt is vázolhatjuk, hogy a vezetésért felelősségetvállalók mit mulasztottak? Egy következő korszak történetírójának feladata annak megállapítása, hogy az utolsó negyedszázadról készített történelmi mérlegből milyen lényeges tétel maradt ki.

A világháború nehéz lelki atmoszférájában, a testi fáradtságok, veszélyek, bizonytalanságok, súrlódások, véletlenek világában a magyar harci géniusz csodákat művelt. A magyar katona tájékozódóképessége, enbizalma, kötelességtudása, bátorsága a világháború mérlegének legértékesebb tétele. Felvirágzott magyar katonák dalolva menetelnek a harcterekre. A Kárpátok vérrel festett hótakarói, a galíciai agyagrengetegek, a volhiniai lápok, a Doberdo, Hétközség, Isonzó, Piave pokla, Szerbia haláltleselkedő völgyei, Albánia maláriátlehelő levegője, az Adria mélyén alvó szirénás hajók, az erdélyi bércek véráztatta erdői: a magyar katona haláltmegvető hősiességének örök tanúi. Miről tanúskodhatik a megmaradt bajtárs? Piszkos, vizes lövészárkokban, gránátvájta, köves gránátölcsérekben, tikkasztó hőségben, dermesztő fagyban, pokoli pergőtüzekben, szakadatlan támadásokban rongyosan, éhezve, szomjazva is csodálatosan véde-

kező székely, magyar, román, szász, tót és horvát hősök orosz-láni küzdelméről. Komor tekintettel rohamraszaladó apákról és fiúkról. Golyótól shrapneltől, gránáttól, aknáttól halálra-sebzett hősöknek eltorzult arcáról, fájdalmas vonaglásáról, elüvegesedő szeméről és feleségük, gyermekük, szüleik nevét sutgó utolsó sóhajtásukról. A nyöszörgő sebesültek kötözése és az elnémult holtak temetése közben: elmélkedés az európai álkereszténység, álkultúra, álcivilizáció csődjéről, az osztály elnyomásnak egymásellen hajtóvadászozó nemzetek tragédiájává fajulásáról és az idők vérgőzös méhében egy új társadalom megszületésének felfedezéséről. Hétszáz-ezer magyar hősihalottnak nekrológiát az összes könyvtárak sem tudnák befogadni. Lelkükbe fogadták a maradékmagyarok. Emléküket mindenféle szobrok, oszlopok, korhadó fakeresztek hirdetik. De nincs megírva, nincs megfilmezve a fiatalon megfehéredett édesanyáknak beláthatatlan mélységű nappalokon és végtelen sötétségű éjszakákon való gyötrelmes rettegése; nincs megmérve hétszáz-ezer hősihalott fiúk miatt tengerrédagadt könnyeiknek áradata. Nincs megmintázva, szoborbaformálva önfeláldozó, felelősségtudatos, néma hősiességük. A hideg karrarai márványszobor sem elég méltó emléküik megörökítésére. Csak az újabb asszony- és leány-nemzedéknek lelke lehet méltó a legnemesebb hagyaték ápolására és a nemzet örökkévalóságát biztosító gyarapítására. Míg a nemzet igaz, jó, értékes, hazatudatos, nemzet-tudatos fele a harctereken emberfeletti küzdelmet vívott és „csak egy éjszakára” magamellé kívánta a pártoskodókat, otthonvitézkedőket, azalatt az országban tovább folyt a politikai küzdelem. Az élet legmagasabb iskoláján a hazatudatosságból és nemzettudatosságból legkitűnőbb eredménnyel levizsgázott tömegek politikai érettségéről és a haza földjéhez való jogukról folyik a vitatkozás. A minden újítástól tartózkodó Ferenc József halálával és a jóhiszemű IV. Károlynak trónrajutásával a kérdés új fordulatot vesz. „A hosszú háború által élére állított szociális forrongásban” az általános szavazati jog jelentőségét „Tisza István nem akarta

elismerni és ezért mennie kellett”. (Apponyi.) Czernin tanácsára Károly király magáévá teszi az ellenzék követelését és Esterházy, majd Wekerle kormányában Vázsonyi kidolgozza az 50 évvel elkésett választójogi törvényt. „A háború megérlelte a szociális kérdést és nagy átalakuláson kellett keresztülmennünk a szocializálás irányában” mondja Apponyi. „Erre láttam az első lépést egy oly választójogban, amely a szocialistákat kielégítette és lehetővé tette a régi társadalom vezető elemeinek együttműködését a proletariátussal. Az 1917. évi kormánykrízisnek ez volt a nagy alapgondolata, melynek elejtése után a kisebbségi kormánynak nem volt többé létjogosultsága és a régi társadalom vezető elemének is megszűnt a befolyása a háború után okvetlen bekövetkezendő nagy átalakulás irányítására.” (Apponyi.) A választójogi küzdelem alatt, a különbékéisérlet kudarca miatt, Czernin külügyminiszter megbukik és helyét Tisza embere, Burián veszi át. Erre a magyar kormány is Tisza kívánsága szerint alakul át és a nemzet végső létkérdéseinek megoldása helyett csak a 918 júliusi sortüzeléssel és hasonló eszközökkel kísérleteznek.

A monarchia hadseregének vezetése és szervezése is sok hibát mutat. A hadvezéri művészetben tökéletes Conrad iránti bizalmat a végrehajtásban tökéletlen alvezérek és a közjogi szemléletű politikusok, kicsinyes személyi érdekek miatt, megrendítik. Conrad nem magyar hadvezér, azért az erők felhasználásánál a monarchia legnagyobb katonai anyagát, a magyar csapatokat arányonfelüli véráldozatokkal értékesíti. Ez már előreveti a lehetséges katonai összeomlásnál a magyarság önuralmának teljes elvesztését. A többnyire magaskorú alvezérek nagyrésze nem tudja a fiatalkori tisztiszolgálat óta megrögzött kicsinyességet levetkőzni és a nagyobb hadászati egységek összműködéséhez szükséges nagyvonalúsággal felváltani. Ezért a beosztott vezérkari tisztek megfontolása és elgondolása többnyire csak deformáltan valósul meg. A közjogi dualizmus erőaránya nem érvényesül a tábornoki kar és a vezérkar összetételében; a magyar

elemek törpe kisebbséget alkotnak és a magyar katonanyagot mértéken felül veszik igénybe. A vezetést a jelentések gyakori őszinteség hiánya elbizakodottá teszi. A bajokat őszintén feltáró jelentéseknek méltánytalan megtorlás a következménye. A bizalom kölcsönös hiánya sok bajnak forrása. A békeévekben készített gyakorlati és harcászati szabályzatok és egységes elvek mellett nem vették figyelembe a monarchia sokfajú, sokféle lelkeségű emberállományának különféle harcmodorát és ez a taktikai uniformizáltság, az erők felhasználásánál, mértéken felüli erőpazarlásra vezetett. A háború előtt a polgárság csak kaszárnyalátó körű katonai ismereteket kapott, ezért a minden órhelyen nagyszerűen helytálló magyar katona a hadvezéri elgondolás helyes felismerése nélkül, többnyire energiapazarlást tanúsít. A drótsövények kapui előtt nem összjáték folyik, hanem mindenki gólszerző akar lenni. Sok éjjeli vállalkozás sorozatos kudarcának mindig ez a hajnali, véres tanulsága. Az ütőképebb fiatal korosztályoknak a családos, idősebb évfázatokkal való összekeverése a taktikai fűrgeséget és rugalmasságot kedvezőtlenül befolyásolja. A fiatal összetételű rohamzászlóaljok és különítmények csak elkésve lépnek fel. Legtöbbször kevés a tűzéség a gyalogság támogatásához, ezért a gyalogság a támadófeladatokat csak nagy erőpazarlással tudja megoldani.

A háborús tervgazdaság államszocializmusát későn veszik igénybe és a hadsereg teljesen elégtelen gazdaszaktközigazgatási kerete helyett többnyire gazdagodást alkalmat leső polgári bürokraták ügyiratcsatározásává sekélyesedik az ellátás döntőjelentőségű kérdése. A harc vonalban álló hadsereg hiányos élelmezése a gyomron át a szuronyhegyhez vezető utat szétporlasztja, a hiányos lőszerellátás pedig a támadószellemet senyveszti. A polgárral kibővült háborús katonaközigazgatás és a polgári közigazgatás nélkülözi az együttműködést biztosító összhangot, mert a politikai neveléstől céltudatosan megfosztott tisztikar a közigazgatásban tájékozatlan, a katonapolitikai ismereteket nélkülöző polgári

politikusok és közigazgatási vezetők pedig nem tudnak a háború nagy munkaközösségébe illeszkedni. Az elégtelen hadisegélynek közigazgatási basáskodással való kiutalása a forradalom melegágya.

A katonapolitikusok megdöbbenő tömeglélektani ismerethiánya folytán időelőtt enyészik el a lelkesedés, a támadószellem lendülete. A tág moltkei parancsstílusnak napóleoni szárnyalás nélkül való alkalmazása a végrehajtott ütemét ellankasztja. A feltűnően fogyatékos és suta propaganda a lelkierőket nem tudja döntőmértékben transzformálni. A haditudósítók összeválogatásánál nem veszik figyelembe a komoly stratégiai, taktikai, történelmi, néplélektani és tömeglélektani ismereteket, hanem a kávéházi stratégiának nyújtanak közvéleménytdeformáló érvényesülést. A katonai sajtópolitika komoly propagandaismeretekre alapozott cikkek szolgáltatása helyett csak a passzív sajtócenzúra fehér foltjait termeli, amelyek egyes lapkiadók piaci keretét bővítik, de az olvasók lelkében csak a gyanú és bizalmatlanság fekete koromrétegeit halmozzák fel. Egy angol sajtófejedelem által kitűnően irányított sajtópropagandával szemben nálunk még a passzív védekezés is fogyatékos. Ha mindezekhez hozzávesszük a 19. század korai pesszimizmusának és Falkenhayn tragikus főnöki szereplésének, a schlieffeni megsemmisítő hadászati elvek mellőzésének és a kimerítő hadászat alkalmazási ideje alatt a szövetséges hatalmak sikeres erőgyűjtésének jelentőségét, akkor nemcsak a magyarság, de a központi hatalmak elbukásának végső okát is magunkelőtt látjuk,

A központi hatalmak katonapolitikai nyomáshányadosa 1914 augusztustól 1917 decemberig 5.2-ről 3.9-re csökkent. Így 1917 végén utolsó lehetőség kínálkozott a józan megalkuvással való különbékekötésre és a monarchia népei örendelkezési jogának manifesztrálásával az összeomlás megelőzésére. Ez a manifesztum 10 hónap múlva már csak a monarchia lélekarangjaként hangzott és a birodalom felbomlását legalizálta. A kimeríthetetlen mélységű Orosz-

országba nyomulás, Napóleon nagy tanulságán való okulás elmulasztása, olyan fölösleges erőforgácsolást idézett fel amely jelentékeny mértékben járult hozzá a bukáshoz.

A német nagy vezérkar 1918 március közepén átveszi az irányítást, de az eseményeknek katasztrofális gyorsasággal torlódását már nem tudja megakadályozni. Románia és Szerbia felfokozott igényeit már nemzetközi szerződések biztosítják. A pittsburgi szerződés a cseheket és tótokat, autonómia ígérésével, célközösségbe állítja. A piavei támadás összeomlása, a német visszavonulás, Bulgária megadása után Tisza is nyíltan elismeri, hogy a háborút elvesztették. Buriánt a külügyminiszteri székben Andrássy Gyula váltja fel, aki apjának 39 évvel korábbi művét bontja le a német szövetség megszakításával. De békejavaslatával elkésett. Galícia Lengyelországhoz, a horvátok, szlovének, boszniai szerbek Szerbiához csatlakoznak; Csehország önállósul és az erdélyi románok is az elszakadás manifesztálására készülnek. Míg a magyar miniszterelnöki szék körül tehetetlen alkudozások folynak, azalatt Károlyi Mihály ellenkormányja, a Nemzeti Tanács, az elégedetlen és kimerült tömegek hangulatára támaszkodva, magához ragadja a kezdeményezést, október 28. és 30. között pedig a hatalmat is. Az államrendőrségtől kezdve minden polgári és egyházi szervezet csatlakozik a Nemzeti Tanácshoz. Az uralkodó október 31-én Károlyi Mihályt miniszterelnökké nevezi ki.

A nemzet a Via Dolorosa kilencedik állomásán a történelmi kereszt alatt harmadszor is összeesik. A hosszú háború és a vereség nagyobb mértékben volt bomlasztó hatású Magyarországon, mint bármely más országban, mert „a magyar néplélek betegebb volt, minden más nép leikénél; osztozott valamennyinek szociális bajaiban és azok tetejébe éreznie kellett a nemzeti élet csonkaságának mindent átjáró, *megrontó* hatását... A felfordulás logikus törvényszerűséggel ott állott be előbb és teljesebben, ahol az állapotok a legkorhadtabbak voltak és ahol a vereség keserősége tetézte a háború keserveit... A szocializmus diadala, mint

másutt, úgy nálunk is, a háború által nyert lökés után, ki-maradhatatlan volt. Hogy ezt nem láttuk, hogy azokat a külső erősségeket, amelyek a régi társadalmi rendet úgy, ahogy összetartották, szilárdnak hittük, nem dicséri belátásunk mélységét... Nem értékeltük kellően a pusztán munkájukból élő osztályok izzó elégedetlenségét sorsukkal, a kirívó társadalmi egyenlőtlenségekkel szemben érzett elkeseredésüket, a szellemi munkások tömegének a szocializmusra való hajlandóságát és a háború vegyi hatását mindezekre a komponensekre, mely valószínűvé tette az explodálást, különösen vereség esetén... A forradalmi átalakulás vehemenciája aszerint fokozódik, amint az illető ország közállapotai megelőzőleg kisebb vagy nagyobb mértékben voltak korhadtak. Ennek megfelelően először és legteljesebben Oroszországban állott be a felfordulás — aztán pedig Magyarországon ... A forrongó átalakulásnak ily mélyenfekvő gyökereit látva, igazán másodrendű kérdéssé válik, hogy minő napi körülmények okozták az október 30.-í győzedelmes forradalmat”. (Apponyi.)

* * *

A katonai összeomlás gróf Károlyi Mihályt sodorta Magyarország kormányrúdjához. A német orientációval szemben tanúsított ötéves küzdelme, a választójogi kérdésben elfoglalt álláspontja, valamint a parlamenttől távolartott szocialista vezérekkel fennálló kapcsolata a rendszerváltozásban egyedül őt predesztinálta az államügyek irányítására. Kormányja a történelmi lavina gurulását nem akadályozhatta meg. IV. Károly király november 13-án az állami ügyek irányításáról lemond és eleve elismeri az államforma ügyében történhető változást. Ekkor már Lengyelország és Német-Ausztria önállósult, 14-én a csehszlovák köztársaság is megalakult és ezeket követően, november 16-án a magyar népköztársaságot is proklamálták.

Az új rendszer önáltatásba révedezett vezetői a köztudatba ültették a forradalmi változást, pedig a katonai

összeomlást, a nemzetiszínű szalagnak a *tiszti* sapkarózsába és kardbojtba tűzését, az őszirózsa viselését forradalomnak nem lehetett nevezni, mert hiányzott az állam hatalmi szerkezetének erőszakkal való megváltoztatása. Egy nagy nemzeti forradalom teljesen esedékes volt, de a katonai összeomlást kísérő politikai kergesség hamar elnyomorította. Hiányzott a nemzettudatos polgári osztály. A magyar parasztok is szervezetlenül állottak. Csak a szociáldemokrata szakszervezetek képviseltek hatalmi erőt, de vezetőiknek politikai iskolázatlansága, nem az alkotásra és kormányzásra, hanem a passzív ellenzékieskedésre való beállítottsága ezen politikai erőtevényt is megfosztotta attól, hogy a harc nélkül ölükbe esett hatalmat a szükséges reformok leggyorsabb ütemű megvalósítására használják. Olyan párt, amelynek nincs minden részletében kidolgozott és komolyan *vett* kormányzási munkaterve, a hatalomra méltatlan.

Nincs népszerű fajmagyar hadvezér, aki a hazaömlő magyar csapatok megfelelő hányadát presztízsével megszervezhetné és úgy az ország védelmét, mint a reformok megvalósítását biztosítaná. Csak egy antimilitarista hadügyminisztert vet az utca a felszínre, aki megdöbbenő jelszóval bomlasztja szét a seregmaradványokat, elbódítja az alföldi magyarságot és ennek következtében az ország keleti felét hősiezen védő székely hadosztály magára marad. A dualista közjogi rendszer dinasztikus, nemzetietlen katonapolitikája, a nemzeti hadsereg hiánya most bosszulja meg magát. Az időszerűtlen pacifizmus koraszülött gyermekének nyávgásától a nemzet zöme nem hallja meg az idő parancsszavát. Aki nemzettudatosan, saját elhatározásából még kilenc hónapig maradt az egyetlen lendületes harcikötelékben, az naponként ismételtette Zrínyi Miklós siralmát: „Csúfsága lettünk nemzeteknek és magunknak, ellenségeinknek pedig, valahonnan is jön, prédájává!”

A hatalmi kohéziójától megfosztott állam vezetői a nemzet létkérdéseit nem tudják megoldani. A nemzetiségi kérdés megoldásánál Jászi elkésik, mint 70 évvel korábban

Szemere. Az erdélyi románok és szászok elszakadása a magyarság kisebbségi sorsra jutását betetőzi. A gazdaságpolitika irányítói a háborús tervgazdaság céltudatos átállítása helyett egyszerre a polgári liberalizmus elavult gazdasági rendszerébe ugranak. A katolikus egyház vezetésével a nagybirtokosok, a nemzet közhangulatának nyomása alatt, felajánlják birtokaikat a földreformra, de a polgári köztársaság kormányzásra készületlen theorétái a birtoklás kérdéséből üzemi kérdést csinálnak és csak bukásuk előtt négy héttel indítják meg a hatvan éve esedékes földreformot. A hatalom súlypontját alkotó szociáldemokratapárt ellenzéki ségre szokott vezetői már alig tudnak védekezni a minden elképzelhető politikai rendszer készséges kiszolgálására és túllicitálására nevelt magyar értelmiségnek a pártba való beözönlésével szemben. Ez a mamelukságra nevelt társadalmi réteg egyetlen esztendő alatt a munkapárttól az ÉME-ig ötféle pártban keresi az érvényesülést és szélsőségek felé tereli az egymást váltogató rendszereket. Ugyanazok, akik 918 novemberében hangosan korholják a nemzetiszín és szocialistaszín együttviselőjét, fél év múlva a tenyérnyi széles vörösszalagot viselik, a már életkockáztatást jelentő nemzetiszín megtartóját halállal fenyegetik, a tizenkettedik hónapban pedig, ötödszöri elvi átvédléssel, bizonyos különítményeknek ajánlják fel mindenhez gyakorlott szolgálataikat.

A katonai összeomlás a magyar államnak visszaadja önállóságát, külügyi egyéniségét, de nincs idejében megszervezett diplomáciai testület és hadsereg. A legnagyobb bajt a diplomáciai és katonai kérdések okozzák. Károlyi Mihály a francia—orosz orientációnak régi híve, de nem rendelkezik semmiféle hatályos egyezményvel. Ha 1915 nyarán kimegy legalább Svájcba és a magyar álpárlamentarizmusra való hivatkozással Masarykhoz hasonló működést fejt ki, akkor még olyan egyezményes biztosítékot szerezhet, amelyeket most, a magyar állam érdekében, értékesíthetne. Azonban a katonai győzelem után a szövetséges hatalmak az üres rokonszenvre természetesen semmit sem adnak és a győzelmet

azok számára aknázzák ki, akikkel egyezményes viszonyban vannak. Egyedül Olaszország ismeri fel a Középdunamedencében rejlő érdekeket és a páduai fegyverszüneti szerződésben Magyarország érdekeit megoltalmazza és ezzel Franciaország pártfogoltjainak érdekeit csorbítja. Az ellentétnek kiegyenlítésére Franchet d'Esperey tábornok talál módot, amidőn a belgrádi fegyverszüneti szerződéssel a balkáni szövetséges haderők részére a Szabadka—Maros vonalát biztosítja. Ezzel Magyarország az olasz érdekkörből a francia érdekkörbe kerül. Közben Spaaban létrejön a német fegyverszüneti szerződés, ennek hatása alatt a francia diplomácia teljesen elejti a magyar állam érdekeinek támogatását, Pellé tábornok irányításával a cseheket, Franchet d'Esperey vezetésével a szerbeket, Berthelot irányításával a románokat felvonultatják Magyarország felosztására, illetőleg a cseh-szerb-román igények érvényesítésére. Február 26-án már Parisban is jóváhagyják Magyarország felosztását. Károlyi csak háromheti késéssel értesült arról, hogy a francia diplomácia a közben eltelt négy hónapot pártfogoltjai igényeinek kielégítésére használta fel. Ha elismeri az ország felosztását, akkor megkezdheti a romok eltakarítását, a gazdasági élet újjászervezését, az egyrekéső nagy reformok megindítását. Azonban mindezt éppen ő, a francia orientáció régi exponense, akitől a tömegek mást, többet, jobbat vártak, nem tudta megtenni. Itt az ideje annak, hogy helyét átadja egy Párizsban rokonszenves, itthon pedig köztiszteltetben álló, erélyes államférfinak. Azonban a dualizmus merev, politikai váltógazdaságtalan rendszere megakadályozta a minden lehetséges nagy változásra felkészülő politikai garnitúrák szerepmegosztását és a szociális reformok elmulasztása folytán egész más erők jutnak érvényesüléshez.

* * *

Az állam politikai szerkezetét megváltoztató, a forradalmat kirobbantó erők már november közepén megjelentek Budapesten. A kezdet nehézségeivel küzdő Szovjetország

országot északról, keletről és délről ellenforradalmi hadseregek koncentrikus támadásai veszélyeztetik. Lenin katonapolitikai érdekekből, bizalmas hívét, Kun Bélát Szovjetország tehermentesítésével bízza meg; azt reméli, hogy a magyar tanácsköztársaság megszervezése Középeurópában forradalmat fog kirobbantani és a Szovjetországra nehezedeő katonai erőket a segélyezéstől megfosztja. A revolúciós kommunistapárt magyarországi szervezete lefelől szemben veszi fel a küzdelmet. A népköztársaság igazságügyminisztere Kun Bélát elzáratja. Amikor Károlyi Mihály átveszi a szövetséges hatalmaknak országfelosztó diplomáciai jegyzékét, a szovjetországi hadsereg Ukrajnában éppen előrenyomulóban van és néhány magyar katonapolitikus is az orosz orientációtól reméli az ország felosztásának megakadályozhatóságát. A délszláv kommunisták lendületesnek látszó mozgalma is azt sejteti, hogy a szovjetországi hadsereggel való együttműködés délen is gyümölcsözteszhető. Károlyi a felelősség elhárítása céljából a hatalmat átadja a szociáldemokrata pártnak, amelynek megbízottjai a fogházban lévő Kun Bélával szerződnek és március 21-én Garbai Sándor elnökletével megalakítják a magyar tanácsköztársaságot.

A magyar tanácsköztársaság gazdaságpolitikusai a haladás helyett az összeomlásba vivő ugrást választják. Az összes termelőeszközöket államosítják, az államkapitalizmust vezetik be a gazdaságilag desorganizálódott, kis államba, jól lehet az ilyen kísérlethez a legegyszerűbb önellátást előfeltételek is hiányoznak. Az ortodox marxizmus minden féltése előtt leborulnak és azoknak alkalmatlanságáról csak az emigrációban bizonyosodnak meg. A népköztársaság utolsó négy hetében cammogva megkezdett, de a falu népében sok reménységet keltett földreformot a magyar nép vitális érdekeit nem ismerő kommunista theoréták, üzemi felfogások miatt, elutasítják és ezzel a falusi tömegeket egyszerre ellenforradalmárokká nevelik. A legrövidebb idő alatt ügyesen szervezik meg a szomszéd államok felvonuló hadseregei

ellen a vörös hadsereget. A cseh hadsereget nagy lendülettel vetik vissza, de közben a szovjetorosz hadsereg tértveszt, és az összeköttetés megteremtéséhez fűzött remények szétfoszlanak. Ekkor Clemenceau, Csehszlovákia forradalmosításának megakadályozása céljából, fegyverszüneti ajánlatot tesz, amelyet Kun Béla elfogad és ezzel a francia hadvezetőség pártfogoltjai újból időt nyernek. A Felvidékről oktanulul visszavont hadsereg demoralizálódik és a további hadműveletek tervét megismert román hadsereggel szemben, a Tiszavonalnál összeomlik. A népbiztosok nagyrésze Bécsen, Prágán és Parison keresztül eljutott a moszkvai emigráció csodaváró és kiábrándító állomására. Azonban a Középdunamedence forradalmosítására beruházott szovjetorosz tőke jól kamatozott, mert a figyelmet a katonai demonstrálás nyugatra terelte. Az alig több, mint négyhónapos kommunista-szociáldemokrata kísérlet azzal a tanulsággal zárult, hogy az elszigetelt, elerőtlenedett és szűk határok közé szorított magyarság katonai kalandok helyett a legszélesebbkörű újjászervezésre és a régi mulasztások pótlására van utalva.

A hatalmat a szociáldemokratapárt vette át augusztus 1-én, de a román hadseregnek Budapestre történt bevonulása után, augusztus 6-án a Károlyi-kormány volt hadügyi államtitkára, Friedrich István puccs útján eltávolítja a szocialista kormányt és megalkotja a budapesti ellenforradalmi kormányt. A román hadsereg megszállása következtében a magyar állam mintegy négymilliárd pengő kárt szenvedett és a megfosztott nemzet a budapesti katonai bevonulással a Via Dolorosa tizedik állomására jutott. A nemzettudatos magyar harcos lelkét a világháború minden szenvedésénél nagyobb fájdalmak érik, midőn azt látja, hogy fényes be rendezésű paloták kitért ablakaiból munkátlanságban elpuhult, zsírpárnás női kezek fehér csipkezebkendőknek lobogtatásával üdvözlik a „felszabadítókat”.

Ákinek a világháborúból csak a nemzet szentháromságának jelgépe, az a zászlószalag maradt meg, melyet egykor zászlótartóként Galíciában egy zászlóalj előtt lobogta-

tott és az a harctéri naplóval együtt, rostává lőtt katonazubbony, amellyel hordágyon hazatért a déltiroli pokol vértelenarcú utolsói közül, annak számára a világháború azzal az egyéni tanulsággal zárult, hogy elveszett a távoli, szűkebb haza, de megmaradt az igazibb, jobb és szebb jövőt érdemlő nemzet.

A véres álom elmúlása után megindul az új magyar-álmok szövögetése és az új eszközök keresése. A harctéri fedezéket egy fővárosi szállodai szoba váltja fel, amelybe az újnak képzelt Magyarország elinduló vezetői jönnek tárgyalásokra. De a zrinyimiklósi álmódzásnak is hamar végétvet bizonyos síófoki előkelőségeknek váratlan látogatása után a román hadseregpáncsnok által aláírt letartóztatási parancs és, az erdélyi magyarság meghatalmazottjával együtt, a román vezérkar kéretlen, kényelmes, előzékeny vendégszeretetében részesülés — megkettőzött katonai őrizet alatt...

Az előző nemzedék a hazát elveszejtette. Az új nemzedéknek heroikus feladatai vannak. Önuralommal hallgatni. Teljes erőfeszítéssel dolgozni, alkotni. A vétkes mulasztásokat gyorsan és teljesen pótolni. A nemzetéltető elvek mellett kitartani. A nemzetfejlődés útjából minden kerékkötőt irgalmatlanul eltávolítani. És bízni, hinni abban, hogy legalább a Maradékmagyarország mielőbb a maradékmagyaroké lesz... Mi lett tizennyolc év alatt a rács mögött fogant elhatározásokból ?

XVI.

A magyar feudalkapitalizmus csődje

(1919 — 1937.)

Tikkasztó nyári napon jut az ellenforradalom uralomra. A népköztársaság és tanácsköztársaság idejében a szervezkedések Aradon, Szegeden, Bécsben és Budapesten serényen folynak. Egy fiatal vezérkari százados, Gömbös Gyula, a hadügyminisztérium erkélyéről a katonáknak beszédet akar mondani, de nem hallgatják meg. Ezen időtől kezdve az ellenforradalom stratégiai kezdeményezője. 919 január 19-én a MOVE elnökévé választja és egymásután létesül két politikai titkosszövetség, az ellenforradalom akciószervezete és tizennyolc éven keresztül a színpalak mögötti irányítója. Az ellenforradalom aradi és szegedi kormányával párhuzamosan működik a bécsi csoport és április 25-én éjjel, Szegeden egy apostoli, lánglelkű szerzetes szavára megszületik a nemzeti hadsereg. Gömbös megkísérli a szegedi katonai alakulatoknak felhasználását, de Clemenceau a mozgalmat a cseh-román-szerb csapatok francia katonapolitikai irányításával semlegesíti, hogy Budapestre, magyar ellenforradalmi csapatok helyett, a francia hadvezetőség által irányított idegen csapatokat küldhessen. Ez sikerül is a román hadseregnek budapesti bevonulásakor, de a francia diplomácia messzemenő számításait Friedrich István

puccsa és kormányalakítása keresztezi. Mivel Friedrich Budapestre kérette az utolsó homo regiust, a világháború legendás híré hadvezérét, József főherceget és Magyarországnak kormányzójának nyilvánította, azért a francia diplomáciának mostmár az volt az érdeke, hogy a francia orientáció vonalán álló Ábrahám Dezső szegedi miniszterelnököt Budapestre áthelyezze. Ez azonban szintén nem sikerült, mert augusztus 12-én József főherceg magyar fővezérré nevezte ki a Szegedről Siófokra vonult Horthy Miklós tengernagyot, az osztrák-magyar tengerihaderő utolsó parancsnokát. Friedrich kormánya idejében Budapesten Diamandi román meghatalmazott miniszter azon fáradozik, hogy Ferdinánd román királyt a magyarok válasszák meg királyukká. Az angol diplomácia veszélyeztetve látja közép-európai befolyását és a City régi érdekeltségeit, ezért angol-amerikai-olasz-francia tábornoki bizottságot küld Budapestre és a magyar-román perszónáluniót meghiúsítja.

Az ellenforradalomnak kétségtelen szépséghibája, hogy nem enerejéből jutott uralomra, hanem a román hadsereg szuronyainak árnyékában született meg. Politikai kozmetikai intézetében ezen anyagjegyet sohasem lehetett eltüntetni, csak az *egyév* alatt ötféle pártban serénykedő értelmiségi mandarinok púderozzák, rúzsozzák és mázolja át mindenhez alkalmazkodó elveiket. Miről tanúskodhatik a korhadat feudálkapitalizmust restauráló rendszer kortanúja? Aki hercegi palotákban, grófi kastélyokban, főpapi szalonokban, tőkemágnások dohányzóiban, pszeudódzsentrik kúriáiban, zártkörű tanácskozásokon, külvárosi munkások nyomortanyáiban és faluszéli parasztkunyhókban 18 évig mindenkit meghallgatott, senkitől semmit sem kért: az a hideg fény mögött az árnyékból, verejtékből, könnyből, vérből is annyit láthatott, hogy a megdöbbentő élményeket és tényeket csak tanulságnyújtásként vázolhatja. Ismételhetjük Zrínyi Miklóssal: „Én nem hízelkedhetem, édes nemzetem, tenéked, hogy hazugsággal dicsérjelek, hanem im megmondom magadnak fogyatkozásodat, oly szívvel és szándokkal,

hogy megesmervén magad es, vesd ki ezt a mocskot lelkedből, reformáld vétkeidet!”

Akik a háborús összeomlás történeti rugóit felismerni nem tudták, maguk előtt csak a magyar munkást látták és őt tették meg az összeomlás bűnbakjává. Amíg 919—920 őszen, telén a trianoni békeparancsot a legfurfangosabb diplomaták szövegezzetik, azalatt az ellenforradalmi egyéni akciók sorozata a békeparancs készítői számára Európára szóló propagandaeszközt szolgáltat az ország felosztásának igazolásához és súlyosbításához. Orgovány, Siófok, Britania; Somogyi Béla és 245 társának meggyilkolása; Hajmáskér, Zalaegerszeg stb. alkalmas lehetett a forradalom alatt hintáslegényektől kapott pofonok kamatoztatására, de a keresztény és nemzeti szociális államrendszer számára csak vereséget jelentett, Európa közvéleményében pedig mérhetetlen károkat okozott. Az ellenforradalom technikusai előtt teljesen ismeretlen Sorelnek azon elmélete, amelyet korunkban Lenin, Trockij, Mussolini, Göbbels, Röhm tökéletes sikerrel alkalmazott. Nálunk csak diverziókkal, hatalmilátszatot keltő demonstrálásokkal taktikáztak és legfeljebb Machiavelli elvköréig jutottak el.

Az ellenforradalom kitörésekor a zsidókérdés megoldásához is érettnek látszott a helyzet. A rendiség évszázados bűneinek és a 67-es álliberalizmusnak eredményeként a megmaradt országrészben az önálló kereskedők 54%-a, a kereskedelmi tisztviselők 48%-a, az ügyvédek 51%-a, az orvosok 46%-a, az állatorvosok 41%-a, az iparteleptulajdonosok 41%-a, a magánmérnökök 39%-a, az újságírók 34%-a, a főváros lakosainak 20%-a zsidó. A világháború alatt Galíciából újabb zsidó tömegek lepték el az országot és a háborús ellátásban tanúsított magatartásukkal az antiszemitizmushoz újabb tápot nyújtottak. A Nemzeti Tanács tagjainak 40%-a, a népköztársaság kormányának 33%-a, a tanácsköztársaság népbiztosai közül 14 hitehagyott zsidó volt, a második vonalban pedig még magasabb arányszám-, mai képviselték magukat. Bár a tanácsköztársaság idejében

kivégzett 590 egyénből 44 zsidó volt, mégis a felszínre kerültek magatartása, viselkedése nagyon sok okot adott az antiszemitizmus fellángolásához. De az új rendszer politikai és társadalmi vezérkara megfelelő közgazdasági és társadalomtudományi ismeretek hiányában az antiszemitizmust csak a feudális körök érdekeit szolgáló tüntetések és útszéli erőszakoskodások zátonyára vitte. A zsidókérdés megoldásához a magyar társadalom struktúráját kellett volna korszerűen megváltoztatni és a feudalizmus lebontásával, a kapitalizmusba való erős állami beavatkozással a régi mulasztásokat pótolni és ezzel együtt a zsidókérdést is végérvényesen megoldani. Azonban az útszéli antiszemitizmus csak arra volt alkalmas, hogy az elkeseredett tömegek figyelmét a földbirtokpolitikai kérdésekről a kapitalizmus körtüneteire terelje és közben, a sorsdöntő kérdések megnevelésével, a nemzetietlen kapitalizmus tökehitbizományosait sohanemremélt mértékű befolyáshoz juttassa az államhatalommal szemben. A numerus clausus sem váltotta be a hozzáfűzött reményeket, mert amíg a keresztény egyetemi és főiskolai ifjúság csak az utcai tüntetésekből tett szert gyakorlatra, azalatt a nyugati államok egyetemén magaskultúrát szerzett zsidó ifjúság a létharcra felvértezten jött haza és elfoglalta azon pozíciókat, amelyekre nem elég a furkósbot-értelem.

A nemzet nagy kérdéseinek megoldásához európai érdekből is nemzeti egységre volt szükség. Clerk György angol diplomata 919 őszi budapesti tárgyalásainak eredményeként el is határozzák, hogy koncentrációs pártközi kormányt alakítanak, a szocialisták bevonásával, és általános titkos szavazással összehívandó alkotmányozó nemzetgyűléssel fejezik ki a nemzet igazi akaratát. A korszak egyetlen kimagasló, igazán európai államférfia, Apponyi Albert felkérésre hajlandó is a koncentrációs kormány élére állani, de a keresztény nemzeti egyesülés pártja vétót emel

az ő személye ellen, mert a titkos választójogot Apponyi komolyan veszi és valóban a nemzet akaratát kívánja végrehajtani. Elejtése folytán egy politikai fajsúly nélküli politikus kerül a kormány élére.

November 14-én a román hadsereg kivonul Budapestről és két nap múlva Horthy Miklós fővezér alatt a magyar nemzeti hadsereg csapatai szállják meg az ország fővárosát. Újra felcsendül a nemzeti himnusz és az igazabb, jobb, szebb jövőt vágyó lelkek nagy reménységekkel eltelve várják a nemzet megigazítását. A nagy összeomlás tanulságain okulni nem tudó szellem elhatalmasodása a reménységeket gyorsan elhamvasztja. A nemzet összes erőinek összefogása, aktiválása és a nemzet akaratát kifejező központi hatalom korlátlan beavatkozása helyett csak a nagybirtok és nagytőke hatalmi tényezői érvényesülnek. Akik a történelem törvényszerű analógiáit maguk előtt látják, 1920 január 29. és február 28. között a terméketlen politikai fecsegés lezárását, az angol 1653-as események, vagy a Brumaire megismétlődését várják, mint ahogy 1922 október 28-án Rómában és 1933 július 5-én Berlinben ez be is következett. Azonban a magyar nemzet a Rubiconon nem kelt át. A központi hatalom birtokosa jogkörének korlátlan bővítésétől fázó gazdasági hatalmi tényezők megkezdték a 17 éves közjogi tojástáncot.

Az első nemzetgyűlés realizálta az Ausztriával megszűnt dualizmus felbontását, fenntartotta a királyságot és az ország kormányzójává a nemzeti hadsereg fővezérét, nagybányai Horthy Miklóst választotta.

1920 június 4-én Szent István király birodalma fölött beborult az ég és a kettőskereszt meghajolt a magyar gologtán. A nemzeti Via Dolorosa tizenegyedik, Trianonnak nevezett állomásán a nemzetet keresztre szegezik és idegen katonák sorsvetéssel négyfelé osztják ruháit. A nemzetek önrendelkezési jogának mellőzésével alkotott békeparancs a történelmi Magyarország 325.000 négyzetkilométer területéből csak 93.000 négyzetkilométert, 21 millió lakosából pe-

dig 8 milliót hagy meg. A nemzet vagyona közel 30 milliárd pengővel károsodik. A trianoni határok a 900 évvel ezelőtt megszállva tartott terület határvonaláig zsugorodnak össze.

* * *

Korszakunk a gazdaságtörténelemnek legtanulságosabb és legmozgékonyabb fejezete. Az első világháborúból csak az aranyból és ezüstből való bálványok maradtak fenn (Jel. Kv. 9. 20.) és azok, akik Kain és Bálaám útján járva, a nyereség után törik magukat; azok a víznélküli felhők, melyeket a szelek idestova kergetnek, azok a tengeri hullámok, melyek saját gyalázatukat tajtékozzák ki (Júdás 11—13). ők a későikapitalizmus nagymesterei, akiknek működése egyszerre mutat fel árufeleslegtömegeket és nélkülözőket; egyik oldalon évenként milliárdokat érő árufelesleget semmisítenek meg az árszint emelésére, a másik oldalon milliók halnak éhen. A társadalom depressziója és differenciálódása 1929-ben megindítja a kapitalizmus strukturális világgazdasági válságát, az ipari államokban mintegy 100 millió ember munkanélküliségét, a mezőgazdasági államokban pedig átlag 66%-os terményárhanyatlást és az agrár-olló félelmetes szétnyílását. A világ aranykészletének egyenlőtlen eloszlása, a háborús pszichózis állandósulása a feszültséget és bizalmatlanságot megrögzíti, az államokat autarchizáló törekvésekre kényszeríti. Az új békeszerződések által alkotott 16.000 kilométeres új vámvonalakon a védvámok tiltóvámokká alakulnak. A vámháború következtében a tiltóvámok harcivámokká fejlődnek és a külkereskedelmi kontingentálással, devizakorlátozásokkal megindul a piacokért és nyersanyagokért folyó gazdasági háború, az exportpremiumos, ráfizetéses kivitel.

A gazdasági liberalizmus évszázados dogmái mindenhol kiszáradnak és az emberiségnek egy új gazdasági és társadalmi rendbe való átvezetése megindul. Nyugaton, az ottawai konferencia által kiépített bázison, az angol világ-

hatalom óriási gazdasági egysége védekezik az összeomlással szemben. Észak-Amerikában az államszocializmus irányított gazdálkodásával kísérleteznek. Rómában és vetületében, Berlinben az államszocializmus egyre korlátlanabb beavatkozása a termelést tervgazdasággal szervezi át. Keleten, Bizánc vetületében, Moszkvában az állami superkapitalizmus ötéves tervgazdaságokkal és korlátlan intervencionizmus alkalmazásával szervezi újjá a halálos kórtüneteket mutató társadalmat. Európa nyugati és keleti övezetében, Bizánc—Moszkva és Róma—Berlin hatalmi zónájában erős totális birodalmak jelentkeznek az individuálkapitalizmus csödtömegének eltávolítására. A trianoni Magyarországon pedig... — visszatér a 914-ben meglékelt feudálkapitalizmus redszere, hogy bűnös nemzedékek mulasztásainak leggyorsabb ütemű pótlása és a nemzet gazdasági és társadalmi betegségeinek komoly orvoslása helyett, az álparlamentarizmus takarója mögül, a sokszáz szociális viharsarkot még jobban elfekélyesítse és korszerű eszközök mellőzésével a gazdaságpolitikai kuruzslás meddő kísérleteit megismételhesse.

A világháború tanulsága mindenhol megérleli a szociális állam eszméjét. Az államok vezetői tudatosan vallják: „Akié a föld, azé az ország”. Ha kevés kézben van a föld, a nemzet léte és az állam önállósága minden újabb háború által veszélyeztetve van. Lengyelországban, elsősorban katonapolitikai érdekekből, évente átlag 200.000 hold nagybirtokot osztottak szét kisüzemekre. A radikális földreform a fenyegető bolsevizmus ellen legerősebb biztosíték. Romániában, Jugoszláviában és Csehszlovákiában az új alkotmányok a hitbizományokat megszüntetik és a Magyarországtól elvett országrészekben végrehajtják a 67-es korszak bűnös mulasztásából rájuk maradt földbirtokreformot. 7 millió k. hold magyar birtokot osztanak szét szerbek, csehek, morvák és románok között. Erdélyben 1.6 millió

hold magyar nagybirtokot kisüzemesítenek. „Mi az agrár-reformot Erdély visszaronizálására szántuk” mondja tiszta faji entudattal Goga Octavián. Csehszlovákiában átlag 16 holdas kisüzemeket létesítenek a magyar nagybirtokokból, Jugoszláviában pedig, az Orjuna és Sroano faji entudatát kifejezően, dobrovoljacok számára létesítenek hatalmas kisbirtok-határövezetet, — a régi magyar kisbirtokosok olyan albérleti rendszerével, melyhez képest Szibéria üdülőhely. Mindenhol átveszik a régi magyar földadórendszert, mert ennek segítségével a szétesztott magyar nagybirtok új cseh, szerb, román kiscgazdái ugyanazon csekély földadótörédéket fizetik, amelyet a régi nagybirtokos fizetett, ellenben az ottmaradt magyar kiscgazda talpa alól kicsúszik a föld a régi alap szerint kivetett földadó terhe miatt. Egyöntetű tervszerűséggel elsősorban a régi, anyállambeli parasztaiknak osztották szét a nagybirtokokat, hogy a trianoni Magyarországhoz közellakó faj testvéreik szociális elégtelenségét egy második és utolsó földbirtokreformra transzformálhassák: a következő világháború után a trianoni határon belül épségben maradt 4.8 millió hold nagybirtok általuk remélt felosztására. Az új honalapítók földbirtokreformjából a magukat illetékeseknek tekintők csak az optáns pernek, a magyar külpolitikát egyideig nagyon befolyásoló, tanulságát vonták le.

A külföldi propaganda ellensúlyozása céljából, a szovjet orosz hadsereg 1920-as, fenyegető előnyomulása alatt a kormány megszavaztatja Európa legmaradibb földreformtörvényét, hogy összeütközés esetében felvonultathassa a paraszti harcos tömegeket. Azonban a veszély elmúltával csak látszatföldreform lett a nagy tervből. 940.000 hold földet 410.000 egyén között osztottak fel, de ebből a nagybirtok csak 650.000 holdat adott. Az új törpebirtokosok elviselhetetlen összegű váltsága, tókenélküliségük és nyomasztó szociális helyzetük a reformot barnumi földreformmá süllyesztette, mert az egy-két holdas birtokparcellák életképtelen kisüzemei csak arra alkalmasak, hogy a környék-

ből kirívó mostohaágukkal a további földreformnak szárnyát szegjék. A földreform a nagybirtok területi arányszámát csak 6%-al változtatta meg, 36%-ról 30%-ra, 4,8 millió holdra csökkentette. Egy későbbi miniszterelnök őszintén mondja a nagybirtokosoknak: „Földbirtokaitokat az ellenforradalom mentette meg az akkori idők radikális törekvéseivel szemben”.

Ezidőszerint az egész Európában Magyarország vezet a latifundiumok arányával. Megmaradt 1242 ezerholdon felüli nagybirtok. Közöttük Esterházy Pál hercege 213.000, Festetics György hercege 75.000 hold. Túlnyomóan a 190 főnemes család tulajdona. Megmaradt 62 hitbizományi birtok 984.000 hold terjedelemben, amelyből csak 45% van a mezőgazdasági termelésbe vonva. A nagybirtok túltengése folytán mezőgazdaságunk nagymértékben van kitéve a konjunkturális szeszélyeknek, a változó igényű piacokhoz alkalmazkodás nagyon nehézkes, a nagybirtok népességeltartó képességének csekélysége miatt pedig a népesség nem tud megfelelően szaporodni. A 936-os telepítési törvény évenként csak 13.000 holdat kíván 1750 család részére felhasználni; tehát három évszázadra óhajtja kitolni a kérdés megoldását. Az újabb földbirtokreformot az általános titkos választójog eltörlése akadályozta meg. Bethlen miniszterelnök helyesen nevezte a titkosválasztójogot sötétbeugrásnak, mert a nagybirtokosok számára valóban ezt jelenti. A nagybirtokok támogatása érdekében kellett megújítani a szövetséget a nagytőkével és azt újabb monopóliumok halmazatához juttatni. A földbirtokreform nagy kárára nagyatádi Szabó István kiscgazdavezér a Bethlentől való elpártolása után kilenc nap múlva történetesen meghalt és amikor egy modern gondolkodású politikus, Gaál Gaszton állott az agrárreformerek élére és másfélévi szervezkedés után kormányképesé vált, ennek bejelentése után hathétrel ő is történetesen meghalt. Ellenben a látszatföldreform körül szerzett érdekem egyeseknek gyümölcsöző állásokat biztosítottak. Az egyik államtitkár például az állam által

támogatott tizenkét vállalatnál jutott vezetőszeréhez. Igazi kizsákmányoló szerepét a szociáldemokratapárt sem tudta vállalni, mert megmerevedett pártbürokráciája a magyar agrárproletárokkal szerves kapcsolatot teremteni nem tudott, vezérkarába a parasztvezéreknek megfelelő érvényesülést nem engedett. A nagybirtokos családok jelentékeny hányada pedig, többoldalú feudális és kapitalisztikus biztosíték birtokában, többféle rendszerváltozásra van berendezkedve. Például egy 140.000 holdas grófi család egyik tagja a rendszernek kétszer volt miniszterelnöke, a másik nagybank elnöke, a harmadik haláláig a legitimisták vezére, a negyedik pedig a moszkvai vágányon áll és gyermekein keresztül rokoni mogatásban részesül. Egyes főúri családok a prágai és bukaresti parlamentben vállaltak megosztott szerepet, újabban pedig nemzetiszocialista önvezéreket is látunk közöttük.

Biztosítva csak az ország agrárlakosságának kétharmada, a magyar társadalomnak egyharmada nincs. És ha az ötholdon aluli vagy földtelen földművesekhez az öt-tíz holdas kisbirtokosokat, kisbérelőket és erdőmunkásokat is hozzászámítjuk, akkor, családtagokkal együtt 3.7 millió faj magyar parasztot, az agrárlakosság 83%-át, a magyar társadalomnak 43%-át látjuk az agrárproletárok bizonytalan, jövőtlen, egy teljes nemzeti megsemmisülést előidézhető helyzetében. Amíg a feudális plutokrácia újjászervezkedett, azalatt a mezőgazdasági férfinapszámok átlaga a békebeli 270 fillérről 100-ra, a nőinapszámok átlaga 188-ről 80-ra, a gyermekeké 136-ról 50-re zuhant. (1913 —1935.) A nagyatlagú alföldi földmunkáscsalád évenként aratásból, más munkából, részesföldhozadékból és állattartásból összesen 302 pengőt keres, amelyből, az adó lerovása után, az egész családnak naponként 78 fillér marad.

Nagybirtokos és nagytőkés a lakosság 0.6%-a és az ország jövedelmének 20%-át élvezi. Harmincezer személy ötvenezer és hatvanmillió pengő közötti bevallott vagyónérték után adózik. A Proletár-Magyarország 295 milliomosá-

val szemben áll 3.7 millió agrárproletár feltűnő pusztulása, gyérülése, ritkulása. A létminimum csekély hányadát kitevő jövedelem kopása következtében már luxus a betevőfalat. A hús- és zsírfogyasztás fejadaga a munkaerő minimális fenntartási igényeinek csak 40%-át biztosítja. (1935.) A népélelmezés a minimális kalóriaigényeknek csak 67%-át elégíti ki. A cukorfogyasztás fejadaga az angolokénak ötöde, a csehszlovákiaiaknak pedig harmada. Európában Magyarországon pusztít a legalaposabban a tüdővész; majdnem ötször annyit, mint a sötétnek nevezett Délafrikában. A tífusz csak Spanyolországban pusztít többet; nálunk kétszerre több az áldozata, mint Csehszlovákiában és tízszerese az angol átlagnak. Családvédelem hiányában a házasságkötések indexszáma 928 óta állandóan esik. A csecsemőhalálozások ádaga kétszerre nagyobb, mint Franciaországban. Az elveszületések indexszáma a jelen korszakban, 15 év alatt, 50%-kal zuhant le. Jugoszlávia természetes szaporodása 13.1, Romániáé 12.5, a pusztuló Magyarországé 7.1. Európa népesedési iramában a magyarság számarányának megtartásához házasságonként 6 gyermekre van szükség, de 1932-ben alig 4 volt az adag. Ha a helyzet állandósul, legkésőbb 2600 körül meghal a magyarság utolsó képviselője. Magyarországon kilencszerre több az öngyilkos, mint a szintén pusztuló Spanyolországban. A nagy nyomor következtében egyre jobban terjed az egyke, egyse, feleségse és a falvakban is az asszonyok többnyire élő gyermekkoporsóként járják az élet útjait. A történelem útjai olyan elpusztult népek alig felismerhető törmelékeivel vannak tarkva, amelyeknek anyáit a szemforgató farizeuskodás leple alatt kizsákmányoló társadalmi rétegek megfosztották a legbecsesebb szolgálattól, a sokgyermekes anyaságtól. A trianoni magyarság anyái ezen az úton nagy előhaladást tesznek. Az agrárproletárok a deficitest termelést koplalással és fajuk pusztításával tüntetik el. Sorstudatukat Madách szavaival fejezhetik ki: „Szenvedek, tehát élek”. A rendszer az agrárproletároknak csak politikai szópöfeteget adott. A ke-

resztény és nemzeti politika frázisözönében elsikkadt az evangéliumi társadalometika és a magyar fajvédelmi normatika alkalmazása. Elmaradt a gyermekek számával növekvő egyetemes családipótlék bevezetése; csak néhány frázisgazdag, gyermektelen, öreg politikai bakfisnak anyja-, csecsemő- és leányvédelmi szóözöne visszhangzott. A fajvédelem kimerült egy ugródeszkanak bizonyult párt alakításában és szétugrasztásában.

A rendszer a népjólétről külön minisztérium felállításával gondoskodott. A munkások filléréiből, a háborúelőlt létesített munkásbiztosító pénztárak kisajátításával megalakítják az OTI-t, amely kiválóan alkalmasnak bizonyult néhány bukott politikus vezetőállással jutalmazására, de sem a munkaadók, sem a biztosítottak, sem az alkalmazott orvosok meglegedését nem tudta kiérdemelni. Egyik elnöke állapította meg bürokráciája túltengését, sokszázezer ügyiratnak elintézetlenségét és a szabálytalanságok halmazát. A népjóléti minisztérium több vezető tisztviselő jenek pere fellebbentette a magyar szociálpolitika potemkinfátylait, amelyek mögött luxusautók, sokszorosított bádögönarcképek, urasági zsakettek, cilinderek, a szemérmes koldusok alapjából épített balatoni házak, miniszteri vökkal terveztetett szanatóriumok és egyebek húzódtak meg. Az ilyen eszközökkel szolgált népjólét rejtelseinek kipattanása után (1932. IV.) a kormány még a minisztériumot is megszüntette.

Az agrárállamok mezőgazdasági termelésének megsokszorozódása, az amerikai mezőgazdaság mechanizálódása, a 17 millió tonnányi évi búzatúltermelés, a konjunkturális évek beruházási kölcsöneinek magas kamatterhe és a fogyasztás csökkenése sok államban idézett fel földrengető agrárválságot. Magyarországon ezekhez még külön válságtényezők járultak. A kisbirtok nem részesült olyanfokú politikai segítségben, mely a termelés és fogyasztás egyensúlyi helyzetében betöltött szerepét biztosíthatta volna. A falu fogyasztóképessége összezsugorodott. Amerika gabona-

imperializmusa, a három kanadai pool közös támadása a rotterdami gabonatőzsdén keresztül a pesti gabonatőzsdéig sugározva a spekulációnak olyan tág teret engedett, amely a termelőket majdnem minden haszontól megfosztotta. Az olasz, német, francia búzatermés mennyiségi felfokozása, az orosz gabonatermelés gyorsütemű mechanizálódása a magyar búza exportrádiusát fokozatosan megrövidítette és a kiviteli piacokat elsorvasztotta. Az ország fokozódó politikai és gazdasági elszigetelődése következtében 1935-ben a liszt-kivitel csak 40%-os, a zsír 29%-os, a sertés 50%-os, a bor 55%-os, a cukorkivitel pedig 93%-os veszteség mellett volt lehetséges. A magyar nagybirtok a dualizmus korszakában élvezett agrárkiviteli monopóliumának elvesztésekor nem tudott új kiviteli piacokat hódítani, mert a korszerű minőségi versenyhez, a versenytermeléshez hiányzott a megfelelő tőke és inkább a legitimizmuson keresztül sürgette az elvesztett kiviteli monopólium restaurálását. Az állat- és állati termékek kivitele legalább kétszerte nagyobb piaci keretet kínált (33%), mint a búzának és *lisztnek* (14%), de az állattenyésztésben nagyobb tömegproduktivitású mezőgazdasági kisüzemek alárendelt szerepe, a megfelelő földbirtokreform elmaradása következtében az állatkivitel nem tudta teljesen értékesíteni az exportlehetőségeket.

A termelés mennyiségi és minőségi emeléséhez a kiszáradó Alföldnek öntözőcsatornákkal való ellátása égetően szükséges volt, de mindössze a volt barcelonai konzulnak költségvetésen kívüli eredetű, de az állammal megfizettetett, közel egymillió pengőbe került öntözési és csatornázási tervéig érett az ügy. Az eldugult borkivitel nem tudott segíteni a visszaélésekbe fulladt londoni és zürichi borház, valamint a varsói gettóban felállított borház. A fogyasztási szesznek borból való lepárolását pedig a szeszkartell az egyik földművelésügyi miniszter megbuktatásával akadályozta meg. A 11%-os arányra csökkent erdőterületeink szaporítását, 770.000 hold futóhomokos, kopár, vadvizes és zombékos területnek nagyszabású erdősítését és ezáltal a

fabehozatali igények természetes korlátozását az állam gazdaságpolitikusai nem vállalták és a 935-ös erdészeti törvény rendelkezéseit sem támasztották kellően meg. A földadó degresszivitása a kisüzemek termelését veszteségessé tette. A mezőgazdasági kiviteli piacok zsugorodásával együtt a nagybirtok a csökkenő hasznot a munkabéreken keresi meg a bérek leszorításával és ezáltal a fogyasztás válságát fokozza. Az exportbúza standardizálási igénye és általában a világkonjunkturához való alkalmazkodása az orosz, olasz és német tervgazdaság tanulságainak alkalmazását tette szükségessé. Azonban az államhatalmat elnemismerő feudálkapitalizmus mindennemű intervencionizmussal szemben főlényes ellenállást tanúsított; az egyik földművelésügyi miniszternek az irányított gazdálkodásra vonatkozó tervét, valamint a Mezőgazdasági Kamara elnökének irányított agrár-gazdálkodási tervét majdnem kommunista-eredettel vádolta. Mezőgazdasági termelésnek nem utolsórendű akadályja a földteherrendezés állandó elodázása is. A konjunkturális évek beruházási kölcsönei miatt eladósodott gazdák egy részének a moratóriumkeretbe vonása a bizonytalanságot nem szüntette meg.

* * *

A rendszemek a kapitalizmushoz való viszonyát csak úgy érthetjük meg, ha a latifundiumos agrárpolitikán keresztül nézzük egész gazdaságpolitikáját. Az országnak kétségtelenül szüksége volt a külföldi tőke bizalmára, ezért a kormány először a közbiztonsági anarchiát küzdötte le. Azután a banktőke számára korlátlan profitálási lehetőséget nyújtott, hogy ennek ellenében a latifundiumos rendszert megfelelően támogassa. A banktőkének számításon felüli hatalomrsegítéséhez az alkalom a koronaleromlással kapcsolatos tőzsdei hosszban az állam tétlen semlegességével kínálkozott. A korona rohamos értéktelenedése miatt az összes kistőkések tőzsdei papírokba fektették pénzüket. A nagybankok érdekkörükbe vontak minden valamirevaló ipari es kereskedelmi nagyüzemet. A hosszban aktív szerephez ju-

tott százezrek pedig egyszerre arra ébredtek, hogy pénzük a nagybankok pánccéltermeibe rekedt és kezükben alig valamitérő részvényt papírok maradtak. A nagytőke valóban fel-falta a kistőkét és most már csak berendezkedni és hatalmi helyzetet megszilárdítani kellett. Utóbbi a könnyelműen megszavaztatott külföldi kölcsönökkel és azoknak sajátos utakon való felhasználásával szintén sikerült.

A kormányokban 1919 augusztus 27-től napjainkig a nagybankok megtalálták a személyes kapcsolatot. Eddig három miniszterelnök, két kereskedelemügyi, egy pénzügyminiszter, egy külügyminiszter és egy igazságügyminiszter állott a londoni Rotschild-csoport magyarországi tőkehitbizományaival közvetlen személyi kapcsolatban, az egyik belügyminiszter pedig egy milánói bankkal. Amíg nemzetközi viszonylatban a bankok tőkeképződése a késői kapitalizmus korszakában ellankad, addig nálunk az ellenkezőjét tapasztaljuk. A rendszer első 12 évében a bankkapitalizmus új vérrel telítkezik és a 67-es korszakban sohasem látott méretű és erejű tőkehitbizományokat szervez magának. Az állam hitelgényeinek ellátásával és a túlméretezett ipari ér-, deklatségvállalással a gazdasági hatalomnak majoritásához jut. Bár az utolsó hét évben a világgazdaságot minden vonatkozású válság rengette meg, mégis Magyarországon 1936 június 30-án az első három kúriába tartozó 21 nagybank vagyonállománya 2.097 millió pengő értéket képvisel, amelyben az alaptőke a vagyonértéknek alig több, mint egytizede (222 millió pengő). Ebből a vagyontömegeből a Rotschild-csoport kötelékébe tartozó nagybankok 890 millió pengős, a Wall Street-City vegyes érdekeltségei 680 millió pengős bankvagyon fölött diszponálnak. Velük szemben az önálló magyar bankvagyon csak 138 millió pengőt képvisel, amelyhez a magyar államkincstár 150 millió pengős érdekeltségei járulnak. Tehát körülbelül csekély 128 millió pengő alaptőkerészesedéssel 1216 millió vagyon erejéig majorizálja túlnyomóan a Wall Street-City az egész magyar hiteléletet.

A rendszer alatt a nagybankok erőviszonyaiban csak Gömbös Gyula miniszterelnöksége alatt történt jelentősebb eltolódás. Az 1932. XII. 31. és 1936. VI. 30. mérlegek összehasonlítása alapján megállapítható, hogy azon nagybankok, melyek Bethlennel és exponens híveivel nyílt kapcsolatban voltak, ezen idő alatt mintegy 87 milliós vagyonszűkülést szenvedtek, míg mások, bizonyos állami megrendelésekkel, majdnem ugyanennyi vagyontöbbletet mutattak ki. A City magyarországi érdekeltségeinek ilyen mérvű támogatása a magyar kormány helyzetét a Foreign Office előtt átmenetileg meg is szilárdította, de a népszövetségi szereplés folytán a kapcsolatok más irányban aktiválódtak.

A banktőke hatalmi túlsúlyát a gazdáknak az agrárválságban való eladósodása is lényegesen növelte. A válság első öt évében a jelzálogos terhek 1.540 millióról 2.564 millióra növekedtek, a birtokárverések száma pedig majdnem megkétszereződött. A gazdaadósságok 67%-a a kisbirtokra, 33%-a a közép- és nagybirtokra nehezedett, viszont aránylag sokkal több közép- és nagybirtok részesült védelemben, mint kisbirtok. A nagybirtokra holdanként átlag 138 pengő földterhel jut, a középbirtokra 187 pengő, a kisbirtokra 219 pengő, a törpebirtokra 300 pengő. Minél kisebb a birtokos földje, annál kevésbé van kedve az ekét a földbe akasztani. Nem magának szánt, vet, arat. Kamatrabszolga. A 436 bank egyikének verejtékezik.

Olyan államban, ahol a hitelintézetek összes vagyonának csak 7%-a mentes az idegen befolyástól, lehet küzdeni az uzsoráskodó hitelpolitika ellen, de öncélú gazdaságpolitikát, ipar-, kereskedelem- és főleg vámpolitikát eszközölni nem lehet. Külföldi adósságok tömege alatt görnyedő állam nemhogy letörhetné az érdekelt nemzetközi kapitalizmust, de a hitelpolitika terén még a fokozott állami beavatkozás sem lehetséges, sőt még a fokozott ellenőrzés is veszélyel járhat, mert ha ez az érdekelt üzleti presztízst sérti, akkor a magyar pénzügyintézetekre gyakorolt nyomással megbéníthatja a nemzet gazdasági életét és így a kormány

minden gazdaságpolitikai tervét is kontrakarírozhatja. A kreugerek öngyilkosok lehetnek, de míg hatalmon vannak, könyveikbepillantást nem engednek.

Az állam közlekedésipolitikája szintén nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket. Egy nagy nemzeti megpróbáltatásban megmérhetetlen károkat okozhat az a körülmény, hogy vasútvonalainkat a rendszer csekély 300 km.-rel bővítette, közúthálózatunkat pedig nem a magasabb államérdékek szemmeltartása alapján szaporította, hanem helyi, személyi kívánalmakhoz igazodott. Elmaradt a fővonalak villamosítása, a tiszántúli fővonal párhuzamosítása, másodfokú, tranzverzalizást biztosító vonalszakaszok építése. Elmaradt a nyírségi, bácskai és somogyi közúthálózat nagy hiányainak pótlása. Elmaradt a Budapest—Szolnok közötti Duna—Tisza-csatorna építése. Ellenben a dunai közlekedés az angol, a kereskedelem pedig a francia tőke monopóliuma lett.

A MÁV egészségtelen árutarifája az egész gazdasági életnek súlyos teherképe. Általában háromszorta magasabb, mint a német vagy olasz vasútaké. 1913-tól 1935-ig például a sertésnél 186-ról 394-re emelkedett. Különösen a Tiszántúl gazdasági életére jelent a MÁV árutarifája sorvasztó hatást. A nyugati piacokra korlátozódott külkereskedelemből az ország területének ezen, 23%-át alkotó része majdnem teljesen kikapcsolódott, mert tarifakedvezmény hiányában a magas szállítási költségeket nem bírja. Ennek következtében míg a Dunántúl egy holdra átlag csak 95 pengő teher nehezedik, addig a Tiszántúl 126 pengő.

A világháborút követő évtizedben a világkereskedelmi forgalom állandóan fokozódott és 929-ben már elérte a 913-as forgalmiérték 77%-át. Nálunk azonban a feudális megkötöttségek és tőkehitbizományi monopóliumok miatt - a kereskedelem nem tudott egészséges fejlődéshez jutni. A főváros idegenforgalma nyugateurópai szintre emelkedett és az árukat horizontálisan elosztó nagyáruházak létesültek, de a kiskereskedelem látszateredményei súlyos belső válsá-

got takargattak. Ilyen előzmények után a világkereskedelemnek 1930-as összezsugorodása, a 905-ös szint alá zuhanása a magyar kereskedelmi életre katasztrofálisan hatott. Az állam feltűnően fogyatékos ellenőrzése pedig lehetővé tette, hogy a büntetőtörvénykönyvet nyíltan kijátszó deviza-Al-Caponék közel 500 millió pengőt Vaduzba sítoljanak. A legnehezebb évben, 931-ben már 3000 csőd és fizetésképtelenség mutatkozott. Ezen idő óta a transzferválság a kereskedempolitikában behozatali és kiviteli tilalmakat, devizakorlátozásokat, kompenzációs szerződéseket és kliringszerződéseket termel. Az erős megkötöttségek következtében külkereskedelmünk mintegy 60%-kal csökkent.

A páriszkörnyéki békék által *létesített* új, 16.000 kilométeres vámhatárok természetes gazdasági egységeket tagoltak szét, devizakorlátozásokat és a külkereskedelem kontingentálását tenyészítették ki. A védővámok nemcsak tiltóvámokká, hanem harcivámokká alakultak. A túlhajtott vámtarifák a nemzetközi hiteléletet megbénították és a gazdasági autarchia örvényébe kergettek olyan államokat is, amelyek az önellátás legelemibb előfeltételeit is nélkülözik. A pártfogolt iparágak külföldön csak exportprémiumokkal és dumpingárakkal tudnak piacot hódítani, csak a ráfizeteses exporttal lehet szerezni devizákat és fedezni a behozatali passzívákat. A ráfizeteses kivitel veszteségeit pedig a belső piacra írják át. Mivel minden állam csak eladni akar, venni azonban nem, azért az autarchia expanzív erőket akumulál és a vámháborún keresztül elkerülhetetlen katonai háborúra vezet. Az egymásra utalt dunai államok, a kései kapitalizmus aggkori válságában, közös tragédiájukra, nem találták meg egymást. A magyar export németországi és olaszországi rádiuszának nagy terjedelme folytán kivitelünk veszteséges kiárusítássá fejlődött. Központias fekvésünk, geopolitikai adottságunk mellett mezőgazdaságunk Ausztriában és Csehszlovákiában, nagyiparunk pedig Romániában és Jugoszláviában természetes piacot biztosított volna. Azonban a cseh és magyar iparkartellek merevsége az egymásra-

utaltság minden lehetőségét keresztezték. A standardizált árutermelésre tökéltberuházni vonakodó cseh iparkartellek a cseh külpolitikát a magyar piacnak hatalmnyomással való megszerzésére szorították, a belső piacot monopolizáló magyariparkartellek pedig a magyar kormány *ellenállását* túlajtották. Az alig effektuálható árucsereregymények mellett rendszerre lett a csempészet. A válság utolsó öt évének tanulságai tették lehetővé a magyar—román, magyar—cseh, magyar—osztrák, magyar—jugoszláv kereskedelmi szerződéseknek létrehozását. Az újabb behozatali korlátozások egyes iparágak számára újabb monopóliumokat biztosítottak. Pl. a magyar szén- és fakartell évenként közel 100 millió haszontöbbletbe jutott, a magyar textilkartell pedig néhány gyártmányánál a 913-as árszintet 200—235%-al túlta felül. A politika által természetellenes irányba sodródott külkereskedelmünk ezidőszert 49—56%-os keretengadozás mellett Németországra, Ausztriára és Olaszországra támaszkodik.

* * *

A világháború után a legtöbb államban az ipar súlyos válságba jutott. Az utánpótlási anyaggyártás jelentékeny hányadának a gyarmatokra való áthelyezése a gyarmatokat gazdaságilag nagykorúsította és az anyaállamok fogyasztói öszezsugorodtak. A föltalálási technika a földkerekségen 260 millió lóerő teljesítőképességű motort adott az 50 millió lóerőt képviselő emberiségnek, tehát a mechanikai erőforrások majdnem teljesen kiküszöbölték az emberi munkát. A jövedelemelosztás egészséges újraszabályozása helyett az üzembracionalizálás jelentkezik, amely legalább 35 millió munkást foszt meg a keresettől és az ipari tartaléksereg megduzzasztásával a béreket lenyomja, a munkavállalók szervezeteit pedig atomizálja. A késeikapitalizmus ezen válságkorszakában a magyar gyáripárt hirtelen izmosítani kellett, mert a trianoni békeparancs következtében az ország népsűrűsége 64-ről 94-re emelkedett és a radikális földreform elmaradása folytán az őstermelés az ország lakosságát nem tart-

hattá el. A 924-es autonóm magyar vámtarifa a gyáripart az erősödés útjára állította, sok új iparágat honosított meg és az ipartelepek számát 3350-re szaporította. A pamut, vas, acél, gép, textil, gyapjú, áramfejlesztő, dohány, elektrotechnikai, cukor és malomipar ötév alatt a fejlődés útján olyan szakaszt tett meg, mint a háborúelőtti évtizedek alatt. A 3200 részvénytársaság 2800 millió pengő tőkéjében az ipari részvénytársaságok 56%-os részesedési arányhoz jutottak. A főváros és a szomszédos 21 megyei város és község, Nagy-Budapest másfélmilliónyi népessége az ország gyárainak mintegy felét látta magaközött termelni. A 929-es világgazdasági válság óta azonban a gyáripar termelése mintegy 43%-kal csökkent. A gyors műszaki fejlődés az árutermelőgépek nagyrészét korábban tette elavulttá, mintsem tulajdonosaik a beruházott tőkét kifizethették volna és így az újabb gépekkel folytatott termelés költségeit a használatból kivont gépek törlesztési- és kamatterhei is olyan mértékben szaporították, hogy a csökkent fogyasztóképességű piacon az árak elérhetetlen magasságba szöktek. Ennek következtében a tőkeszegény iparvállalatok elpusztultak, a tőkeerős vállalatok pedig kartellszerveiket megerősítették.

A gyáripar túlhajtott fejlesztése a kartellek számát 256-ra szaporította. Ezek közül nemzetközi 71, exportkartell 25, magyar vállalatok között létrejött pedig 160. Az utóbbiak közül 90 quotális és árkartell, 30 csupán árkartell, 19 kontingentálókartell, 5 kondíciókartell, 31 pedig versenytilalmi és üzembeszüntetési kikötésű. A nehéziparhoz tartozik 67, a gyógyszer- és vegyészeti iparhoz 35, a papíriparhoz 6, textiliparhoz 13, élelmiszeriparhoz 18, gumiiparhoz 3, bőriparhoz 3, üvegiparhoz 2, áramszolgáltatáshoz 13. A 34 évi halogatás után, 1931-ben megalkotott kartelltörvény az állami beavatkozást csak a legsimább ellenőrzés határáig vitte, mert a mögöttes nagybankok sokkal nagyobb gazdasági hatalmat képviselnek, mint a kormány politikai hatalma és az országgyűlés tagjainak nagyobbik fele többszörösen érdekelt. Ilyen körülmények között a kartellek túlhatalmát

a törvényhozás nem tudja megszüntetni és a közvéleményben a termelés ezen tökéletes csúcsszervezeteivel szemben csak a gyűlölet virágai burjánzanak. Korlátlan árdiktáló hatalmuk folytán az agrárrolló elviselhetetlen mértékben nyílt ki. Például 1913—1933 között a textilgyártmányok ára 30—113%-kal emelkedett, a cement és mészsó ára 65—86%-al, viszont a gabonaneműek ára 64—81%-kal, a hús ára 50—60%-kal csökkent. Amíg a külföldi szén ára 34%-kal esett, a magyar szénkartell által védett belföldi szén ára 90%-kal emelkedett. Amíg a rúd vas világszármazéka ára 12 fillér volt, nálunk 24 fillérért adták. Bizonyos érdekeltségek befolyása következtében a földgázkutatás és feltárás is el-lanyhult.

A gyáripari termelés értéke 921-től 928-ig 934 millió pengőről 2900 millióra emelkedett, viszont az ipari munkások bérátlagos alig érte el az angol munkások bérátlagának harmadát, a franciákénak pedig felét. A sorozatos bérletölések következtében a magyar iparimunkások munkabérének vásárlóértéke 28%-kal alacsonyabb, mint Csehszlovákiában. Amíg gyáraink nagyrésze 10—20%-os tiszta nyereséget mutat ki és néhány év alatt leírja a befektetett tőkét, azalatt munkásainak még a létminimumot sem fizeti meg. A munkanélküliek száma 927-től 935-ig 9%-ról 50%-ra emelkedik és évenként mintegy 5000 munkás nyilvántartottan vándorol ki, legalább ugyanennyi pedig észrevétlenül kiszivárog. Európa sok államában és Európán kívül is mindenfelé diaszpóra magyarokkal találkozunk. Európától távol, egy másvonalon járó államban egymásmelleit ülnek a kommunista és amnesztiátlan ébredő emigránsok között a kenyértelenség miatt kiebrudalt magyar munkások és minden osztály-, párt-, felekezeti elfogultság nélkül, a magyar lélek összedobbanásával, könnyezve, egyszerre kérdik: „Mi van otthon?” irigykedve nézik az olasz és német diplomata által zárt egységbe foglalt és megvédett sorstársaikat, mert velük a szentistvánnapi oszonnán kívül soha senki nem törődik. Vájjon a közeledő nagyidőkben nélkülözhetjük-e

izmos karjaikat és a szenvedésektől kiizzott lelküket? Nélkülözhattük-e a 918-as döntőharcokban az Amerikába vándorolt 7 hadtestet? A magyar gazdasági és politikai Bourbonok talán csak akkor okulnak, amikor miattuk a nemzet teljesen elpusztul...

Olyan korszakba léptünk, amelyben az egyén mindenhatóságának vége és a kollektív ember az individuálkapitalizmust az államszocializmuson keresztül államkapitalizmussá alakítja. De Magyarországon lehet-e beszélni polgári tervgazdaságról és munkatáborokkal folytatható, államérdekű közmunkákról, Ankurbelungról, egészséges munkabérminimumról és munkaidőkorlátozásról, munkakorporációkról, Treuhanderekről, amikor még az intervencionizmust is a gazdasághatalom tényezői alkalmazzák az államhatalommal szemben.

* * *

A világháború utáni korszakban a pénzügyi válság legtöbb államban elterjedt. Az arany egyenlőtlen elosztása, az amerikai infláció irritáló hatása, az állami beavatkozás kiszélesülése, a szociálpolitikai terhek emelkedése, az aranyvalutának aranymagvalutává alakulása, az indexvaluta bevezetése, az adózóképeség csökkenése és az állandóan erősödő fegyverkezési verseny: a pénzügyi válságnak csak legfontosabb alakító tényezői. A korszak első éveit a magyar állam költségvetés nélkül kezdi. Az infláció éveiben a kalkuláció teljesen bizonytalan és a kontreminbankárok tőzsdei spekulációi a beruházási tevékenységet lutrisorsra senyvesztik. Mivel az állam külföldi hitelre egyideig alkalmatlan, azért a súlyos válság levezetésére Hegedűs Lóránt pénzügyminiszter a belföldi gazdasági erőforrásokból vagyonszármazást vesz. A mobil tőkét és a földbirtokot olyanmódon adózza meg, hogy ötévi jövedelmüket vagyonszármazásból fizetik. Hegedűs reális pénzügyi akcióját azonban részben elgáncsolják, részben pedig a vagyonszármazásból befolyt összeget nem a tartozások apasztására, hanem a közvetlen szükségletek fedezésére fordítják. Pedig ha akkor sikerül a ko-

róna elértéktelenedését megakadályozni és a frankvalutát meghonosítani, akkor a gazdasági válság sokkal szűkebb lázterületre korlátozódik. A kormány Hegedűs szanálási tervét elejti és, a belső erők felhasználása helyett, külföldi kölcsön szerzésére tesz előkészületeket. 923 szeptemberében Magyarország belép a Népszövetségbe. A magyar korona katasztrofálisan zuhan. A tőzsdén örületes spekuláció dühöng. Az agrárdemokrata nagyatádi Szabó István földművelésügyi miniszter lemond és néhány nap múlva történetesen meghal. Közben Bethlen István miniszterelnök a Cityn 250 millió aranykoronás külföldi kölcsönt szerez és öthónapmulva a Rotschild-csoport legnagyobb magyarországi bankjának igazgatója elfoglalja a külügyminiszteri széket. A külföldi kölcsönnel kiegyenlítik a költségvetési hiányt, végleges költségvetést készítenek és megindul az államgazdaság szanálása. Átfogó gazdaságpolitika hiányában az állam kiadásai rohamosan szaporodnak. Elkracholt vállalatokat talpraállítanak, értéktelen vállalatokat pénzzeltömnek, részvénytársaságokat gründolnak, potemkinintézményeket létesítenek és 926-tól a pengős költségvetést négyév alatt 1429 millió pengőre csigázzák fel.

Amíg az államgazdaság szanálódik, a kisadózók magán-gazdasága tönkremegy és a kibalanszírozott büdzsé pénzügyi zsonglőrei mélypontelméletekkel vigasztalják a kisexistenciákat. A Credit-Anstalt és a német D-bankok bukásakor egyszerre nyilvánvalóvá lesz az állam gazdaságpolitikájának tehetetlensége és a valuta fenyegetett helyzete Bethlent elsöpri. Az utolsó napokban a Cityről ötmillió font kölcsönt vesznek fel, éppen a font értékének 30%-os csökkenése előtt. A zárszámadásokból kiderül, hogy a Bethlen-korszak utolsó ötévében a költségvetés kiadási főösszege hárommilliárd pengővel volt több, mint a normálköltségvetés alkalmazása esetén lehetett volna. Károlyi Gyula nagy önfeláldozással vállalja az igazi szanálás nehéz mütétét, amelynek folyamán 600 millió pengő olyan kötelezettségvállalás is kiderül, amiről az országgyűlésnek részben tu-

domása sem volt, vagy legalábbis felhatalmazását nem kérték ki. A pénzügyi tatárjárás eredményeként 1931-ben már 4300 millió pengő államadósság nehezedik a minden sebből vérző trianoni adózókra. A külföldi adósságokból Franciaország 26%-ban, Anglia 17%-ban, az Unió 19%-ban részes, Németország csak 5%-ban, Olaszország pedig 2 %-ban. Egy lakosra 200 pengő külföldi államadósság súlyosodik. Magyarország a honfoglalás óta nem csinált annyi adósságot, mint a Bethlen kormánya idejében. A magyar nemzet ügye táskára jutott. Az 1931 karácsonyi transzferrendelet nyomán kiderült, hogy a magyar kötvények bonitása a világpiacon kedvezőtlen megítélésben részesült. Ennek következtében a magyar külpolitika is elveszti rugalmasságát.

A költségpolitika bűvészi mutatványai közben a nemzeti jövedelem 45%-át a közterhek nyelik el. A túladóztatás következtében a békebeli 89 pengő fejenkénti állami adóterh 141 pengőre tornyosodik fel. Amíg az egyholdra nehezülő közteher megkétszereződik, a föld átlagára pedig felére csökken és a mezőgazdasági termelés adóterhe a termelési érték 44%-a, addig a nagyipari termelés adóterhe a termelési értéknek csak 17%-a. A közteher súlya legnagyobb az élelmiszerekben. A cukorban 80%, a kenyérben 72%, a sertéshúsban 68%, a lisztben 67%, a burgonyában 50 százalék. Az egyenesadó fejadaga hatoda az angol egyenesadó fejadagának, de a forgalmiadó fejadaga háromszorosa akár az angol, akár a jugoszláv átlagnak. Egy jólkereső munkás egyenesadója jövedelmének 2%-a, míg közvetett adóterhei 62%-ig emelkednek. A 128féle adó dzsungelében eligazodni az adószakértők sem tudnak és az adóprés az adózást elszakítja az élettől. Az adóvégrehajtás a pacsai sortűzzel szomorú bizonyítványt állít ki az állam adópolitikájáról.

* * *

A költségvetésnek legsúlyosabb tétele az állam közigazgatása. A háborúelőtti Nagymagyarországnak kevesebb a tisztviselője, mint a trianoninak; ez magában is teljes bizony-

sága annak, hogy az adminisztráció megduzzadását nem a tisztviselők egyrészének a *trianoni* területre menekülése okozta, hanem a személyekhez szervezett állások megsokasodása és az adminisztráció irracionálissá fejlődése. Hiszen a háborúelőtti ügy iratforgalom majdnem megkétszereződött. A rangosztályokban megmerevülő kasztrendszer is sajátos magyar jelenség az egész Európában, mert pl. a IV. és XI. f. o. közötti hatszoros fizetéskülönbség egyedülálló. Ennek következtében a közalkalmazottak nagy tömegei aránytalanul csekély fizetéshez jutnak és a nyugdíjásokkal együtt 16 év alatt négy milliárd aranykoronával kevesebb az illetményösszegük, *mint a békebeli*. Az állami *adminisztráció nemcsak* túldimenzionált, de túlságosan bürokratikus, fontoskodó, aktagyártó és az iniciativa hiányában a magángazdálkodást inkább akadályozza, gátolja, mint előmozdítja. Csak ilyen ügykezelés mellett történhetik meg az, hogy egy kétfilléres túlfizetés *miatt* 38 éven keresztül gyártják az ügydarabok tömegét és ezzel a kincstárnak 132 pengő kiadást okoznak; vagy az egyik város vágóhídi tervrajzát 20 évig vándoroltatják. Legnagyobb a bürokrácia a 69 számlával és 206 nyilvántartással dolgozó pénzügyi közigazgatás terén, ahol a racionalizálási kormánybiztos megállapítása szerint a bürokrácia 40%-ban fölösleges.

A közigazgatás az egész Európában csak Szovjetországban drágább, mint nálunk; egy főre 11 pengő közigazgatási teher jut, míg Franciaországban csak 3 pengő, Angliában alig 2 pengő. Ennek ellenére több vezetőszemélynek a büntetőtörvénykönyvvel való összeütközése megbizonyította, hogy az adminisztráció legfelső emeletsorán a kórokozó baktériumok nem ismeretlenek. A Titán-ügytől kezdve néhány csendőrlaktanya építésén keresztül különböző városoknak zavaros beruházásáig olyan visszasságok halmazát derítették fel a bíróságaink, amelyek a 67-es korszakban elképzelhetetlenek voltak. A községek közigazgatása sem részesült megfelelő átszervezésben. Nagyrésztük csak a föld- és házadó pótlékolásából tengődik, pedig egyes községekbe és

városokba ezen két adónemből özönlik a bevétel. A községi adónemekből befolyó jövedelmek összpontosítása, igazságos mértékben való elosztása sajnálatosan késett. A 3000 falusi községházának nagyobb a jelentősége, mint az országházának, de a falu jegyzője csak a hatalom és a nép malomkövei között őrlődik. Az 1921-ben életrehívott gazdasági felügyelőségek nem tudnak lenyúlni a községi közigazgatásig és az alsófokú mezőgazdasági közigazgatás még mindig a dobzóval való közhírrététel békaszintjén mozog. 1926-ban felmerült a háromezer községben egy-egy okleveles gazdának állami határgazdaként való alkalmazása, akik a kiscgazdákat a verseny termelés és a piacokhoz igazodás útjára nevelték volna. De a nagybirtok féltékenysége ezt az egészséges kezdeményezést csirájába fojtotta, mert ha holdanként csak egymázsával emelték volna a termelést, ez a nemzetgazdaságnak 63 millió pengő jövedelemtöbbletet, viszont a nagybirtoknak majdnem ugyanennyi jövedelemcsökkenést hozott volna. A közigazgatás racionalizálása és a termeléssel kapcsolatbáhozása helyett a köztisztviselők csak illetménycsökkenéseket kaptak (ugyanakkor a kedvező központi beosztásban működők bizonyos rekompenzálásával) és a 934:1. t.-c. megsokasította a kigyóemberek alosztályát egy olyan világtörténelmi korszak közeledésekor, amikor hajthatatlan, nagyon kemény magyar gerince van szükség.

A középosztály nagyrésze Trianonnal takarja az ezeryni, apró, belső trianonokat. A pszeudódzsentri, 67-es életszemléletébe temetkezve, elvesztette a fajmagyar népi rétegek kapcsolatát, elzárkózott minden jogkiterjesztéstől, a fajmagyarságot megmentő földreformtól, szociálpolitikától és világtörténelmi, világpolitikai perspektíva hiányában, az európai nagy átalakulás iránt érzéketlenül, nem tudott a nemzeti fejlődés útépítő munkájában méltó részt vállalni. Csak a mindenkor uralkodó politikai párt mandarinburokráciája lett.

A rendszer tizenhétéves fennállásának nemutolsó tényezője az, hogy aránylag mind fiatalok kerültek a kormány élére, ezért a miniszterelnököknek elég nagy volt az aktivitása. A nyolc miniszterelnök közül hat 36—50 éves korában foglalja el a kormányvezetést; csak kettő idősebb, 57—60 éves és az élet irama hamar el is sodorja mindkettőt. Viszont nagy passzívuma a rendszernek az, hogy Friedrich és Gömbös kivételével dinamikus lelkű kormányelnökök nem voltak; az egyetlen nagy államférfi, Apponyi Albert pedig csak diplomáciai zsákutcába sodortatott. A nyolc miniszterelnökből a világgazdaság és világpolitika bonyolult szövevényét egyedül Teleki Pál látta világosan, de kilenc hónap után a közjogi ár elsodorja, mert nem tud leszállani a párttaktika kicsinyes szintjére. A népi kapcsolatok felfokozott igénye és a gazdasági hatalmitényezők vidéki szigeteivel való kapcsolattartás minden kormányban egy-két minisztert állandóan utazó, vándorminiszteri szerepvállalásra utal. A vándorlás eredménye, természetesen, mind-egyiknél nyugdíjba vándorlás és a 60 nyugalmazott miniszter létszámának gyarapítása.

Az államformát 1920 március 18-án kormányrendelet, azután az 1921:47. t.-c restaurálja ősi mivoltában, de a külső jogalkotó tényezők érvényesülésével létrejött 1921:47. c.-c. a király uralkodó jogait és a királyi család trónörökösödési jogát megszünteti. Ez idő óta a társadalom legsztatikusabb hatalmi tényezői a legitimitás elve körül csoportosulnak, az 1920:1—3. C-c által bevezetett közjogi megoldást csak szükséges rossznak tekintik és intim csúcsszervezetükön keresztül védik a világháborún és Trianonon keresztül átmentett hatalmi monopóliumaikat. Latifundiumaikból kisugárzó nehézségi erejük elég arra, hogy a központi hatalom birtokosának oly mérvű, a gazdasági hatalmi tényezőket a nemzet egyeteme alá rendelni képes hatalombővülését megakadályozzák, mint ahogy ez a totális politikai szervezetbe lépett államokban történt. Ennek következtében egyetlen, a nemzetszuverenitást kifejező nemzetvezér helyett,

széthúzó alvezérei kerülnek az előtérbe. A nemzet egyetlen vezérének hatalmi oszthatatlansága helyett a gazdasági hatalmitényezők exponensei a tekintélyvédelem címén tekintélyinflációt vezetnek be és a feltétlen szükséges tekintélyt címözönnel forgácsolják szét. A feketeing és a barnaing Európátfeszítő korszakában nálunk a társadalom nivellálása helyett a háborúelőtti tekintélyromokból tekintélykártyavárakat építenek az epigonok.

A háborús összeomlás és a trianoni sorsvállalás után semmisenem volt szükségesebb, mint a nemzeti egység megteremtése, a társadalom strukturális átrétegzésével az osztályharcok teljes kiküszöbölése. Ez azonban nem következett be, mert a katonai összeomlás az esedékes forradalmat elszikkasztotta, a karddal való sebészeti műtét végrehajtása elmaradt, a parlamentáris úton való átalakítást pedig a titkos választójog elejtése megakadályozta olyan időben, amikor az átrétegzéshez szükséges higgadt lelki atmoszféra a parlamentáris eszközök alkalmazását még kockázatmentesítette.

Az első nemzetgyűlés, a titkos választójog érvényesülésével a nemzet akaratát fejezte ki és az általa alkotott 110 törvény alapul szolgált az állam tekintélyének, a közbiztonság, fegyelem helyreállításának, gátat vetett a gazdasági romlásnak és hozzáfogott a szociális kérdések megoldásához. Azonban éppen az utóbbi törekvések a feudalkapitalizmus hatalmi monopóliumainak a nemzet egyetemes érdekei szerinti megíazításával járt és ezért Bethlen István miniszterelnök a titkosságot elejtő választójogi törvényjavaslatnak megtárgyalására már késő, alkalmatlan időben való benyújtásával és az utolsó órákban, az országház órájának megállításakor, a kormánypárt távszónokaival történt megobstruálásával a törvényalkotás lehetőségét kizárta. A túlnyomóan agrárproletár összetételű kerületekben nyíltválasztást alkalmazó kormányrendelet alapján összeült második nemzetgyűlés pedig 1925-ben 245 képviselő közül 199-et nyíltválasztó rendeletet legalizálta. Az új választó-

jog lényegében az 1884-es óromániai, bojár választójogi törvény elveit alkalmazta az agrárproletároknak a törvényhozásból való kiszorítása céljából. Tizenötévre újból kiesett a nemzet az európai fejlődésből.

„A modern állami épületnek, a parlamentarizmusnak alapját, a népakarat őszinte megnyilatkozását lehetetlen más módon biztosítani, mint titkos választás útján”. „Választási eljárásunk önmagában véve teljesen alkalmas arra, hogy aláássa a népben a törvények őszintesége, a törvényekben, a törvények által és a törvénytől nyert jogok szentsége iránti bizalmat, ami megingathatja a törvény által rárótt kötelességek kötelességek teljesítésében az erkölcsi kötelességérzetet”. „Ami rendet csak külső kényszereszközök által tartanak fenn, az vajmi törékeny, az felfordul, ha kényszereszközök véletlenül másvalakinek a kezébe jutnak, amiről különösen a mi időnkben, senki sem állhat jót”. — mondotta Apponyi halála előtt 20 hónappal. A nyíltválasztású rendszer 15 év alatt valóban aláásta az állam alapjait és hogy államunk nem omlott össze, az a magyar nép hatalmas önfegyelmén, jellemerején kívül az európai konstelláció látszatkéjének tulajdonítható. A mindenkori kormánypárt számára — a gyakorlatban 89%-os — egyhangú választást biztosító ajánlási rendszer, az „arányos képviselői rendszer”-nek 1.000—22.000 választó létszámingadozást mutató kerületi aránytalanságai és a választási gyakorlat, mely „kétségbeejtően rossz, lehetővé teszi a végnélküli erőszakot és a választók becsapását” (Széchenyi Aladár): nemcsak a magyar diplomácia számára okozott súlyos nehézségeket Európa legtöbb államában, de még az amerikai külpolitikai szakfolyóiratokban is nagyon kellemetlen megállapításokra nyújtott alkalmat. A választójog titkosításának ígéretsorozatai ellenzéki naivakban gyakran keltettek bizalmat, viszont ezen jelszótank bérlői közül többen sikeresen beleminiszteresedtek vagy beleállamtikárosodtak a feudálkapitalizmus süllyedő Noóbárcájába.

A nemzet akaratának érvényesülése helyett létrejött

egy 2.2 millió pengő képviselői személyilletményt emésztő, 245 képviselős képviselőház, melynek tagjai közül — az előző ciklusban — 40 többszörösen volt érdekelve részvénytársaságokban, a kereskedelmi tárca költségvetési előadója egymaga 30 vállalat igazgatóságában, 30 képviselő pénzügyintézetek igazgatóságában, 107 biztosítóintézetek igazgatóságában volt érdekelve; a 33-as bizottság tagjai közül 5 nagybirtokos, 22 pedig 191 nagyvállalatnál érdekelt. Az 1875-iki és 1901-iki összeférhetetlenségi törvények lagymatag gyakorlata folytán a képviselői összeférhetetlenség ügye törvényhozásunknak 52 éve tekergőző tengerikígyója lett.

Szánakozás fogja el a kortanút, aki az utolsó 18 év politikai életét figyelemmel kísérte. A szabadkőműves páholyokat felváltó két titkos szövetség és közös akciószövetségeik új szimbólumokkal indultak a legnemesebb eszméknek a nemzet lelkiáramkörébe állítása címén, de hamarosan kiderült, hogy — a kis öregúr kivételével — a láthatatlan vezérek nagyrésze bársonyszékekben, tőkehitbizományok zsöllyéiben sorjában láthatóakká váltak. Akik a második etelközi vérszerződést látták, azok az új pusztaszeri osztózásról is érdekes élményeket szereztek. Az ígéretföldért szövetkezeitek politikai kötelékei hamarosan meglazultak és a vezéritőrekvésű, de vékonytehetségű, csak száj nagy iparosi képességekkel rendelkező alparancsnokok mellől a keménykötésű harcosok egymásután elmaradoztak, mert sorozatosan meggyőződtek arról, hogy az új szövetkezet kifogyhatatlan alaptőkéje: az ígéret. Vezériképzéledésben szenvedő karrieristák a legkülönbözőbb keresztény és nemzeti csoportosulásokat politikai és személyi ugródeszkává alakították és fejesezésük után kiderült, hogy étvágyuk, a nagy konkurrencia folytán, mérsékelt árfolyamon is csillapítható és ha erszényük megüresedik, szimatológiai képességeikkel a politikai tőzsdén kontremin játszmába bocsátkoznak. Egyedül az elvhűség nem rentábilis politikai vállalkozás. A mindenkor kormányelnök stílusába szerelmes politikai ház-

ságszédelgők ömlengési elleni tapintatos védekezés a miniszterelnöki terhek legnehezebbike. Politikai légtornászoknak jelentkeznek olyan személyek, kiknek csaknem minden nyilatkozatából a politikai hátulgombolósság összes ismérvei fityegnek ki. Mandátumkalandorok vadászterületeket bérelnek, a mandátumra arbitrásügyleteket kötnek, jutányos vigaszdíj reményével startolnak és a ciklus végéig csendesen spekulálnak. A program-zsibvásáron jótékony steinachizálással és voronovizálással megfiatalított elvekkel ügyletelnek. A régi, bevált választási módszereket újabb szóbicsérdisták néhány politikai tájszó kivágásával, vicinális dallamok fuvolázásával veszik igénybe. A szószonglőrök között a komoly értékek lehullanak, mint a rostán a búza; a pelyva pedig felszáll a politikai kuruzslók, csepürágók, hangakrobaták, közbeszólásokkal bohóckodók magas szintjére. Egyesek a falvakban 48-as viseletben, a nagyvárosi kültelkeken frigiái sipkában, nagyfeudális körökben Tiszaidézetekkel, tőkehitbizományos körökben széchenyizálva szeppegnek. Vannak kitűnő kártyabajnokok, lokálparketten fáradtan csoszogók, kávéházi honmentők, tippszerzők, kis- és nagyvágók, külföldi fürdőkön kamaszosan udvarlók és politikai balesetekhez távoli összeköttetéstkeresők. Vannak a feudális, dzsentrí és merkantil kaszinókban háromféleképpen raccsolók és selypítők. Vannak esti antiszemiták és délelőtt a tőkehitbizományi előszobákban ártatlankodók, próbaszivási monopóliumokralesők, vagy interjúvalutákat zörgetők. Vannak, akik az új nemzedék erősödő nyomása miatt állandóan Minderwertigkeitsgefühl tapasztalnak és felcsigázott hatalmi törekvéssel kompenzálják lelküket. A Tisztelt Polgártárs pedig megzavarodottan keresi a vegyesfelvágóttprogramok politikai büféiben a testhezálló frázisokat, mert a programok mindig csak a kirakatban maradnak. A pártok heterogén Noé bárkáin nem a szilárd eszmeközösség az összefűzőerő, hanem a palotaforradalommenterek és társasvacsorázók személyes kapcsolatai. Legtöbb párt fennállásának célja nem az, amit hirdet, hanem amit

bölcsen elhallgat. A célok és a tettek nagy távolságában pedig a Tisztelt Polgártársak bizalma ellankad és csak gyakorlott kortesek, élharcosok és bélharcosok manővrozási művészete tudja prolongálni a többséglátszatot. Az át-nemélt keresztény és nemzeti jelszavakkal gargalizálók és programduhajok gyászos szereplése a keresztény és nemzeti politikát tartalmatlanítja, megüresíti, kurzussá degenerálja. „Soha annyi gyűlölködés, pártoskodás, visszavonás, személyek, pártok, osztályok, felekezetek között, mint akkor, amikor a legnagyobb egyetértésre lett volna szükség... Emberek, akik a társadalmi hierarchia legmagasabb fokán állottak, olyan eltévelyedésekre ragadtatták magukat, amelyeket békeidőben csak bomlott agyuak tudtak volna ki-termelni”. (A budapesti kir. főügyész 930-iki mérlege tíz év élményeiről.) A Mátyás király halálát követő korszak óta nemzetünk története nem termelt Id ilyen gázos garnitúrát, mint amilyenel ez a rendszer nyíltan megajándékozta a nemzetet. Legjobb volna a feledés jótékony fátylával takarni, de még egész közelségben vagyunk és szereplése miatt esetleg még kiszámíthatatlan nemzeti tragédiákkal ismerkedünk meg. A következő korszak történelmi regényírójának főalakjai ma komikusak, szereplésük azonban újabb tragédiák forrása lehet.

A tizenhétéves fecsegést határozatképtelenségek és bőszes szünetek tűzdelték. Hogy az élet új, zezzugos vonalán haladó kormányok minden eddigi korszak törvényalkotásánál sokkal több, egymást torló törvényeknek is bábáskodhattak, az többnyire a referensek lázas erőfeszítésének eredménye. Gyorstalpaló munkában előkészített törvények tökéletesek nem lehetnek. így kerül az országgyűlés elé pl. 1929-ben a közigazgatást reformáló javaslat, melyet már a bizottságban 150-féle módosítással, a plénumban pedig 230 módosítással deformálnak és mire a törvényhatóságok vezetőinek kezébe jut, a szakemberek hetekig olvassák és mégsem ismerik ki magukat a sok rendelkezésben. Az olasz kormány elnöke a magyar kormány reggeli lapjában hasábo-

kon adja a gyorsítási és totalizáló tanácsot. „Sokkalta hatóságosabb az, ha van egy felelős központi hatalom, mintha megengedik, hogy az állami hatalom széttörezzék és ennélfogva felelőtlennek válják a politikusok különböző csoportjai között, akiket annak szüksége köt, hogy elnyerjék az állhatatlan választóközönség tetszését”. (B. H. 1932. 54. sz.) De lehet-e a felszínen úszkálóknak jótanácsot adni kívülről, amikor minden totális átszervezéssel szemben az ezer-éves alkotmány történetietlen rögeszméjére hivatkoznak? Hiszen még az 1931:26. t.-c. alkalmazása ellen is állandó a berzenkedés.

A Bethlen-rendszer tízesztendő jubileumán létszámfeletti tolongás folyt a kaviármártásos vacsoráért, de akkor a nemzet már elszakadt a parlamenttől. A 35-ös választás a titkos kerületekben az ellenzéki pártoknak 68%-os többséget biztosított, a Közigazgatási Bíróság pedig a mandátumok oly tömegét volt kénytelen megsemmisíteni, aminő esethez hasonlót a parlamentarizmus történetében nem olvastunk. A pohárköszöntőreformerek a nemzet vitális kérdéseihez nem nyúltak. Gömbös teljes erőfeszítéssel vállalta a válságprogram és a silány Ankurbelung végrehajtását, s az ellenzék követeléseinek átvételével szerzett erkölcsi tőkét a válság terheinek elosztására kamatoztatta. A bankok megnyugodtak a kiscgazdaadósságok elértéktelenedésének meggátolása és a monopolisztikus külkereskedelmi politika útján kiszélesített piackeretek gyümölcsöztetése következtében. Az ipari részvénytársaságok a munkabérek leszorítása és az állami megrendelések következtében termelésüket mintegy 66 %-al növelték. Azonban a kisadózók megduzzadt adóterhei, a feltornyosult fogyasztási adók és a növekvő drágaság a tömegeket szélsőséges ellenzékiiségbe sodorta, az agrárrolló erős szétnyílása a nagyagrárius rétegeket csatarendbe tömörítette és felvonulásuk közben mozgalmukhoz csatlakozott az érdekegységet oltalmazó tőkehitbozományosok bizonyos csoportja is. Gömbös utolsó hónapjaiban már csak a politikai bukás vagy a hatalomsebészeti beavatkozás

között választhatott. A távolabbi célokat kisszakaszokon közelítő miniszterelnök lelkileg-testileg sorvadt és a kérdés megoldásától a halál elvonta. Utódjának sikerül-e a döntő gazdasági tényezőket és a világgazdasági válságon kívül, külön magyar válság súlya alatt összeroskadó tömegeket egyaránt megnyugtatni? Olyan feladat, amelynek sikeréhez reményeket fűzni nem lehet. Addig egy lépést sem lehet előretenni, míg a latifundiumok és tőkehitbizományok hatalmi ereje a nemzet egyetemes érdekeit magaalá rendeli és a nemzet akarata érvényesülésének útjába áll. Európa kezd kifogyni az időből. Korrektivumos titkos taktikázással az erőket nem egyesíteni, csak továbbtördelni lehet. Egészen új, a nagy barátok által tanácsolt útra lépés és gyors, erőltetett menet nélkül a Wall Street—City kamatgyarmata teljesen elsorvadt állapotban ébredhet egy szirénás éjjelre. Lehet-e ezért felelősséget vállalni? Az Idő megfelel. Talán korábban, mint ahogy egyesek gondolják.

A rendszer nem tudta a maradékmagyar társadalmat egészségesen megszervezni, széttörhetetlen tömbbé forrasztani Ehelyett céltudatos társadalmi szétszervezés, az erők egyesítése helyett azoknak szembeállítás, farkasszemeztetése következett be. Közel 15.000 társadalmi egyesület apró politikai, felekezeti, testületi, helyi, személyi és más érdekek alapján atomizálja a nemzeti organizmust. Mindenféle öntetszelgésben szenvedő vezérek, alvezérek, tökmagvezérek, lengedező zászlók és — hiányzó seregek. A szétszervezett társadalomban a közbiztonság ellátása nagy feladat. A rendszernek kétségtelen érdeme a rend helyreállítása. Bármely rendszernek ez az előfeltétele. De hogy a Maradékmagyarországon rend van, az elsősorban a magyar paraszt és munkás mérhetetlen jellemerejének, nagy enuralmának, áldozatosságának érdeme, másrészt a soraikból toborzott csendőrök és rendőrök fegyelmezettségének, hűségének. A magyar paraszt fölé rétegződött társadalmi osz-

tályok jöttek, tömörültek, mentek, szétporladtak, kicserélődtek. Csak a paraszt maradt ösztönösen egészséges politikai szemléletű, ha nem is a részletekben, de éppen a nemzet sorsára messzekiható kérdésekben. De lehet-e a magyar parasztot még sokáig visszatartani? „Vannak olyan együgyű emberek, akik azt állítják, hogy egész néptömegek nyomorúságából fakadó elkeseredést egy civilizált államban karhatalommal el lehet intézni... Ha a mai állapot állandósul, az államfenntartó elemek állandóan csökkenni fognak, mindig nő azok száma, akik egy más világrendtől várják boldogulásukat”. (Károlyi I.)

A súlyos gazdasági válság az igazságszolgáltatás szerveit csak a legnagyobb nehézségek árán megoldható feladatok elé állította. Egyik évről a másikra megkétszereződött a perlavina, a bírák nem győzték a munkát és többéves restanciákkal dolgoztak. Az 1921:29. t.-c. a bírói eljárást nem tudta kiemelni az írásbeliség energiatékozló ingoványából, az 1930: 34. t.-c. pedig az eljárást csak nagy késéssel egyszerűsítette. A büntetőjog gyökeres reformja elmaradt, de helyette olyan törvények sorozata lépett életbe, amelyek az azelőtt független bíróságra igen sok közigazgatási teendőt hárítottak át és a törvényes megbízások a bírák működését olyan irányba terelték, amelyek nem egyeztethetők össze hivatásukkal. Az alsófokú közigazgatási bíróságok szervezésének elmulasztása következtében az alaptörvénnyel mindinkább szembe kerülnek bíróságaink. Évszázadokon keresztül az igazságszolgáltatás útjában a közigazgatás bírói tevékenysége állott; most pedig a bíróságokra hárított közigazgatási teendők a tulajdonképpeni jogszolgáltatást kezdi kiszorítani az igazságszolgáltatás hajlékaiból.

Az állami és társadalmi rend biztosítása olyan államban, melynek lakosaiból 66% testi munkás proletár: csak látszatrendre vezet. A világháború óta a közösségi társadalomeszme mindenhol alárendeli az egyént. A társadalom organikus válságában a mindrosszabb életföltételek közé jutó tömegek leszámítolják a várható értékcsökkenést, hely-

zetrosszabbodásra spekulálnak és az állam lazuló rendjét feszegetik. A nemzet legvitálisabb kérdéseinek megoldatlansága a legkülönbözőbb forradalmi törekvések számára kedvező talajt biztosít. Az evolúciós munkaspárt balszárnyáról levált, munkanélküliségélyt veszett fiatalok a földalatti csatornákon hazajáró professzionista forradalmárokkal hamar megtalálják a kapcsolatot, postafordultával érkező világforradalomról ábrándoznak és az első röpirat kiosztását követő hajnalon a közbiztonsági szervek helyiségeiben összetalálkoznak. A büntetés ideje alatt pedig elmélkednek a következő kisszakaszos forradalom tantuszfedezetéről. Legtöbb ugyanúgy nem ismeri sem a kommunizmus, sem az államkapitalizmus elveit, mint ahogy a falusi agrárproletárok is tájékozatlanok a társadalom újabb eszméáramlataiban. De még a szocializmus nevéől is borzonganak a perцемберvezetők és minden olyan törekvés képviselőjét, amely a társadalom veszedelmes sztatikájának változtatását szolgálja, burkolt vagy nyílt kommunista-gyanúsítással tisztelik meg. Alig leplezett gyanúval illetik az irányított gazdálkodásról beszélő földművelésügyi minisztert, az erről érkező mezőgazdasági kamarai elnököt; kommunista jelzővel tisztelik meg a titkos választójog, a földreform, tőkehitbizományi reform sürgetőit, akár intellektuel, akár ipari munkás, akár agrárproletár. Tizennyolc év alatt oly sokszázezer ember részesült felelőtlen kommunista-gyanúsításban, hogy ha az európai erőviszonyok ilyen irányban érvényesülnének, a Maradékmagyarországon a címzetes kommunistatömegek entudatlanul is tényleges szolgálatra vonulnak be. A magyar agrárproletár még nem akar kolchoszmunkás lenni, hanem egy darabka földre, az általa megvédett haza egy rögére vágyódik. De ha az érdekelt latifundiumosok a legtermészetesebb igényeket megfelelően nem elégítik ki, akkor nemsokára ránevelik őket a kolchoszmunkás szerep vállalására.

A nemzetnek évszázadok óta elavult politikai rendszere és a szociális problémáknak nemzetvégbé torkolló

megoldatlansága a nemzettudatos elemek legjobbjait is alapos, tervszerű szervezkedésre és egy nagy társadalomsebészeti felkészülésre indította. Az ellenforradalmi rendszer sztatisztikus korszaka 935 végén bezárult és a dinamikus erők felzárkózására vezetett. A lelkileg oszthatatlan nemzet értékállományának egy jobb jövőbe átmenthetése érdekében a kontinens állami és társadalmi fejlődéséhez való alkalmazkodást azok tekintik feladatuknak, akik egy vékony társadalmi réteg hatalmas profitálását takaró látszatalkotmány-nál sokkal többre értékelik a nemzet létét. „A nemzet ereje a szükséggel és veszéllyel arányosan nő”. (Zrínyi.) Akik néhány éve az Avasról végigtekintettek a sok magyar avason és a körülöttük nyüzsgő hullőkön, ízeltlábúakon és csúszómászókon, csendesen bevették a fizikai hatalom bástyáit és már csak az európai konstelláció változásaitól függ a magyar cunctátorok félreállítására. A Wall Street—City kamatgyarmatának örvezetői csak éjjeli felgöngyölítésekhez voltak szokva és nem képzelték el, hogy a Névtelen Katona emlékműve előtt sorozatosan olyan férfiak gyülekeznek, akik előtt feszes állásban szoktak viselkedni. Az ezerszer-Messiás magyar-Messiások legújabbja, melyik Beth-lehemben, Kenyérházán született, melyik Názár-et-ben, Virágosfaluban nevelkedett? Lesz-e ideje a magyar társadalom átérétegetésével az állami önállóságot veszélyeztető feszültséget levezetni? A feleletet az Idő méhéből nem lehet kiolvasni.

* * *

A történelmi egyházak a nemzet nagy válságában a jótékony kezdeményezést nem tudták magukhoz ragadni. Az elaggott feudalizmusban 917.000 hold erejéig és a kései kapitalizmusban öt hitelintézetig biztosított részesedésük, az egyházi adó, párbér, az államsegélyes kitarottság és a sok más magán- és közjogi privilégium: a feudálkapitalizmus hatalmi körében tartotta a történelmi egyházakat. Az egész kontinensen bekövetkezett változásokhoz alkalmaz-

ködés, új beilleszkedés helyett, csak a megoldások kerülését és a napról-napra élést szemlélhettük. Az összes keresztény egyházaknak nemes versenyrekelése, a magyarság jövőjének megmentése érdekében való szerepvállalása: elmaradt. A 931 májuskezdeti közös értekezleten szép elhatározások születnek meg és mindkétoldalon a felelősek a felekezeti béke szép szavait ünnepiesen ismételtetik, a felelőtlenek pedig a zajos hétköznapiakon rendszeres portyázással akadályozzák meg a Krisztusban együttműködést.

A rendszernek egyik sötét anyagjegye 919 őszén kidomborodott és azóta egy Prohászka sem tudta eltávolítani. A nemzetpusztító feudális galandférget elkeresztelték keresztény világnézetnek. A kereszténységet osztály- és klikkérdécskék ügynökévé alázták. Olyanok vették fel a harcot az anyagelvű szemlélettel szemben, akik nagy vagyonukkal vagy jövedelmükkel a materialisták élvonalában jártak, vagy pedig csatlósai voltak. Nem Krisztus lett úrrá bennük, hanem az aranyborjú bálványa, amelyet Krisztus igéivel takargattak. Az evangéliumi társadalometikán alapuló társadalmi reformok helyett csak a szónoklatáradatok és rotációsömlengések szociálkozmetikai műveleteit gyakorolták. A háborús hadtápszolgálatban jeleskedett leghangosabb politikai szájátlétáik egymásután kötöttek olyan világszemléletipalástú üzleteket, amelyek bíróságainkat sorozatosan foglalkoztatták. Krisztushoz igazodás helyett Krisztust akarták igazgatni és gyarló emberi törekvéseik erkölcsi váltókezesévé tenni. A szavak és tetteik közötti nagy ellentét, a szemforgató, átlátszó farizeuskodás kiválóan alkalmas volt arra, hogy a kereszténységet súlyosan diszkreditálják azokelőtt, akik az evangélium átélésének szintjére nem tudtak emelkedni. Az emberiségnek örök örömhírét adó evangélium világszemlélete a magyar lélekben azért jutott megrendítő, templomokat megüresítő válságba, mert az érdekeltek az eszmei értékeket teljesen alárendelték az eszközértékeknek. A tömegember szemét csak az égfelé irányították, hogy ne lássa a haza földjét, mely pedig egykor az övé volt. Mindig-

csak lemondást követeltek és ezzel az ősi magyar prometeuszi erőt, a magabízásban önmegváltásra, nemzetmegváltásra, történelmi tettekre és alkotásra képes magyar titáni erőt megkisebbitették. A kétharmadrészben proletárnemzetnek javakban és jövedelmekben bővelkedők részéről való bicsérdíztetése az atheizmus és antitheizmus baktériumainak megsokasodására vezetett. Az atheizmus terjedése folytán a jogszolgáltatás is egyre nehezebb, mert a ténybeli ellentmondások bizonyosága szerint a tanuk jelentékeny hányada hamisan esküszik és a bírakat a legnehezebb kérdések elé állítja. A templomok előtt ácsorgó munkanélküliek és nyomorgók újstílusú káromlásaiból pedig már az antitheizmus morajlása hallatszik.

A katolikus karitás és a protestáns önkéntes belmisszió evangéliumi szeretetmunkájának gyors megtorpanása, gyakori állami és községi támogatásra szorulása megmutatta, hogy széplelkek egyéniakcióival a társadalom égető sebeit még balzsamozni sem lehet. A magyar katolicizmus szociális lelkiismeretét képviselt Prohászka lelkéből gyakran villámlott fel a borultegű magyarság megigazításának, a diadalmas világszemléletnek ígéje. „A proletárság megszüntetése nélkülünk is meglesz; de mi lesz, ha az evangélium nem áll a proletariátus mögött?” Szavai pusztába kiáltó szavak. Már tízéve, hogy 25 pengő tulajdonosaként halt meg és eleven hatóerőt képviselő 24 kötetes hagyatéka a szociális érzéketlenségben leledző kortársak polcain megporosodott, az erőtlen epigonok kezében pedig mellébeszélések személynyforrásává zsugorodott. Az utolsó időkben lesznek önzők, kabzsiók, kérkedők, jóakaratonélküliek, felfuvalkodottak, akik „viselni fogják ugyan magukon a jámborság látszatát, de megtagadják erejét”. (Pál. Timót. 2., 3., 5.) Mikor következik be az anyakönyvi, papirkeresztények leválása és a konjunkturális vezetők félrevonulása? Mikor lép a pompa helyébe az egyszerűség? A rang helyébe a felebaráti testvériség? A látszat helyébe az evangéliumi lényeg? Jön-e a keresztény egyházak történelmi vonalán egy spoletói fordú-

lat? A bakóczytamási hagyatékot mikor tünteti el az assisi szellem? Az örök damaszkuszi úton támadnak-e új Saulok? A jövő európai jelentőségű kérdései közé tartoznak.

* * *

A világháború után mindenféle új embertípus alakult ki és az államok kultúrpolitikájában részben a gazdasági harc szolgálása, részben a döntő mérkőzésre nevelés érvényesült. Az újra fellángoló imperializmus továbbcentralizálja a közoktatást. A háború társadalomnivellálóereje megerősíti a kultúrdemokráciát. A totális államokban a pedagógia az államcélnak megfelelően politizálódik. A nemzetgazdaságok autarchizálódása következtében feléledt a nacionalizmus (neonacionalizmus). Tudatosul a kulturális fejlődéssel járó nemzetgazdasági haszon, lendítő és feszítő erő. A költségvetésekben a közoktatásügyi tárcák általánya jelentékenyen emelkedik. A kultúrpolitika adminisztrálása mindenhol szakszerűsül. A titkosszavazatijog általánosulása elsőrendű érdeké teszi az állampolgári nevelést és a népiskola keretei 7—10 tanévre szélesednek. Magyarországon Eötvös a felső népiskolával félévszázaddal megelőzte a legnagyobb nemzetek neveléspolitikáját, de még a népiskola két felsőosztálya is elsovadt. A háború után már csak Görögországban, Törökországban és Kínában áll a népiskola a miénkhöz hasonló, hatéves keretben; Csehszlovákiában és Jugoszláviában nyolcéves, Romániában és Bulgáriában hétéves. Az államfőnek 928 június 28.-i kéziratát, melyben a népiskolának 935-től kezdve nyolcosztályúvá fejlesztését kívánja, fedezethiány címén a kormány félreteszi. Neveléspolitikusai nem tudják népiskoláinkat Európa legalacsonyabb tagozatából felemelni. Sok minden fontosabb, mint egymillió népiskolai tanuló nevelése.

A középfokú oktatásban mindenféle differenciálódást látunk. Az általános műveltséget nyújtó középiskola üres illúziója eltűnik és különféle típusú középiskolák nagyhányadát átállítják mezőgazdasági, ipari és kereskedelmi

szakiskolává. Az angol kultúrpolitika mértékével mérve 164 középiskolánkból 136 fölösleges, illetőleg mezőgazdasági és ipari szakiskolává átszervezésük szükséges az értelmiségi proletariátus korlátozása és nemzetgazdaság igényeinek kielégítése céljából. A tárgyiképzés mellett mindenütt az alaki-képzés, a képességek kibontakozása érvényesül. Az iskola is a többtermelés mellett a versenytermelést helyezi előtérbe. Nálunk azonban a tantervekben olyan ismeretanyagot halmoztak fel a gyermeki lélekbe nemlátó kulturbürokraták, amelyet a legmagasabb képzettségű egyének sem tudnának tárolni. A szellőzetien hivatalok elintézetlen aktákkal terített íróasztalairól kikerült tantervek, utasítások, rendeletek súlya alatt a magyar gyermek a mindennapi lelki verejtékezés után legtöbb joggal mondhatja: „Nincs a teremtésben vesztes, csak én”. A nevelőrend pedig a gépies motorkezelő szintjére süllyed, amelyen egyenletes menetsebességgel kell átgázolni az ismeretek árkos-bokros terepén. A latin, angol-szász nemzetek és Kína az élményiskolával és öntevékeny-ség-iskolájával, Szovjetország és Japán a termelőiskolával, Németország pedig az életközösségiskolával bontakoztatja ki a sajátos faji tehetségeket. Nálunk még a cselekvésiskolája is csak jelszó, a nemzetnevelés sztatikus fogalmába pedig a fajientudat dinamikustényezőjét sem iktatják be.

A tudománypolitika már mindenhol a kulturimperializmus tudatos eszköze. A gazdasági autarchizálódással és a fokozott hadseregfejlesztéssel együtt a rivális nemzetek az idegen magaskultúrák hatóereje alól kivonják magukat, az egyetemi és főiskolai oktatás kereteit kiszélesítik, minőségét felfokozzák. Az egyetemeken mindenhol a tanítás helyett a súlypont a növendékek problémameglátásra és problémamegoldásra nevelésére terelődik. A tanulás helyett a tanulmányozás a növendékek elé kitűzött cél. Nálunk az egyetemek és főiskolák tömegnevelése minden ilyen lehetőséget a legszűkebb keretekbe szorít és egyes, buzgó tanárok egyéni akciójává tesz. A doktori oklevelek hatalmas inflációja után

eljutottunk oda, hogy azok, akiknek alkotóközük van a magyar magaskultúrához, célzatosan mellőzik a doktori cím használatát. A külföldi ösztöndíjakkal és kollégiumokkal a nyugati magaskultúra állandó ellenőrzése és átültetése egy nagy távlatokban gondolkodó közoktatásügyi miniszternek termékeny elve volt, de a gyakorlatban nem vált be, mert a protekció a kezdeti sebességétől is megfosztotta, a gazdasági válság pedig összezsugorította. A legtöbb államban a tudománypolitikai és kultúrimericialisztikus érdekek az egyetemek autonómiáját elcsökevényesítették és az állami beavatkozást elmélyítették. Nálunk az autonómia örve alatt a berzenkedések megújulnak. Több egyetemi katedra betöltésénél mellőzésben részesülnek a tudományos kutatás gazdag eredményei és a tudományon kívüli érdekek nyernek kielégítést; ennek következtében a magyar magaskultúrát öncélúan fejlesztők egyrésze még a habilitálásra sem forgácsolja erejét és idejét.

A leghivatalosabb tudományos munkaközösségtől kezdve csaknem valamennyi régi tudományos és irodalmi közületen szenilis tehetetlenség vesz erőt, elszakad az élettől és a művelt rétegek nemtörődnek zártkörű önképzőkörösdiájukkal. Jelentékeny állami megrendelésekkel támogatott új történetírás hivatalos sikereket mutat fel, de a háborúutáni újnemzedék csak azt tudja kifogástalanul, hogy ki volt Homeros, Vergilius, Cicero, Catilina, Lessing, Tell Vilmos, Filemon, Baucis, Flaubert, Racin, Molière; viszont a világháború nagy magyar hőseiből *ötöt* sem tud megnevezni. Elmaradt a kultúrának egyetemenkénti decentralizálása. Az egyik államtitkár hatalmas összegű útiköltséget kapott amerikai utazására, de a vidéki egyetemek irányítószerepet nem kaptak. A 935-ben megindult racionalizálási kísérlet pedig egyelőre csak a kultúrbürokráciát bonyolította.

Az ifjúság rendszeres katonai előképzése, a főiskolákon pedig tartalékos tisztté képzése sok államban példaszerű. Az Unió, Anglia, Franciaország, Olaszország és Lengyelország e tekintetben vezet. A londoni egyetemen már hat-

éve tartalékos vezérkari tiszteket is képeznek. A magyar ifjúság a 36-os olimpiáson az összes nemzetek között a harmadik hely kivívásával megmutatta, hogy a legkiválóbb anyag, azonban a kamatgyarmatfőnököktől való félelem még olyan területen is mellőzi az ifjúságnak a legnagyobb feladatra való korszerű előkészítését, ahol a katonai egyenjogúság elismerése nélkül is szabadkeze van az államhatalomnak. A magyar cserkészlet a parádézó kamaszbetegségből hamar gyógyult ki és erejéből a világcserkészlet élvonalába emelkedett. Mégis nélkülözötte az állam és társadalom megfelelő mértékű támogatását. Az egyetemi egyesületek egyresze szép célkitűzésekkel, politikai műugró vezérekkel, parádés nagyurakkal és nagyasszonyokkal ékeskedik, a márciustalan közemberek pedig a menzákkal vannak elnémítva. Van-e magyar giovinezza? Van-e márciusi ifjúság? Az utcán állástalanul ténfereg 27.000 ifjú, mert a túlméretezett középiskola az értelmiség munkanélküli tartalékseregébe nevelte. A rendszer politikai zupásainak mammutfizetése és 4—5-féle jövedelme elzárja a munkahelyek bejáratát. A munkanélküli ifjúság, jobbhiányában, a korzó aszfaltjához és a parkett sikamlós talajához asszimilálódik. Pelyhesarcú kávéházi honmentőszintre süppednek és az öreg hadtáphősök közé menekülnek. Egyrésztük már felocsúdott a sok mellébeszélésből, de kétfelé szakadt. A tehetséges kisebbség balra, az inaktív többség jobbra. Csak előre nem. Mindkét tábor a kávéházi törzsasztalok pohárvíze mellől nézi a politika delnőit. A külvárostól és a falutól világ választja el. Merre visz életük útja? Aligha előre.

* * *

A kisebbségi sorsra jutott magyarság a trianoni korszak siralomvölgyének árkaiban csodálatos enuralommal viseli a történeti keresztet. Mivel a háború előtt nem részesült fajientudatra nevelésben, nem mélyítették el lelkében fajiságának a területi szétszórtságtól független enértékét, azért az első években, minden húsévtkor nemzeti feltáma-

dást várt. Azután mindenben csalódott. Az egyik utódállam feje már a trianoni korszak kezdetén azt állapítja meg, hogy egy antidemokratikus Magyarország a környező államokra hasznos és mihelyt Magyarországon demokratikus uralom lesz, számolni kell az elszakított magyarság centripetális törekvéseivel. Feltevését 18 év története igazolta. A kisebbségi magyarság új nemzedéke a feudális magyar világ középkori csökevényeit már nem érti meg. Az elszakított magyarságot a Maradékmagyarország rendszere elszakadt magyarsággá nevelte. De ehhez még ráadást is kapott. A felelőtlen, dobszavas irredenta és revíziós frázisözönök az új határon kívüliek számára minden alkalommal ezernyi egyéni megtorlást idéztek fel. Aki az eseményeket mindenkor a kisebbségi magyarság érdekköréből szemlélte, minden fájdalomukat megsokszorozottan érezte. A trianoni korszaknak ők az igazi vértanúi.

* * *

A trianoni békeparancs folytán állami egyéniségét viszszanyert Magyarország számára a külpolitikai elhelyezkedés sok nehézséget jelentett. A háborúelőtti korszak vezetőnemzedéke nem tanulta meg Bécsen túl szemlélni Európa államainak és gazdasági hatalmitényezőinek szövevényes összefüggését. Az értelmiség zöme pedig az országot úgy tekintette, mint Mohamed koporsóját; a levegőben, környezetéből kiszakítva látta. Az ország négy évszázadon keresztül nélkülözte a függetlenségét és most egyszerre kellett kiépíteni a világgazdasági és világpolitikai elhelyezkedés szálait. Az utódállamok természetes gazdasági konföderációjának megteremtéséhez az ország területén osztozó államok győzelmi pszichózisa miatt nem lehetett megtalálni az alapot. A közös szláv nyomás Magyarországot és az új Romániát egymásra utalta, de a budapesti bevonulást követő hetekben a magyar—román perszonálunió létrejövetelét a fegyverjogratámaszkodás, Románia engedménytelensége, merev magatartása megakadályozta. A cseh és magyar gyáripár érdek-

ellentéte pedig a cseh—magyar közeledést gátolta. Még mielőtt Jugoszláviával közelebbi kapcsolatba lehetett volna lépni, az olasz középdunai terjeszkedést megelőznikívánó francia diplomácia Belgrádot magához láncolta és úgy Prágát, mint Bukarestet közvetlen érdekkörébe vonta. A békeparancs aláírásakor Magyarországot Paris már körülkerítette. A szovjetorosz hadsereg lengyelországi előnyomulása idejében a Quai d'Orsay Magyarországot is érdekkörébe kívánja vonni. A magyar külügyminiszterhez intézett jegyzék szerint Magyarország és Románia katonai együttműködését kívánják, ennek ellenében 100.000 főnyi hadsereget szerelnek fel Szovjetoroszország ellen, széleskörű határrevíziót ígérnek, biztosítékul pedig, stratégiai érdekekre hivatkozással, a magyar államvasutat francia vezetés alá helyezik. A budapesti angol követ beavatkozása következtében a kormány a döntést halogatja, amelyre külön katonapolitikai oka is volt, mert a felelőtlen akciók miatt éppen a szovjetorosz hadsereggel szemben az egész fiatal nemzeti hadsereg nem rendelkezett kellő harckészséggel. A diplomáciai temporizálás alatt Weygand tábornok stratégiai művészete az orosz támadást szétporlasztja és ezzel Magyarország a francia érdekkörből újból kiesett. A francia külügyminisztériumban possibilis új magyar külügyminiszter az elkésett francia orientációt nem tudhatja realizálni. Szovjetoroszország a török szövetséggel kárpótolja nyugati vállalkozásának meghiúsulását. Ennek ellenére egy szűkebb, turanizáló kör Magyarországon gondosan ápolja az egyoldalú vonzalmat.

A további orientációnak nyugtalanító tényezői: az irredenta és a legitimizmus. A szavaló, szónokló irredenta a régi pántlikáshazafiságot eleveníti fel olyan időben, amikor éppen a kisebbségi magyarság érdekében a fájó érzelmek leplezésére, megalkuvásra, engedmények szerzésére a legtöbb szükség van. A francia diplomácia homályos biztosítékaira támaszkodó legitimizmus pedig a cseh külügyminiszter előzetes tiltakozása ellenére is a jóhiszemű, de kéllően nem tájékozott uralkodót 1921 március 27-én az első

kalandba sodorja. Az államfő tapintatosan tárja fel a király előtt az ország veszélyeztetett biztonsági érdekeit. IV. Károly visszatér Svájcba, Csehszlovákia pedig a Jugoszláviával egy-éve fennálló szerződésébe Romániát is bevonja és a három állam (kisentente) a restauráció és revízió ellen katonai szövetségbe lép. A csehszlovák és osztrák köztársasági elnökök találkozásával Magyarország elszigetelése és körülkerítése újból teljes. Prága némi áldozatkészséget mutat Magyarország remélt csatlakozásáért. A diplomáciai és katonapolitikai gyűrűből az olasz diplomácia emeli ki Magyarországot. A velencei egyezményvel Ausztria megkapja Burgenlandot, Magyarország pedig jogot a soproni népszavazásra és annak eredményeként a város birtoklására. A népszavazás másnapján a legitimista tanácsadók biztatására a király újabb hazatéréssel kísérli meg az uralkodói jogkör elfoglalását. Az entente szabad kezet ad a részleges mozgósítás után bevonulással fenyegetőző kisententének, közösen követelve a trónvesztett uralkodó egész családjának törvényes detronizálását. A király a csatlakozott csapatokkal Bicskéig nyomul és a nemzet sorsára szinte végzetes kísérletet csak az egyetemi zászlóaljak budaörsi győzelme hárítja el. A kisentente szerződéseit kibővítette. Jugoszlávia csekély geopolitikai nyomáshányadosa kínálózó lehetőséget nyújt a vidovdani alkotmány merev alkalmazására, az ország centralizálására. A mohácsi ütközet négyszázéves fordulóján a kormányzó kedvező nyilatkozatot tesz. A politikai célzatú frankhamisítás miatt kedvezőtlenül befolyásolt Quai d'Orsay azonban a magyar—jugoszláv közeledést és a protektorátusa alá tartozó kisentente szétbontását megakadályozza.

Az olasz diplomácia az albániai érdekeltségének Jugoszláviával szemben való alátámasztása céljából 1927 április 5-én Rómában létrehozta a tízéves tartamú olasz—magyar barátsági szerződést. A Franciaország hatalmi túlsúlyának szövetségesein keresztül korlátozására törekvő Foreign Office sugalmazására tíz hét múlva Rothermere lapkon-szernigazgató megindítja a trianoni békeparancs revíziós

küzdelmét. Azáltal, hogy a sürgetett népszavazás ellenőrzésére az Uniót kéri fel, a Wall Street és a City magyarországi érdekközösségét demonstrálja. New-Yorkban nagy ünnepség keretében lepezik le Kossuth Lajos szobrát. A világ-gazdasági és világpolitikai összefüggéseket nemlátó, a népszövetségi alapokmány 10. szakaszát a 19. miatt észre-nemvevő közvélemény a revíziós diplomáciai sakkhúzást azonnal túlértékeli. A hétnyelven hallgatás és éjjel-nappal csak egyre, a történelmi feladatra gondolás helyett megindul a hétnyelven harsonázásnak belsőválságot takaró, a szabadságot kívülrőlváró hadjárata, mely a legtavolabbi Kárpátok tövéből idesodort szemlélőnek lelkében azonnal felidézi a távoli testvérek elkerülhető üldözésének árnyait. Az olasz—osztrák barátsági szerződés 1931 januárra megérleli a magyar—osztrák barátsági szerződés létrejövését. A világválság okozta pénzügyi földrengés Magyarországon is a figyelmet elsősorban a gazdasági válság leküzdésére fordítja. A legnehezebb időben jut a német nemzetiszocialista párt kormányra és egyetlen választással totalizálja a birodalmat. Hitler a népi erők összpontosításával Európa diplomáciai életében is nagy eltolódásokat idéz fel. Az olasz és német népsűrűségi és gazdasági feszítőerő Európa sztatikus és dinamikus államait elkülöníti. A magyar diplomácia életében is gyors erjedés indul meg. A túlnyomóan családi összeköttetések alapján érvényesült külső személyzet, aprólékos külkereskedelempolitikai és nagyvonalú katonapolitikai ismeretek hiányában, csak nagy elkéséssel veszi észre a felszín alatt végbemenő változásokat. A központ erőfeszítése többnyire meddő a külső tényezők inaktivahiánya miatt. Végre az irányítást olyan diplomata veszi át, akinek korábbi különforgását a bekövetkezett események igazolják. A nagy diplomáciai versenyfutásban súlyos teher-tétel a választójog mozdulatlansága, amely „csökkenti a művelt nemzetek irántunk való szimpátiáját, kifelé megnehezíti jogos aspirációink térfoglalását” (Apponyi). A sztatikus belpolitikájú államnak a dinamikus hatalmak felé sodródása

már előre sejteti a nagy logikai ellentétnek 936 kezdetétől való összesűrűsödését.

Gömbös és Kánia 1933 nyarán öt hét alatt tökéletesítik a római és berlini kapcsolatokat. A külügyminiszter párisi, a miniszterelnök ankarai biztosítási útja azonban már elkésett vállalkozás, mert a német változások folytán a francia és orosz diplomácia az erőket csoportosította. Moszkva és Paris irányításával megalakul az olasz balkánpolitikát keresztező Balkán-blokk. Ugyanakkor Dolfuss fegyveres győzelme az utolsó akadályt is eltávolítja az olasz—osztrák—magyar konzultatív egyezmény megalakításának útjából. Dolfuss meggyilkolása 934 július végén a második világháború első felhőjét sűrűsíti, de a brenneri felvonulás és az angol—francia—olasz nagyhatalmi kartell időleges érdekközösségvállalása megmenti a békét. Hitler vezérére választása és a keletázsiai feszültség Szovjetországot a Népszövetségbe vezeti. Sándor szerb király és Barthou francia külügyminiszter meggyilkolása (1934 október 9) négy hónap alatt már másodszer fenyegeti a békét. Gömbös varsói és római útja, Olaszország keletafrikai szándékai és Anglia elégtelen felkészültsége a második veszedelmet is elhárítja. A keletafrikai kérdés hatalmi megoldása a Népszövetség válságát állandósítja. A beteg Európának beteg orvosát a beteg páciens sikertelenül gyógyítgatja. A Népszövetség árnyékában a hatalmak érdekkörönként csoportosulnak. A barátsági szerződések szövetségeket sűrűsítenek. A német nyomás erősödése Csehszlovákiát és Franciaországot Szovjetországgal szilárd kapcsolatba taszítja. A francia—orosz katonai szerződés visszatér a 128 év előtti tiltsiti osztozás vonalára. Az individukapitalizmus és államkapitalizmus hatalmi tömbjei egymásra találnak. A francia és angol külügyminiszterek Moszkvában tárgyalnak. A locarnói egyezmény felmondása, a rajnai öv megszállása Európaszerte hatalmas méretű fegyverkezési versenyfutást indít meg. A spanyol belháború körüli hatalmi csoportosulás a lokalizálhatást bizonytalanságban tartja. A kormányzó berchtesgadeni láto-

gatása, a kormányzói pár római és bécsi ünnepélyes látogatása, az osztrák szövetségi elnök és az olasz király és császár budapesti látogatása: az elszigeteltségből kivezetett híd legerősebb oszlopai Az olasz balkánpolitika újabb sikere, az olasz—jugoszláv, magyar—jugoszláv kapcsolatok közvetlensége a kisentente és a Balkán-blokk államainak diplomáciáját nehezen megoldható kérdések elé állította. A német—olasz diplomácia minden vívmányának Prága, Bécs és Budapest összeforrasztásával történő megsemmisítése — a Foreign Office elkésett vállalkozása. De viszont csak államférfiúi naivak illúziója az, hogy a Foreign Office a készülődés vizzályban hóbortos pacifista döntnök lesz. A City plátói szerelemből sohasem ruház be mérhetetlen tőketömegeket. A fegyverkezésre sem...

Cavour munkáját Mussolini befejezte, Bismarck *művét* pedig Hitler a befejezés felé érleli. A Habsburgok német—olasz koncepcióját a totális Olaszország és totális Németország kollaborálva újította meg. A megkisebbedett, nyugatratolt Magyarország a Nordkap és a Kréta-sziget közötti 19 állam 14 fajú, 19 nyelvű, bábeli övezetében csakis Rómára és Berlinre támaszkodva tudja állami önállóságát biztosítani mindaddig, míg a szláv és román szomszédaival egy természetszabta regionális konföderációnak politikai és gazdasági előfeltételei megérnek. A magyar nép a szomszédaival szemben fennálló vitás pontokat hátsó gondolatok nélkül, őszintén és békésen akarja elintézni és az állandósult nehézségek megoldásánál a kölcsönös, viszonos, őszinte megértés vezet s a népek önrendelkezési jogát azokkal szemben is tiszteletben tartja, akiknek vezetői erről megfeledeztek. A dunai államok egységes gazdasági területet alkotnak és mindaddig nem lesz béke, míg az együttműködés politikai és szociális feltételei nem fejlődnek ki. Magyarország geopolitikai helyzeténél fogva primus inter pares szerepre van utalva. Összekötő és összetartó jellegének felismerése és elismerése az őszinte célzatú együttműködés előfeltétele. A fennálló vitás kérdések békés elintézése

lehetséges-e egy 18 éves paktománia titkosfüggelékének útvesztőterepén? Csehszlovákia a német, Románia az orosz nyomás következtében történelmi tömegáramlásban van-e a legkisebb ellenállás vonala felé? Az előrettekintők ezzel is

számolnak és az eseményekre fel vannak készülve. A Középdunamedence Bizánc és Róma történelmi vetületeinek, Moszkva és Berlin erővonalainak keresztezésében van és nagy események színtere lehet. Azonban európai egyensúly nem állandósulhat a magyar állam függetlenségének és jelentőségének elismerése nélkül.

Már 1924 óta lehetett látni, hogy Európa legtöbb állama a katonapolitikai érdekekhez igazodik. A polgári alchimia pacifizmusát sehol sem vették komolyan. Három év alatt öt leszerelési-konferencia vonakodik a német egyenjogúságot elismerni. Anglia is belép a a fegyverkező hatalmak közé, sőt rövid idő alatt valamennyit túlszárnyalja. A versenyt befejezni sohasem lehet, mert a műszaki felszerelés gyorsan avul el; az egy-két éve tárolt anyag harcértéke elsilányodik. Emberi számítás szerint a második világháborút a kései kapitalizmus mielőbb megrendezi népesedési és szociálpolitikai terheinek leírhatása céljából. Legalább 60 millió fegyveres forgatja meg szenvedőlegesen a fegyverkezésbe ruházott tőkét. Az ellenfelek a leggyorsabban és legbrutálisabban fogják akarataikat egymásra kényszeríteni. Milyen szerep vár a magyarságra?

Ha a honvédség olyan hatalmas volna, mint az adott lehetőségek szűk korlátain belül tanúsított erőfeszítése, néma, enfegyelmezett küzdelme, tisztikarának páratlan buzgalma, rugalmassága, altisztikarának példás és kifogyhatatlan sérénysége: akkor a nemzet nyugodtan bízhatná a sorsra a jövőjét. A honvédség aranybetűkkel, díszes lapra írta be nevét a korszak történetébe. De a gazdasági hatalmitényezőket képviselő polgári politika nem tudott a hadművészet legnagyobb írójának, Clausewitznek megértéséig emelkedni. Csak a hatalom fizikai tényezőivel számoltak. Számvetésükből kihagyták a nép hangulatát, véleményét, lelkesültséget, amelyek pedig hihetetlen jelentőségűek. „A fizikai tényezők csak fából készült hüvelyt képviselnek a nép lelke körül”. A nemzet gazdasági és stratégiai érdekeinek következetes csorbításával megvont határok, Budapest 35 km-es határtóli távolsága a nép lelki tényezőjének jelentőségét valamennyi más államénál nagyobb mértékben fokozza fel. A honvédség felhasználhatásának az országgyűlés hatáskörébe utalása az országot megfosztotta a meglepetések megelőzhetésétől. A nagy hagyományokat hordozó kishonvédség iránt a költségvetés egyhangú elfogadásántúli megértés tanu-

sítása éppen azok részéről maradt el, akiknek csendes példával kellett volna szolgálni és túlméretezett gazdasági profitkiváltásait néma tettekkel indokolni. Akik egy forró nyáron riadtan küldözgették Szegedre és Siófokra a nemzeti hadsereg számára hatalmas áldozatokat felajánló, ígérő leveleiket, azok a bőséges mennyiségű javaik visszanyerése után — teljesen elfelejtették ígéreteiket beváltani. A Károly főherceg óta apolitikus hagyományokat Öröklő tisztikar vezetői nem mertek kellő eréllyel, Kemál, Pilsudski, Zsivkovics, Mussolini, Göring, Vorosilof stb. példás fellépéséhez hasonlóan, beavatkozni a polgári politikának a katonapolitikai érdekek alá rendelésére, kierőszakolására. A hadseregről a háború előtt alakult téves felfogás alig változott. A polgári politikusok katonapolitikai analfabétizmusa következtében nem ment át a köztudatba, hogy a hadsereg és a polgárság ma már azonos fogalmak. Még mindig csak a hadsereg és a polgárok kölcsönös megbecsüléséről pohárköszöntöznek. A magyar katonaeszmény polgári őrei aligha ismételték Zrínyit: „Magyar vitézek földben eltemetett csontja s azok nagy lelkének árnyai nem hadnak nékem aludnom, mikor kívánom, sem henyélnem, mikor kívánám is”.

A vért és életet állandóan nemnemsoházók, de szénát sohasem adók (mert az csak nekik van), a „nem akarok katonát látni” nemzettébolyító frázisának kifogyhatatlan lovagai, hadtáphősei a világháború alatt itthonápoltt puha tenyerükkel még azokat is kiráznák a lovaglónadrágból, akik envérük árán a legnagyobb hadikitüntetésekre érdemesültek. A háború alatt kínos erőlködéssel megalkalmatlankodott vagy megfelmentősödött hadtáphős szájhazafiak vastag arcbőrrel oktatgatják a nagyháború sebhelyekkel ékesített vitézeit és frontharcosait az igazi hazafiságra és nemzethűségre. A háború egyes polgári aktagyártói mindent elkövetnek a közbátorság kipusztítására.

A rendszer a magyar katonaeszményt teljesen devalválta. Prohászka jól sejtette meg a magyar hadirokkantak-

nak a solferinoi hősköz hasonló kintornázását. A háború áldozatainak, kárvallottjainak teljes kielégítése nemcsak humanitás, hanem a józan számítás, a következő honvédelem kérdése. Hadirokkantjaink átlagos támogatása tizenhatoda a franciákénak, a hadiözvegyek támogatása átlag tizenötöde a németekének. A Vitézi Rend kitűnő elgondolója szerint a vitézi telek a haza el nem múló hálájának jele, a hősiességnek az anyaföldből emelt oltára, melynek barázdáihoz a kortársak példát venni járnak, a késő utódok pedig imádkozni és hősiességet tanulni. A vitézek polgári és nemzetvédelmi dolgokban a nép természetes vezetői. Mít jelentenek a szép elvek a gyakorlatban? A 11.000 vitéz közül 2500 számára csekély 11.000 hold ingyenes földet és 38.000 hold OFB földet. Elmaradt a vitézi birtokokból széles határövezet létesítése. Nincs magyar dobrovoljac-övezet. Csak a 4.8 millió hold nagybirtok maradt épen. Akik a háború poklaiban vérük hullásával, hóban, fagyban, sárban, vérben, étlen-szomjan szenvedve, soha nem csüggedve védték a haza földjét és a nemzet létét, olvashatják hivatalos lapjukban a pályázati hirdetések, jelentkezhetnek 140 pengős portásnak (de csak a következő számig, mert akkor már közlik, hogy száznál több vitéz jelentkezett a díszes állásra). Mehetnek kulcsárnak, parádéskocsisnak, sőt 932 április 1-én joguk van állami bakónak is pályázni, hozzá téve, hogy kiszolgált katonák előnyben részesülnek. Ha a vitéz bátor politikus, akkor kerületébe küldenek egy kormánypárti fajvédőt, akiről a bíróság az igazi nevét is csak nagy nehézség árán tudja megállapítani. A vitézi cím belértékének összezsugorodása után megérthetjük azt, hogy annál inkább elmarad a használása, minél inkább reinkarnálódott zrinyimiklósi lelkű a cím tulajdonosa. Meg lehet szerezni, de tarpaizáló nyíltlevéllel vissza is lehet adni. A vitézi lélek nem a cím birtoklásától függ.

Amikor a rendszer másfélmilliárd pengős költségvetésből úgy költekezett, mintha Krózus lenne, a vitézszegi érempótdíjak fizetéséhez szükséges ötmillió pengőt sohasem

tudta költségvetésbe állítani. Két évtizeddel ezelőtt, nehéz éjjeleken, gránátölcserben összebújva ígértük 28—30 éves, sokgyermekes apáknak, hogy ha a nagyon kockázatos parancsot teljesítik és életben maradnak, nagyezüstöt kapnak és holtuk napjáig lesz a családjuknak havi 15 koronája, egy mázsa búzára, kenyérrevalóra. Egy újabb megpróbáltatás idejében milyen szemekkel állunk a megfehéredett apák és satnya, 20—22 éves fiaik elé? Hisznek-e szavainkban? Rajtázásunkra rohannak-e mégegyszer utánunk? Hol veszett el a hazának a vitézekkel és frontharcosokkal szemben tartozó becsülete? Ott, ahol megszavaztak olyan költségvetéseket, melyekben 0.3%-os tételre, ötmillió pengőre nem találtak rovatot. A hadirokkantak, vitézek, frontharcosok a rendszer katonaeszménytelen politikai értékítéletei folytán frázispiedesztálra kerültek, amely felé kevés elismerés, de többnyire szegyenpellengéri sajnálkozás száll. A honvédelmi érdemektől lemeztelenített, 17 éves vajúdas után még egy frontharcostörvénykéhez sem jutott magyar veteránok árván csodálják Ankara, Varsó, Belgrád, Róma, Berlin és Paris veteránmegbecsülő katonapolitikáját. A katonaeszmény intézményes ápolásától való merev elzárkózás a legveszedelmesebb és katasztrófát felidézhető destrukció. A magyar katonaeszmény hagyományfolytonosságának biztosítására egyetlen ház sem épült az országban, ahol a vitézek, frontharcosok, cserkészek, leventevezetők közös fedél alatt, lelki egybeolvadással a múlt hamvadó tűzét átsugározthatták volna a jövőbe. A ballilaházakról és barnaházakról csak színes riportok jelennek meg, többnyire bőséges malíciával tüzdelve. Linder Béla októberi bolondgombáját a katonaeszményt devalváló rendszer 17 év alatt minden helységbe kiültette, ahol frontharcos van.

Az osztályellentétek ereje a magyar társadalom homokpiramisait szétfújdogálja. Nincs biztonság a társadalom strukturális átalakítása nélkül. „Ha el akarjuk kerülni a katasztrófát, akkor a jogokat a magyar nép minden fia számára egyelő mértékkel kell mérni és meg kell szüntetni a

privilegizált osztályokat. Egy nemzet biztonsága el sem képzelhető más alapon, mint hogy az egész nemzet minden tagja bevonassék a nemzetépítő munkába”. (Apponyi).

„Minden magában meghasonlott ország elpusztul és a város, vagy ház, mely magában meghasonlott, fönn nem állhat”. (Máté 12. 25.) A magyarság az első világháborúban 51 hónapig helyállt. Egy terméketlen korszak megoldatlan sorskérdései után tud-e még egyszer 51 órát egymagában kitartani? A nemzet számára Mors Imperator jön? Vagy közben kitisztul az ég Szent István király birodalma felett? Az Időtől várjuk a feleletet.*

* A könyv szűk keretében az utolsó korszaknak csak keresztmetszetét adhattam. Tárgykörönként ezrével csoportosított bizonyítékaimnak csekély hányadát közölve, ezen fejezet tárgyi hézagait magam látom a legjobban. A jelen korszak iránt érdeklődőket külön munkában fogom kielégíteni, melyben a diplomáciai és katonapolitikai anyag célszerű mellőzésével, a trianoni korszak belső folyamata, regresszív evolúciója, részletesebben lesz feltárva.

Egyik-másik munkám nyomán bizonyos személyek betűattakjai arra szoktattak, hogy csak a magyar közélet irányításában súlyt képviselő egyéneknek komoly, tárgyi érvekkel megalapozott véleményére válasszoljak. Ezért a jelen alkalommal is előre felmentve tekintem magam az alól, hogy osztályelfogultságban leledző személyek észrevételeit figyelemre méltassam. Amennyiben bárki tüzetes bizonyítékok alapján, bármelyik fejezetről azt mutatja ki, hogy az egyetemes nemzeti érdekeket valahol fogyatékosan érté-

EPILPIGOSZ.

Vigyázó! Meddig még az éjszaka? Meddig még az éj? A múltat azért kutatjuk, hogy a jelent helyesen munkáljuk és a jövőbe legalább pillantásokat vethessünk. Mégis, a társadalomtudományok és történettudomány mai állása mellett, a jövőre részletes következtetéseket nem vonhatunk. Látja-e az orvos, hogy válságos állapotban szenvedő betegének mi a jövője? Élet, vagy halál? A nemzet élete sem előre megszabott látványosság.

A Via Dolorosa tizenkettedik, beteljesítő állomása előtt állunk? Lesz-e nemzeti Alleluja? Fogják-e dicsérni még a magyar népet a néptestvérek? Vagy jön a nagyszerű halál? A magyar nemzet a siralomvölgyggyé gyalázott középdunamedencei Kánahánban évszázadokon keresztül elvesztette Krisztust és a kenyeret. Ezeréves szenvedéssel nemzetegyéneiségből nemzet-személyiséggé fejlődött. A belső és külső pusztítóerők zúzó-malmában nemzetteste elpusztulhat, de a nemzethalál szféráján felülemelkedő, elmúlhatatlan, örök lelke virrasztani fog Európa legtökéletesebb és legszebb tájegysége fölött mindaddig, míg itt továbbküzdő, verejtékező, könnyező, vérző, hívő és megdicsőülő népek lesznek.

A ma nem a magyar népé. Az én országom nem e világból való. Az Istennek és Mammonnak egyszerre nem lehet szolgálni. Ahol a javak szerzésének egyetlen célja nem a szü-

kölködők eltartása, ott a társadalmat kataklizmák fenyegetik. A történelem meteorológiai műszerei új világ keletkezését mutatják. A közelgő viharok villámai már cikáznak. Napjainkig még az erőszak társadalmi rendje uralkodott, mely ingatag és törékeny. A rabszolgás, jobbágyos társadalmi rend elmúlt. Elmúlik a kapitalizmus is. Elnyűtt, ócska társadalmat nem lehet foltozni. Senki nem hasít új ruhából foltot, hogy az ócska ruhára vesse. Egymással leszámoló két világ között állunk. Az első világháború Európát differenciálta, a második vassal, tűzzel, vérell integrálni, egybeforrasztani és nivellálni fogja. Minden társadalmi völgy betöltetik és minden társadalmi halom megalacsonyíttatik.

A nagy műtétet nem pártok, hanem a pártok helyébe lépő hadseregek fogják végrehajtani. A megtzetlen sót kidobják és eltapossák. Elsüllyednek a társadalom farizeusai, akik nehéz és elviselhetetlen terheket kötözgetnek az emberek vállaira, de maguk egy ujjal sem segítenek. Eltűnnek azok, akik minden cselekedetüket azért teszik, hogy lássák őket az emberek; kiszélesítik imaszíjait, megnagyobbítják köntösük bojtjait. Eltűnnek azok, akik szeretik a főhelyeket a lakomákon és az első székeket a zsinagógákban és a köszöntéseket a piacon. Eltűnnek azok, akik megeszik az özvegyek házait és színleg nagyokat imádkoznak.

Az európai kultúra és civilizáció nagy temetőjében csak történelmi kövek és könyvek fogják megörökíteni a manchesteri, birminghami szellemet. És a rablók Alverna-hegyein a közös szegénységet vállaló személyiségek jelennek meg, hogy az XJj-Alvernák fényével az assisi szellemet szétsugározassák a magáramaradó Európa maradéknepeinek. Eltűnik Európa 500 millió lelke fölött az élettől, napsugártól mentes, hideg, történelmi sarkifény és helyette meggyúl a Lélek világító, mele-

gító fáklyája. Új egek és új földek lesznek, melyekben az igazság lakozik.

Az örök damaszkuszi úton új apostolok jönnek, akik mindenről lemondanak, a jámborságból nem csinálnak jövedelmi forrást, nem hordoznak övükben aranyat, ezüstöt, nem visznek magukkal táskát, két köntöst; derekukat az igazsággal övezik, testüket az igazság vértjével, a hit pajzsával védelmezik és a Lélek kardját, az Igét hordozzák. Új apostolok jönnek, akik az Igét otthontalanul, éhezve, szomjazva hirdetik, jutalmul pedig elvállalják a nyomorúságot, bizonytalanságot, szorongatottságot, letéptetést, botozásukat, arculverésüket, gyalázásukat, félholtrakövezésüket, bilincsbeverésüket, kalodáztatásukat, börtönözésüket: mert ezek hatalmasítanak, a nép bizalmát ezek növelik.

Az apostolok útját évszázadokon keresztül végigszenvedett magyar népnek pedig csak egy alaptörvénye lesz:

**SZERESD MAGYAR FELEBARÁTODAT, MINT
TENMAGADAT!**

A szerző által felhasznált levéltárak

- Bécs. Haus-, Hof- und Staats-Archiv.
Hofkammerarchiv.
Kriegsarchiv.
Udvari könyvtár kéziratára .
A herceg Pálffy-család bécsi, malackai, dévényi, bátorkeszi, marcelházi, krumbachi, marcheggi, heidenreichsteini, stb. levéltárai.
Pazmaneum házi levéltára.
Városi tört. múzeum térképtára és képtára.
- Velence. Archivio di Stato. Archivio Vecchio.
- Bologna. Archivio di Stato. Archivio pontificio.
- Firenze. Archivio di Stato.
- Róma. Vatikáni levéltár.
- Pozsony. Pozsonyi káptalan országos levéltára.
Pozsonyi káptalan magánlevéltára.
Pozsony város levéltára.
Orsolyarendi apácák levéltára.
- Magyarbél. R. k. plébánia levéltára.
- Nagyszombat Városi levéltár.
- Vöröskővár. A gróf Pálffy-család vöröskői, bazini, bajmóci, szomolányi, szuhai, királyfalvai stb. levéltárai.
- Nyitra. Vármegyei levéltár.
Nyitrai káptalani levéltár.
- Lőcse. Városi levéltár.
- Szepeshely. Szepesi káptalani országos levéltár.
Szepesi káptalani magánlevéltár.
- Szepesmindszent. A gróf Csáky-család levéltára.
- Kassa. Kassai püspöki levéltár.
Városi levéltár.
Orsolyarendi apácák levéltára.
R. k. plébánia levéltára.

- Esztergom. Primási levéltár. Archivum vetus.
 Esztergomi főkáptalan országos levéltára.
 Esztergomi főkáptalan magánlevéltára.
 Collectio Batthyanyana.
- Kalocsa. Kalocsai érseki levéltár.
 Érseki uradalmi levéltár.
 Érseki könyvtár kézirattára.
 R. k. plébánia levéltára.
- Hajós. R. k. plébánia levéltára.
- Nagyvárad. Váradai lat. szert, püspöki levéltár.
 Váradai lat. szert, püspöki uradalmi levéltár.
 Váradai lat. szert, káptalan országos levéltára.
 Váradai lat. szert, káptalan magánlevéltára.
- Berettyóújfalu. Bihar vármegye levéltára.
- Debrecen. Városi levéltár.
 Hajdúmegye levéltára. Hajdúkerület levéltára.
- Hajdúszoboszló. Városi levéltár.
- Nyíregyháza. Szabolcsvármegye levéltára.
- Eger. Érseki levéltár.
 Egeri főkáptalan országos levéltára.
 Egeri főkáptalan magánlevéltára.
 Lyceumi könyvtár kézirattára.
 Heves vármegye levéltára.
 Eger város levéltára-
- Budapest. Országos levéltárban:
 Archivum Regni.
 Náadori levéltár.
 Országbírói levéltár.
 Magyar királyi udvari kancelláriai levéltár.
 Erdélyi udvari kancelláriai levéltár.
 Magyar királyi udvari kamarai levéltár.
 Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárában a gróf Csáky-család
 lőcsei, kluknói, kassai és illésfalvi levéltára; a Berényi, For-
 gách, Jeszenák család levéltárai.
 Egyetemi könyvtár kézirattára.
 Magyar Tudományos Akadémia kézirattára.
 Székesfőváros levéltárában Buda és Pest levéltára.
 Pest vármegye levéltára.
 A gróf Károlyi család levéltára.
 A Ráday-könyvtár kézirattára.

Szerző felhasznált történelmi munkái

1. A kereszténység története Magyarország területén a honfoglalásig. 1926.
2. Magyarország története 1526-ig. Uj Lexikon 1936.
- 3.* Boldog Csáki Móric *élete*. 1270—1336. 1930.
- 4.* Werbőczy István és Hármaskönyve. 1458—1541. 1936.
- 5.* Werbőczy fiaihoz. 1936.
6. Az erdélyi románok. Budapesti Hírlap 1928 január 15.
- 7.* A váradai püspökök a száműzetés és újjraalapítás korában. 1566—1780. 1935. (Bunyitay után.)
- 8.* Turenne. 1611—1675. 1926.
9. Magyarország története 1686—1867. Uj Lexikon 1936.
10. Szejdi pasa utolsó hadjárata. 1660. História 1929.
  10. Régi főúri hozományok. 1646—1675. Budapesti Hírlap 1929 február 18.
12. Gróf Marsigli Alajos. 1658—1730. Hadtört. Közlem. 1931.
- 13.* Hellebronth János kuruc ezredes. 1930.
14. Labanc-kurucok és kuruc-labancok. Bpesti Hírlap 1927 nov. 10.
14. Jávorka Ádám kuruc ezredes. Vitézek Lapja 1929 szept. 29.
14. Az újjvári vitéz. Pesti Hírlap 1928 augusztus 19.
14. Géczy Julianna, a löcsei fehéraszony. Bpesti Hírlap 1928 ápr. 8.
14. A löcsei fehéraszony börtöne. Bpesti Hírlap 1932 szept. 4.
14. Gróf Csáky Imre bíbornok. 1926.
- 20.* Gróf Csáky Imre bíbornok *élete és kora*. 1672—1732. 1933.
21. Régi főúri szórakozások. Budapesti Hírlap 1927 november 23.
22. Gróf Csáky Imre bíbor, élete. Katol. Ébr. Szeged. 1927 márc.
23. A magyarországi posta fejlődése III. Károly uralkodása idejében 1931.
- 24.* Gr. Pálffy János küzdelme Magyarország felszabadításáért. 1930.
- 25.* Erdődy gróf Pálffy János nádor. 1929.
- 26.* Gróf Csáky Miklós hercegprímás váradai püspöksége. 1935.
27. A világiak hitoktató tevékenysége Magyarországon a XVIII. században. Egri Kat. Tud. 1934 jún.
28. A debreceni gyal. ezr. tisztjei 1832. Debr. Polgár 1932 IX. 7.
29. A debreceni ulánusezr. tisztjei 1832. Debr. Polgár 1932 IX. 8.
30. Saguna András. Magyar Kultúra 1929 október.
31. A szabadságszme centenáriuma, 1831—1931. Debr. Füg. Újság 1931 november 15.
32. Trianon történelmi gyökerei. Esti Kurír 1934 március 21.
33. Milyen Pálffy-alapítványokat engedtünk át Csehországnak? Magyarország 1930 május 11.

- 34.* Hajdúszoboszló története. 1928.
35. Hajdúszoboszló nevének eredete. Föld és Ember. 1929.
36. Katolikus Szoboszló. 1213—1594. Nemzeti Újság. 1927 okt. 23.
37. A katolikusok Hajdúszoboszlón. Debreceni Kat. Figyelő. 1928 december.
38. Feltárára váró templomok Hajdúszoboszló környékén. Szigetegyháza. 1594. História. 1928. szept.
39. Bocskay testőrei. 1606. Budapesti Hirlap 1927 okt. 23.
40. Egy hajdú város küzdelmei törökökkel és labancokkal. Magyar-ság. 1927 okt. 30.
41. Járványok Hajdúszoboszlón. Bpesti Orvosi Újság 1928 okt. 25.
42. Szepesvári történetek. Budapesti Hirlap 1927 okt. 11.
43. Szepesvár a XVII. század végén. Szepesi Híradó, Lőcse. 1933 aug. 5.
44. A szepesmindszenti lázadás 1831-ben. Szepesi Hir. 1933 márc. 4.
45. A 700 éves Vöröskő. Pesti Hirlap. 1932 nov. 27.
46. A vöröskői várkút. Magyarország várkútjai. Nemzeti Újság 1932 nov. 11,
47. Hevesvármegye történetírása. Hevesvármegye. 1935 dec. 21.
48. Egyházi élet Egerben. Egri Kat. Tud. 1934 május.
49. Iskolai élet Egerben. Egri Kat. Tud. 1934 június.
- 50.* A herceg és gróf Pálffy-család levéltárai. 1933.
51. Az ÚJ LEXIKON-ban 282 cikk a magyar történelemből. (1421 oldal térj.)

A szerző felhasznált történelmi rádióelőadásai

1. A magyar lélek a történelem tükrében. 1936 július 3.
2. Magyar anyák a magyar évezredben. 1937 február 2.
3. A bécsi udvar Buda felszabadítása után. 1936 október 19.
4. Gróf Pálffy János küzdelme Magyarország felszabadításáért. 1930 augusztus 22.
5. Rákóczi Ferenc szenvedése és megdicsőülése. 1937 május 2.
6. Jávoroka Ádám. 1929 szeptember 14.
7. Rákóczi leghívebb katonája. 1929 augusztus 19.
8. Rádai Pál. 1935 szeptember 16.
9. Csáky bíbornok reformpolitikája. 1935 október 23.
10. Hadseregünk a XVIII. században. 1936 február 4.
11. Magyar városok a XVIII. században. 1935 december 7.
12. Városi, élet a XVIII. században. 1935 december 28.
12. A magyar ipar és kereskedelem a XVIII. században. 1936 ápr. 19.

Dr. vitéz Málnási Ödön *-gal jelzett munkái megrendelhetők a kiadónál. (Cserépfalvi, Budapest, IV., Váci ucca 10.)

TARTALOMJEGYZÉK

A szerző üdvözlete az olvasóhoz.....	5
1. Elődök a Középduna-medencében.....	7
2. A magyar nemzetségek ősi élete. (Kr. e. 500—Kr. u. 997.).....	11
3. Az uradalmi királyság megszervezése és megerősítése (997—1222).....	20
4. A rendi állam kifejlődése (1222—1342)	32
5. A rendi állam nagyhatalmi delelése (1342—1446)	41
6. A magyar rendi nagyhatalom élete (1446—1490).....	49
7. A rendi állam csődje (1490—1526).....	56
8. A rendi társadalom újjászervezése. A Habsburg kir. berendezése. A török terület élete (1526—1604)	65
9. A rendi társadalom és a királyi hatalom harca (1604—1711).....	79
10. A rendi állam kitározása (1711—1790)	94
11. A rendi társadalom és a királyi hatalom visszahatása (1790—1830).....	111
12. A sorvadó rendiség átalakulása és a királyi hatalom ellenállása (1830—1849).....	122
13. A királyi hatalom fölszámolja a feudális rendiséget. A nemzetközi kapitalizmus bevezetése (1849—1867)	139
14. A magyar feudálkapitalizmus és a királyi hatalom egyensúlya (1867—1914).....	145
15. Magyarország a világháborúban (1914—1919)	182
16. A magyar feudálkapitalizmus csődje (1919—1937)	197
Epilogosz.....	252
Magyar királyok és államfők kortani adatai.....	255
Magyar miniszterelnökök kortani adatai.....	257
A szerző által felhasznált levéltárak.....	259
Szerző felhasznált történelmi munkái.....	261
Szerző felhasznált rádióelőadásai.....	262

A kiadó utószava

A politikai élet mai lázállapotában egyik figyelemremélőbb tünet a másik után jelentkezik; pártok bomlanak, átcsoportosulnak, új pártok alakulnak, a tömegek újabb csoportosulásokra készek és egyre sűrűbben jelentkeznek a társadalmat totalizálni kívánó, vezéri szerepet vállaló személyek. Ma már nemcsak politikai gyűlések szónokai, hanem tudósok, írók is készek az agitatív munkára és a nyilvánosság előtt foglalnak nyílt állást meggyőződésük mellett.

Mint könyvkiadó, az adott körülmények között, kötelességemnek tartom, hogy részrehajló pártoskodás nélkül minden olyan nézetet, kritikai álláspontot és hitvallást nyilvánosságra hozzak, amely a maga törekvését teljes tudományos felkészültséggel és a törvények keretei között hajlandó lefektetni. Úgy vélem, napjaink súlyos problémáinak nyilvánosság előtt való tudományos megbeszélése a helyzet mielőbbi tisztázódását készíti elő.

Ennek a meggondolásnak alapján bocsájtom útjára jeles történétíróknak, dr. vitéz Málnási Ödönnek A MAGYAR NEMZET ŐSZINTE TÖRTÉNETE című könyvét. Kívánatos lenne, hogy a tárgyyszerű kritika erről a munkáról, mint napjaink egyik erős társadalom- és történet szemléleti elgondolásáról tárgyilagos bírálatot mondjon, tekintet nélkül a napi politika esetlegességeire, a magyar társadalmi élet egyensúlyállapotának mielőbbi megteremtése érdekében.

Budapest, 1937 május.

CSERÉPFALVI IMRE.